

A SZOCIÁLIZMUS

TÖRTÉNETE ÉS TANÍTÁSAI

IRTA

DR WOLFNER PÁL

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

KIADÁSA

1906.

I.

Bevezetés.

E lapok feladata az, hogy a szocializmus rövid, áttekinthető, lehetőleg teljes és világos képét meg-rajzolják, hogy az olvasót úgy a mozgalom történeti fejlődéséről, mint lényegéről és tanításairól tájékoztassák.

Mielőtt azonban a tulajdonképpeni tárgyaláshoz hozzáfognék, két kérdésre akarok választ adni. Az első: szükség van-e egyáltalában erre a könyvre? A másik: ha már ilyenfajta munkára tényleg szükség van, úgy miért próbálkozunk meg egy bizonytalan értékű eredeti művel? miért nem fordítottuk le a külföldi irodalom valamelyik elismert nevű szerzőjét?

Az első kérdésre választ fog találni mindenki, aki a szocializmus szerepét a hazai középosztály gondolatvilágában és eszmekörében éppen a legutóbbi időben megfigyelte. Tíz-tizenöt esztendővel ezelőtt még alig akadtak, akik a szocializmusról egyáltalában tudomást vettek volna. A banális frázis, mely különben még most is gyakran ismétlődik, úgy hangzott, hogy »a józan magyar munkást a külföldi tévtanok nem tudják megszédíteni«. Ezt a felfogást igen szerencsésen formulázta az a

---

színpadi jelenet, amelyet egy fővárosi színházban akkoriban esténként megtapsoltak és amelyben a vörös zászló alatt kivándorolni készülő »cucilistá«-kat a főtisztelendő úr néhány hazafias szava a bánat és megtérés útjára terelte. A Caronia, a Karpathia és a Cunard-Line többi hajójának telt fedélköze azóta szomorúan megcáfolta ezt az optimisztikus felfogást és világos lett, hogy a vörös zászló immár a legszebb szavak előtt sem hajlik meg. Az utolsó tíz esztendőben a szocializmus nálunk is rohamosan az előtérbe nyomul. Még 1898-ban az akkori belügyminiszter egyszerű rendőri intézkedésekkel, toloncozással, lefényképezéssel, gyűjtési tilalommal akarta a pártot lehetetlenné tenni. Azóta csodálatos fordulat állott be. A fényképező miniszterelnök és a lefényképezett szociálistavezér ugyanazon a gyűlésen szerepelnek mint szónokok és a szakegyesületeket betöltő belügyminiszter egyik utódja ünnepélyesen proklamálja a szakegyesületi mozgalom jogosultságát. A szocializmus kérdése egyszerre aktuális lett. Mindenki róla beszél, mindenki róla ír. Utcái tüntetések, politikai sztrájkok még jobban ráterelik a figyelmet. A magyar középosztály érzi, hogy a kérdést néhány szóval még se lehet elütni. Napilapjaink tanulmányozni kezdik a külföldi szocialista irodalmat és megszólaltatják a külföldi mozgalom vezetőit. Párhuzamot vonnak a hazai és a külföldi fejlődés, a hazai és a külföldi taktika között. A szociális jelszavak átmennek a köztudatba. A lapok szociális rovatot nyitnak, a szociális szemlék gombamódra szaporodnak el, az egyesületek és kaszinók szociális bizottságokat

küldenek ki. Mindezt összefoglalva: a magyar középosztály kezdi komolyan venni a szocializmust. A fejlődés rohamos, ámde minden rohamos fejlődés önmagában hordja hátrányait. A jelszavak átmentek a köztudatba, de a legtöbb esetben nem hozták magukkal a megértést és az áttekintést is. Iskolai és egyetemi tanrendszerünk nem nyújtja azokat az eszközöket, amelyek a fejlődés legutóbbi folyamatának átértését megkönnyíthetnék. A történelem tanítása még mindig nem tünteti fel a gazdasági tényezők domináló fontosságát. A legújabb kor történetét úgyszólván egyáltalán nem tanítják. A jelesen érett diák magával viszi a góthok és longobardok, a fehér és piros rózsa küzdelmeinek emlékét, ámde sohasem hallotta Saint-Simon, Lassalle vagy Marx nevét. Az egyetem történelme rendszeren középkori krónikákra és forrásgyakorlatokra szorítkozik. A »Lex Salicat« pontosan, szóról szóra analizálják a szemináriumban, a »Kommunistisches Manifest«-re senki sem pazarolja ugyanezt a figyelmet. A szociális kérdések iránt érdeklődők teljesen autodidaxisra vannak utalva, ehhez pedig idő és pénz kell. Pénz, hogy a szükséges külföldi munkákat megvegyék és idő, hogy el is olvassák őket. Pénze és ideje azonban éppen a középosztály intellektuális részének alig van és ezért hírlapi cikkekre és ötletszerű olvasmányokra szorítkozik. A következők mindnyájan látjuk, akik éppen a középosztály körében szocializmusról, szociális kérdésekről beszélni szoktunk. Van egy frázis, amelyet minduntalan hallunk, amelyet intelligens emberek, törvényszéki bírák, bankigazgatók, orvo-

sok, ügyvédek és főleg tanárok minduntalan ismételnék. Ez a frázis így hangzik: »Szocialista vagyok, mert hiszen ma minden intelligens ember szocialista.«

A szociális bizottságok munkálatai, a tanárok szociális felolvasásai nagyjából ezen a bázison épülnek fel. »Szocialista vagyok« — mondják emberek, akiknek a szocializmus lényegéről, programjáról és céljáról fogalmuk sincs. Természetes, hogy minden sztrájk, minden tüntetés, minden erőszakos lépés azután megdöbbeníti őket és ilyenkor halljuk az ismert formulát: »Nem, nem — merő képtelenség, amit ezek az emberek művelnek. Hiszen én is szocialista vagyok — de az ilyen garázdálkodás minden intelligens ember rokonszenvétől megfosztja őket.«

A szocializmus beállítása a magyar középosztály gondolatvilágába tehát kétféle. Vannak, és pedig igen sokan vannak, akik még mindig egy kártékony és ragályos betegséget látnak benne, amelyet külföldről hurcoltak be és amely ellen védekezni kell. A védekezés módjára nézve azután ismét eltérők a vélemények. Némelyek a radikális szerek hívei, ezek még mindig a toloncházra gondolnak és bizonyos fájdalmas rezignációval emlegetik a botbüntetés gloriózus idejét. Mások szeretettel akarják a megtévedteket felvilágosítani. Az egyetemi ifjúság minduntalan elhatározza, hogy ki fog szállni a vidékre és dalokkal, felolvasásokkal és szónoklatokkal gyógyítani próbál. Néhány művelt úriasszony, többnyire írónők, a növekedő cseléd-szocializmust vasárnap délutáni cselédsúrokkal akarják ellen-súlyozni, amelyen hihetőleg saját novelláik alakjában szellemi táplálékot kívannak adni. A szocializ-

mus ezen ellenségei mellett ott áll a szociális eszmék iránt fogékonyak tábora. Az ő hitük szerint egy nagy, ideális mozgalomról van szó, amelyben minden intelligens embernek részt kell venni, amelyről gyönyörűen lehet beszélni és amely tetszetős, ideális patinát ad azoknak, akik foglalkoznak vele.

Tudjuk, hogy a felsoroltakon kívül van még egy harmadik csoport is, amely napról napra növekedik, és amelynek tagjai teljesen tisztában vannak a fejlődés különböző irányaival. Személyes tapasztalataink szerint azonban ez a csoport még rendkívül kicsiny. A fővárosban, ahol, sajnos, a szellemi élet centralizálva van, talán már egy-két ezerre tehetjük azoknak számát, akik nemcsak újságcikkekből merítették szociális műveltségüket. A vidék nagyobb városaiban azonban ezek a felvilágosodottak újjainkon számíthatók össze. Amikor ezt mondjuk, a középosztály tagjaira gondolunk, mert hiszen a szervezett munkásságot pártprogramjuk, szakegyesületi nevelésük bizonyos alapismeretekkel természetszerűleg megismerteti, ámbár az áttekintés, a fejlődés ismerete a legtöbb esetben náluk is hiányzik.

E könyvnek feladata tehát első sorban az, hogy a középosztály érdeklődőit lehetőleg pontosan és világosan tájékoztassa arról, amiről úgyis beszélnek, amivel úgyis foglalkoznak. Azoknak, akik a mozgalom történeti és gazdasági struktúrájával teljesen tisztában vannak, nem lesz szükségük reá. De mindazok, akik az előbb idézett mondást használni szokták, akik úgy vélik, »hogy ma minden intelligens ember szocialista«, talán nem egészen haszon nélkül fogják

e lapokat forgatni, mert hihetőleg új tényeket és új szempontokat fognak megtanulni belőle.

A cél, amelyet magunk elé kitűztünk, meghatározza e munka hangját és irányát is. Minden tendenciát eleve kizárunk, tények előadása és magyarázása lesz kizárólag a feladatunk. A konzekvenciákat ám vonja le kiki saját magának, mi csak az anyagot fogjuk összehordani. Ismertetni fogjuk a mozgalom kiindulását és eddigi fejlődését, tárgyalni fogjuk rendszereit, tudományát és kontroverziáit. De azon leszünk, hogy teljes objektivitásunkat mindvégig megőrizzük, aminthogy hitünk szerint ez a történetíró elsőrendű feladata.

Ezekben feleltünk volna arra a kérdésre, hogy vajjon van-e ezen könyvre egyáltalában szükség. Előrebocsátottunk azonban még egy másik kérdést is. Miért nem fordítjuk le a külföldi irodalom egy hasonló tárgyú munkáját, ahelyett hogy minden áron eredetiségre próbálnánk törekedni?

Ugyanaz a szempont, amely e könyv szükségességének felismeréséhez vezetett, adja meg erre a kérdésre is a választ. A külföldi irodalomban kétségkívül sokkal kitűnőbb munkák vannak mint amilyen a miénk lesz. Csak néhány hónappal ezelőtt jelent meg Werner Sombart hasonló tárgyú művének második, teljesen átdolgozott kiadása. Ámde, ha le is fordítanók, nem kapnók meg azt, amire szükségünk van. Az a munka, amely külföldön kezdők számára készül, nálunk még tájékozottabbak számára is bizonyos nehézségeket rejt magában. Mindazok a történeti tények például, amelyeknek ismeretét Sombart eleve föltételezi és ezért

pár szóval átsiklik rajtuk, nálunk elmondást igényelnek. Még ha Sombart felfogásával mindenben egyet is értenénk, nem adhatnék könyvét egy olyan magyar közönség kezébe, amely tanulni akar ugyan, de még nem tud.

Ezek az okok bírtak reá, hogy egy eredeti munka megírását elvállaljuk. És ezzel minden további bevezetés nélkül hozzá is fogunk feladunk megoldásához.

II.

A »kommunista kiáltvány« keletkezése.

Az 1847-ik év novemberében és decemberében egy különös kongresszus ülésezett Londonban. Ha kongresszust mondunk, nem szabad egy modern összejövetelre gondolni, amelynél kivilágítás, bankett és tűzijáték játssza a főszerepet. Ebből a londoni kongresszusból hiányoztak a mulatni vágyó elemek. Fanatikus, elkeseredett elemek jöttek össze, akik a fennálló társadalmi és gazdasági renddel szívükben elégedetlenek voltak. Köröskörül, majdnem minden országban, forradalmi mozgalmak jelei mutatkoztak. Az 1847-iki nagy gazdasági válság a lappangó tüzet egyszerre fellobbantotta. Akik élesen látnak, érzik, hogy forradalmak korszaka következik. De vajjon mi lesz e forradalmak célja? Mit akarnak majd elérni? Új formában állítják-e majd fel a régi rendszert, vagy ledöntik a mostani kereteket és egy más világot építenek a romok

fölött? Ez az a kérdés, amely a londoni kongresszust foglalkoztatja. A 48 előtti forradalmi szövetségek egyik legsajátosabbja, az »Igazságosak szövetsége«, melyből a »Kommunisták szövetsége« lett, tartja e kongresszus keretén belül üléseit. A szövetség tagjainak száma aránylag csekély, a szövetségben különböző áramlatok küzdenek egymással, a vezetők nagy részének látóköre nem emelkedik túl az akkori proletariátus átlagos műveltségén. Maga a szövetség a 48-as mozgalmakban nem tudott nagyobb szerephez jutni. És a londoni kongresszus mégis a fejlődéstörténet egyik legérdekesebb mozzanata. Egy német fiatal ember, Engels Frigyes, ki később a kongresszus jegyzője is lett, terjedelmes programot terjeszt a kongresszus elé, amelyet egy távollevő barátjával, Marx Károlylyal, együtt azon célból dolgozott ki, hogy a szövetség hivatalos programja legyen. Tíz napig tárgyalja a kongresszus a dolgozatot, végül egyhangúlag elfogadja. És már a következő év februárjában, közvetlenül a nagy forradalmak kitörése előtt, megjelenik a munka s szerzői a kiáltvány formáját találták számára a legalkalmasabbnak. A kommunista kiáltvány először német nyelven lát napvilágot, rövid idő múlva lefordítják angol, francia, dán és lengyel nyelvre. Azóta úgyszólván minden élő nyelvre lefordították.

Annak a mozgalomnak, amelyet szocializmusnak nevezünk, a kommunista kiáltvány adta meg tulajdonképpeni alapját. Egy új világnézet, egy új történelmi felfogás nyilatkozott meg benne, új irányt, új célokat és új eszközöket jelölt meg. Az

evangélium kivételével talán nincsen írott munka, amelynek oly mélyreható, annyira átalakító hatása lett volna. Terjedelme mindössze néhány oldal, ámde ötven esztendő óta ez a néhány oldal nemcsak hogy nem vesztett, hanem, ellenkezőleg, nyert jelentőségben. »A kommunista kiáltvány a legsajátosabb irat, amelyet a világirodalom ismer. Bár bőven vannak benne tévedések és éretlenségek, mégis felülmúlhatatlan mestermunka. Elragadó lendülettel van megírva. Az eszmék oly gazdagsága nyilatkozik meg benne, ami már egyenesen meseszerű, annál is inkább, mert tudjuk, hogy szerzői fiatal emberek voltak, akik még nem haladták meg a harmincadik életet. Egyes kérdésekben egyenesen prófétai látnokság döbönt meg. Voltak, akik azt mondták, hogy a modern társadalomról való minden ismeretünk bennfoglaltatik a kiáltványban.« Az, aki Marx és Engels munkájáról e sorokat írta, nem szocialista, sőt szocialista részről állandó támadásokban részesül. Mielőtt azonban a kommunista kiáltvány tartalmával és ezzel a szocializmus elméleti részével megismerkedünk, szükséges lesz, hogy a mozgalom fejlődését egészen az 1848-ik évig megismerjük.

III.

A polgári osztály érvényesülésének előfeltételei.

»A történelem voltaképpen nem más, mint elnyomók és elnyomottak szüntelen harca !« — ezzel az általános történelmi kijelentéssel kezdődik a kommunista kiáltvány. Fejtsük ki ezt a tételt kissé részletesebben.

Ha végigtekintünk a történelmi fejlődésen, ha sorra vesszük mindazokat az államokat, mindazokat a társadalmakat, melyeknek létezéséről egyáltalán tudomásunk van, melyeknek életéről írott emlékek fennmaradtak, úgy mindenütt ugyanazzal a jelenséggel találkozunk. Mindenütt vannak olyanok, akik a gazdasági és ezáltal a politikai javak birtokában vannak és kiket az ezen az alapon gyakorolt hatalom érdekközösségben egyesít. Ez az érdekközösség alkotja meg az uralkodó osztályt. Mindenütt vannak azonban olyanok is, akik a gazdasági és politikai javak birtokából ki vannak zárva és akik küzdenek értük. A közös küzdelem őket is egyesíti, közös érdekeik, közös céljaik lesznek, az uralkodó, a védő osztálylyal szemben a hatalomból kizárt, a támadó osztály létesül. Athénnek, Spártának vagy Korinthosnak állami életében éppen úgy megkülönböztethetjük ezen osztályharcokat, mint Róma alkotmányos küzdelmeiben, a középkori Genua avagy Firenze váltakozó uralmaiban.

Nagy tévedés volna azonban, ha azt hinnők, hogy e különböző helyeken, különféle formákban lefolyt osztályharcok egy egységes fejlődés részeit képezik, bizonyos belső kapcsolatban állanak egymással. Az utolsó kétszáz esztendőben, amikor a forgalom és érintkezés nemzetközisége folyvást növekszik, a modern osztályharcokban csakugyan látunk bizonyos azonosságot, hasonló fejlődési fokokat. Az ókor és középkor osztályharcái azonban rendesen egészen lokálisak voltak. E korok gazdasági élete szűk területekre szorítkozott, még a nagy római birodalom is csak a Földközi tenger medencéjét ölelte fel. Két szomszédos olasz város például évszázadokig fejlődhetett egymás mellett, mindkettőben állandó osztályharcok dúlhattak, anélkül hogy ezek bármiképpen is hatással lettek volna egymásra.

Az újkorban mindez lassan megváltozik. Kis uralmi körök, városok nem állhatnak többé fenn egymás mellett úgy, hogy egymástól függetlenek maradnak. A nemzeti tagoltság szerint nagyobb körök létesülnek, amelyek őket is magukba foglalják. A tizennyolcadik század elején a mai államok már körülbelül kialakultak. Ugyanebben az időben a gazdasági életben is egy óriási változás megy véghez. És amikor a szocializmus kiindulási pontját keressük, a gazdasági életnek ezen nagy átalakulásához kell visszamennünk.

A nagy francia forradalom történészei az 1789 előtti állami és társadalmi rendet »ancien régime«-nek nevezik. Az »ancien régime« azonban nemcsak Franciaországban létezett. Európa összes államai-

ban hasonló képet látunk. Amikor az egyes államok végleg kialakulnak, uralkodó szerepet csak azok játszhatnak bennük, akik a szükséges gazdasági erő birtokában vannak. Ezt a gazdasági erőt pedig ezidőben még nem adhatta meg más, mint a föld. A föld azonban csak korlátolt mennyiségben létezik, a gazdaságilag megművelhető területek csakhamar fel voltak osztva; azok, akik a felosztásnál nem kaptak részt, nemcsak az anyagi, hanem a politikai függetlenségtől is elestek. Egy kis részük a városokba vonult és az akkori kezdetleges iparban vagy kereskedelemben talált egzisztenciát. A nagy rész azonban a földművelésnél maradt, mivel pedig saját földjük nem volt, mindinkább szolgai függőségbe süllyedt a birtokosokkal szemben.

Az »ancien régime«-t tehát a mezőgazdasági érdekek kizárólagos érvényesülése jellemzi. Az állam egész gépezete: a törvényhozás és közigazgatás az ő szolgálatában állott. E kornak törvényei a legszigorúbb intézkedésekkel sújtanak minden támadást, amely a mezőgazdasági üzem ellen irányul. Erdei falopás, vadorzás, gyümölcszedés ma kihágás-számba mennek és a bűnös néhány napi fogházzal megmenekül. Az »ancien régime« halállal büntette őket. Valóban, kevés dolog olyan jellemző egy korszak gazdasági irányára, mint a büntető-törvénykönyv. A XVIII. század angol squirejei a falopást vérpaddal sújtották, néhány évtized múlva a géprombolókat ugyanez a büntetés fenyegeti. Mindkét büntetés egyformán brutális, egyformán igazságtalan és mégis a gazdasági fejlődés két különböző korszakát jelentik.

A tizennyolcadik század elején azonban a földbirtok mellett lassankint egy termelési ág nyer mind nagyobb jelentőséget. Az ipar mostanáig a nagyobb városokra szorítkozott, szervezetét merev céhrendszer szabályozta, fogyasztási piaca többnyire csak közvetlen környéke volt. Igaz ugyan, hogy egyes különlegességeket messze földre, idegen vásárokra is elvittek, de ez a különös figyelem nem a mennyiségnek, hanem a minőségnek szólt. A szigorú céhtörvények, amelyek csak bizonyos számú mestert tűrtek meg, amelyek a legények számát is korlátozták, a nagyobbszabású termelést lehetetlenné tették. De a nagyban való termelésre nem is volt szükség, mert az egyes városi gócpontok a környék szükségleteit jól-rosszul kielégítették.

Megváltozik azonban ez a helyzet, amikor a belföldi fogyasztási területek mellett mind nagyobb külföldi piacok is jelentkeznek. Ezek a külföldi piacok első sorban a gyarmatok. Az amerikai őserdők között, a Ganges és Brahmaputhra lapályán, a Senegal partjai mellett és a Csendes óceán szigetein egyik gyarmat a másik mellett keletkezik. Jelentőségük kettős lesz. Egyrészt nagy, eddig ki nem aknázott, gazdag területeket nyitnak meg a mezőgazdaság számára, másrészt a hazai ipái hatalmas fogyasztó-piacává válnak.

Az ipar most már nem szorítkozhatott többé arra, hogy a helyi szükségletekről gondoskodjék. Odaát a tengeren túl mind újabb telepek alakulnak, sürgető levelek jönnek, amelyek textilárúkat, vasat, acélt kívannak. Az új kereseti források mindig többet és többet vonzanak az új pályára. Az, akinek

egy kis tőkéje volt, eddig földet bérelt és gabonát termelt. Most úgy látja, hogy sokkal jövedelmezőbb, ha szöveteket készítet és azokat Massachusettsbe vagy Pennsylvaniába küldi. A gyarmatok viszont nyers anyagot küldenek haza és ezzel megkönnyítik az ipar munkáját. Nemsokára világos lesz, hogy az ipar kezdetleges, középkori eszközei nem elegendők a fokozott igények kielégítésére. Már 1738-ban a fonó-iparban nagyszabású javítások történnek. Harminc évvel reá, 1707-ben Hargreaves feltalálja a Spinning Jenny nevű fonógépet és ezzel az iparban egy új korszak kezdődik meg. A legkiválóbb technikusok ezentúl állandóan azon dolgoznak, hogy az ipar számára gépeket alkossanak. Hét évvel a Spinning Jenny feltalálása után Arkwright a mechanikai szövőszéket mutatja be. Alig múlik el újabb tizenöt esztendő és a gépüzemben ismét forradalmi újítás történik: James Watt az első gőzgép-üzemet rendezi be.

Az »ipari forradalom«, ahogy e gazdasági átalakulást nevezik, két nagyarányú és mélyreható következménnyel járt. Egyrészt megszüntette a földbirtok eddigi kiváltságait, véget vetett az ancien régimenek és előtérbe állította azt az osztályt, amely éppen a gazdasági változás folytán vagyonhoz és hatalomhoz jutott. Másrészt felbontotta a munkaadó és ipari munkás közötti eddigi átmeneti viszonyt, a gépek birtokához kapcsolta az ipari termelést és ezzel egy számban mindig növekedő ipari proletariátust teremtett meg.

IV.

A polgári osztály első mozgalma. A demokratizmus.

Az ipar és kereskedelem új vagyonokat teremtett meg és ezek a vagyonok folyvást szaporodtak. Birtokosaik egy ideig megelégedtek azzal, hogy anyagi erőt gyűjtsenek. De nemsokára szükségesnek látták, hogy a politikai hatalomból is kivegyék részüket. A vagyonnal együtt járt a nagyobb műveltség, az erősebb felvilágosodás. A polgári foglalkozások szinte megkövetelték a szélesebb látókört. A kereskedő, aki hajóra száll, hogy Kanada szőrméit viszontagságos utakon megszerezze, más képpen gondolkodik az isteni hatalmon alapuló trónutódlásról, mint a földbirtokos, aki sohasem mozdult ki még falujából.

A polgári osztály vagyonosodásával párhuzamosan egy mindig erősebb szellemi mozgalom nyomul előtérbe, amely a régi rendi államnak intézményeit ellenmondással és skepszissel tárgyalja. Ennek a mozgalomnak színhelye első sorban Franciaország, és két nevezetes korszaka van. Eleinte még nem mer az állami renddel szembe helyezkedni és összes támadásait a vallás ellen intézi. Most még Voltaire vezet. De a mozgalom nemsokára irányt változtat, az egyház közömbös lesz, minden támadás, minden gyűlölet az állam ellen fordul. Elkövetkezett Rousseau korszaka.

Azt mondtuk az imént, hogy a történelem különböző osztályharcai nem egy egységes fejlődésnek összefüggő részei. De egyúttal kiemeltük, hogy az utolsó két évszázad osztályküzdései mégis bizonyos azonosságot mutatnak fel. Ennek az azonosságnak oka a gazdasági előfeltételek azonossága. Az »ipari forradalom« egy évszázad alatt majdnem minden fejlettebb államban ugyanazt a változást hozza létre, természete tehát, hogy a következmények is hasonlóan alakulnak. A régi földbirtokos nemességgel szemben mindenütt egy vagyonos polgári osztály keletkezik. Ennek a polgári osztálynak céljai, vágyai és követelései ugyanazok Angliában, mint Dániában vagy Schwarzburg-Rudolstadtban. Érvényesülni akar. Részt kíván a hatalomból, vagyis mindazokból a tisztségekből, állásokból és hivatalokból, amelyekből eddig ki volt zárva. A régi rend azonban nem mond le egykönnyen a maga kiváltságairól. Egy nagy küzdelem kezdődik meg, amelynek legnagyobb megnyilvánulása a francia forradalom, de amely egészen a XIX. század második feléig tart. Ez a küzdelem a polgárság osztályharca, amely előbb a demokratizmus, később a liberalizmus jelszava alatt folyt le.

A polgárság osztályharcának részleteire nem térhetünk ki. Mivel azonban körülbelül 1848-ig a proletariátus, tehát a szocializmus mai tömege is részt vett benne, szükséges lesz programját és irányelveit egész röviden ismertetni.

Azt mondtuk, hogy a polgárság mozgalma előbb a demokratizmus, később pedig a liberalizmus jelszava alatt folyt le. Demokratizmus és

liberalizmus eszerint nem jelentik ugyanazt, ámbár az általános felfogás szereti a kettőt azonosítani, vagy legalább is egymáshoz közelebb hozni. Gyakran halljuk, hogy a demokratizmus voltaképpen radikális liberalizmus. E két fogalomnak egyik szellemes analizálója úgy határozta meg viszonyukat, hogy a szabadelvűségben az egyenlőség, testvériség és szabadság elvei még egyformán érvényesültek, a későbbi demokratizmusban azonban az »egyenlőség« a »szabadság« rovására jogosulatlanul az előtérbe tolakodott. Egyáltalában konstatálhatjuk, hogy a demokratizmus fejlődését időrendben a liberalizmus után helyezik. A megkésett demokrata csapatok, amelyek a XIX. század végén helylyel-közzel ismét felbukkantak, ezt a fogalmi zavart még csak fokozták. Egyes helyeken a demokratizmus a szocializmus és liberalizmus között bizonyos kiegyenlítő szerepet akart játszani, sőt hallottunk már olyan meghatározásokat is, hogy a »demokratizmus a szocializmus programját a fennálló társadalmi kereteken belül, külső rázkódtatások nélkül akarja megvalósítani«.

Vizsgáljuk meg tehát a demokratizmus és liberalizmus egymáshoz való viszonyát. Munkánk szempontjából szükséges ez a vizsgálat, mert csak ha a kettő igazi helyét kijelöltük, találjuk majd meg a szocializmus helyét is.

Helyezzük vissza magunkat az ancien régime valamelyik államába, mondjuk: Franciaországba. 1760 körül vagyunk, egy olyan időpontban tehát, amikor a polgári osztály vagyonban és szellemi érettségben már megerősödve, kritikai szemmel

vizsgálja az állam berendezését. Főlöszleges volna most újra elmondani az igazságtalanságok hosszú láncolatát, amelyeket látnia és éreznie kell. A kiváltságoltak egy kis csoportja minden téren korlátlanul uralkodik. Az állam egész gépezete csak arra szolgál, hogy ezt az uralkodást biztosítsa. A támadások megkezdődnek. De a támadók még nem ismerik fel a visszás helyzet és a mostani változás igazi, mélyebb okait. Nem tudják, hogy a kiváltságos osztály előnyös helyzete azon alapul, hogy hosszú ideig a termelési eszköznek, a földnek, kizárólagos birtokában voltak. Nem tudják, hogy az ő mostani felismerésük egy új gazdasági fejlődés, az ipar alapján történik. Egyáltalában még sem vesznek tudomást a gazdasági törvényekről, a gazdasági előfeltételekről. Csak azt látják, hogy ők éppen olyan emberek, mint a nemesek, van vagyonuk, van műveltségük, és mégis a háttérbe vannak szorítva. Ez igazságtalanság, ez természetellenesség és igazságtalan és természetellenes az az állam, amely mindezt fentartja és biztosítja. Az elégtelenek formába öntik tanításaikat. Megteremtik az emberi »ősjogok« meglehetősen homályos fogalmát, amely ősjogok állítólag benn gyökeresnek az emberi természetben, vele születnek az emberrel. Egy ilyen ősjog az »egyenlőségre« való jog. Minden ember a természettől fogva egyenlő. Senkinek sincs joga ezt az egyenlőséget előjogokkal korlátozni. Minden olyan szervezet, amely az emberi egyenlőség ellenére létesült, hazug, természetellenes és éppen ezért eltöröndő. A nagy francia bölcshész Jean-Jaques Rousseau »Társadalmi szerződés« című

könyvében részletesen formulázta ezt a tant. Kevesen voltak saját koruk szellemi fejlődésére oly nagy befolyással, mint ez a magányos, elkeseredett ember. Munkái teljesen hamis alapon épültek fel, de egy ideig a tökéletes bölcsesség hitét keltették. A teljes, a korlátlan, a fentartás nélküli egyenlőséget hirdette. A magántulajdont éppen úgy gyűlölte, mint minden más hagyományt. »Az első tulajdon lopás volt, a polgári társadalom igazi megalkotója pedig az az egyén, aki először kerített be egy telket és azt mondta róla — ez az enyém.« Ebben a tételben nem szabad szocialista vagy éppen kommunista programot látnunk, mert amikor Rousseau a jövő társadalom berendezéséről beszél, a gazdasági fonalat egészen elejti. A földolog a természetes állapot helyreállítása, a teljes egyenlőség érvényesítése. Egy új társadalmi szerződésre van szükség, amely figyelmen kívül hagy minden hagyományt, amelyben minden polgár önálló akarata megvalósul.

A rendi állam elleni támadások hosszú ideig ezen program alapján történtek, a nagy francia forradalom pedig véres következetességgel kísérlette meg Rousseau elveinek megvalósítását. Köztudomású, hogy a rémuralom szervezője, Robespierre, a »Társadalmi szerződést« mindig magával hordotta. Bizonyára vele volt akkor is, amikor már ő is ott feküdt a szekéren, amely véresen, összetörve a guillotine felé vitte. Vajjon mire gondolt akkor? Vajjon keserű rezignációval nem látta-e be végül, hogy a kiontott vér hiába ömlött ki, Rousseau ideális államát nem lehet megteremteni.

Az az irány, amely nem számol még a gazdasági tényezőkkel, amely az emberek egyenlőségét hirdeti, amelynek jelszava: »Minden ember testvér« — ez a demokratizmus.

A demokratizmus tehát nem a liberalizmusból alakul ki, hanem ellenkezőleg: megelőzi azt. Általános, zavaros, teljesen ideális programja pedig odavezetett, hogy egy ideig a fennálló rend, a fennálló keretek összes ellenzőit egy táborba tudta egyesíteni. Gyártulajdonosok, akik boszús haraggal hallották, hogy a király fióktól a tisztí kinevezést polgári származása miatt ismét megtagadta, éppen úgy követelték az egyenlőséget, mint a munkás, akinek keresetét egy új gép ismét csökkentette. Ha számot adtak volna önmaguknak arról, hogy mit értenek egyenlőség alatt, bizonyára két egészen különböző fogalmat kaptak volna. De kifelé a közös jelszó egyformán hangzott.

A természet jogi elvek hitelességét először a nagy francia forradalom ingatta meg. A mozgalmat a polgári osztály indította meg és jóideig meglehetősen öntudatosan vezette is. Programját Sieyès abbé igen világosan formulázta: »Mi volt a harmadik rend eddig? Semmi. Mi lesz a harmadik rend a jövőben? Minden.« Ebben az értelemben csinálták meg az alkotmányos királyságot, ebben az értelemben alapították meg a köztársaságot. Egy olyan állami rendet akartak, amelyben majd a harmadik rend fogja a nemesség eddigi szerepét elfoglalni. A Rousseau-féle tanok állítólag ide vezettek volna. De az események csakhamar rájuk cáfoltak. A természetjogi egyenlőségnek sok

minden állott az útjában, amihez a harmadik rend is ragaszkodott. A köztársaság vezetői azonban a »Társadalmi szerződés« fanatikusai voltak, ők csakugyan az új, ideális államot akarták felépíteni és éppen ezért kíméletlenül romboltak tovább. A rombolás végül is megijesztette azt az osztályt, amely a forradalmat kezdeményezte. A vagyonos polgárság visszavonult. A fanatikusok egy kis csapatja tovább folytatta munkáját. Robespierre és társai meg voltak győződve arról, hogy mindössze néhány száz vagy néhány ezer emberéletlen múlik és az új rend összes ellenségei el vannak pusztítva. Ezt a pusztítást el kell végezni. És tovább dolgoztatták a nyaktilót, mindaddig, amíg a rémuralom önönmagát ad absurdum nem vitte. Nem a száműzött arisztokraták, nem Pitt cselszövényei buktatták meg Robespierre hatalmát, hanem maga a francia burzsoázia, amely rendezett viszonyokat, szabad érvényesülést kívánt.

Rendezett viszonyok, szabad érvényesülés — e kívánságok a polgárság osztálymozgalma közben mind hangosabbak lesznek. A teljes egyenlőség programja úgy látszik megvalósíthatatlan. És lassankint más nehézségek, más aggályok is jelentkeznek. A teljes egyenlőség nemcsak a régi rendi korlátokat zúzza össze, nemcsak a nemesség előjogainak üzen háborút, de veszedelemmel fenyegeti a polgárság vagyonát is. Mind erősebben jelentkeznek azok a következmények, amelyeket az »ipari forradalom« a munkások helyzetében előidézett.

V.

**A polgári osztály mozgalmának átváltozása.
A liberalizmus.**

A gépek használata átalakította az ipari termelést. A középkori ipar eszköze kizárólag az emberi munka volt, a segéd együtt dolgozott a mesterrel, keveset termeltek, kis piacokat kellett ellátniok. Éppen azért a mennyiségre jóval kisebb súlyt helyeznek, mint a minőségre. A legény egész igyekezetével azon van, hogy mesterségében tökéletesítse magát. A céhek szabályai szigorú próbákhoz kötik a mesterré való avatást. Csak aki a maga »remekmunkáját« elkészítette, csak akit a céh ünnepelesen megvizsgált, nyithat önálló műhelyt. Mester és legény között tehát a különbség aránytalanul csekély. A mesterséghez szükséges eszközöket csekély összegért bárki megszerezheti, birtokuk nem biztosít kiváltságos állást. Minden legény azzal a kilátással kezdheti meg pályáját, hogy idővel ő is mester lesz.

A gépek megszüntetik ezt az állapotot. Minden megváltozik. A gépek lesznek a termelés tulajdonképpeni eszközei, a gépterem nemsokára elválasztja a tulajdonost munkásaitól, a termelés többé nem a minőséggel, hanem a mennyiséggel törődik, a telepek nem a szomszéd piacot, hanem idegen, tengerentúli területeket akarnak cikkeikkel ellátni. A munkások száma aránytalanul megnövekedik, jelentőségük aránytalanul csökken. A gép nem tesz

különbséget tanult és tudatlan munkás között, a lendítő kereket mindenki tudja hajtani. Asszonyok és gyerekek, akik a műhelybe sohasem tehettek volna be lábukat, most seregestül tódulnak a gyárakba. Remekmunkákra nincsen többé szükség, de különben is remekmunkák útján senki sem lehet többé munkásból gyáros. Az új termelési eszközök nagy értéket képviselnek, egy-egy gép ára olyan magas, hogy évtizedek megtakarított keresménye sem elegendő a megvételére. A műhely, a kézműipar pedig nem versenyezhet a géárral. Luxus-cikkeket még elő tud állítani, de a fogyasztás igazi termékeit a gépek jobban és olcsóbban készítik. Egy új osztály keletkezik, amelynek létezése az új ipari termeléstől függ, egy régi osztály, a kézműiparosoké, a pusztulás szélére jut. Az új osztályt megtaláljuk mindenütt, ahol gépeket alkalmaznak, és mivel keletkezésük előfeltételei azonosak, helyzetük, szenvedéseik és törekvéseik is azonosak lesznek. A kézműipar azelőtt teljesen lokális érdekekkel bírt, öntudatos osztálylyá sohasem tudott tömörülni. De most mindenütt ugyanaz az ellenség lép fel ellene és a közös veszedelem bizonyos eszmei és érzelmi közösséget fejleszt ki közöttük is.

Látni fogjuk, hogy a munkások nem törődtek bele szó nélkül az új helyzetbe, hanem több-kevesebb elkeseredéssel és szenvedéllyel lázongtak ellene. A gépeket minduntalan rombolás fenyegette. A munkájuktól megfosztottak fenyegető hangokat hallattak. A polgárság még javában küzd az »ancien régime« ellen, még úgyszólván alig ért el eredményeket és máris tapasztalja, hogy nemcsak támadnia,

hanem védekeznie is kell majd. Az új, előnyös helyzet, amely a gazdasági erővel felruházta, egyszerűsített ellenségeket teremtett. Míg ők parlamenti ülésekért, polgári alkotmányért, hivatalokért és tisztségekért viaskodnak, egy fenyegető tömeg keletkezett alattuk, amely igazságtalanságot lát a gépekben, igazságtalanságot a gyárosok vagyonában. Ez a felismerés lassan megváltoztatja a polgári osztály taktikáját és programját. A teljes egyenlőség hangoztatása kétélű fegyver lesz, amely megsebezheti azokat is, akik eddig használták. Az emberi ősjogok alapján nemcsak a földbirtok ellen lehet érvelni, hanem a nagyipar ellen is. És éppen ezért az egyenlőség fogalma lassan háttérbe szorul a »szabadság« előtt, a régi természetjogi demokratizmusból pedig gazdasági liberalizmus lesz.

A demokratizmus tehát megelőzte a szabadelvűséget, általánosabb volt nála, valamennyi osztály érdekét egyaránt akarta felölelni. Hirdetői idealisták voltak, akik eszményi alapon dolgoztak. A létező gazdasági viszonyokat azonban nem vették figyelembe, azt hitték, hogy nem is kell számolniok vele. Éppen ezért sehol sem tudtak eredményeket elérni.

A liberalizmus rendszere már egészen más. Gazdasági alapon épül fel, a polgárság vagyonosodásának gazdasági alapján. Abból indul ki, hogy teljes és tökéletes egyenlőség sohasem létesülhet. A természet alaptörvénye az, hogy az erősebbek legyőzik a gyöngéket. Ezt a törvényt a társadalmi és gazdasági életben sem lehet és nem is szabad kikerülni. A törvényszerűségnek győzedelmeskednie

kell. Senkinek sincsen jogában, hogy a természetes fejlődés elé akadályokat gördítsen. A rendi állam osztályait meg kell fosztani minden kiváltságuktól, a versenyfeltételeket egyenlővé kell tenni mindenki számára. De a versenyfeltételek egyenlősége az egyedüli egyenlőség, amelyet a liberalizmus elismer. A versenypályán magán a teljes szabadság uralkodik. Senkinek sincs jogában, hogy a szabad versenybe beleavatkozzék. Az államnak feladatai teljesen passzívak. Am érvényesítse mindenki a maga legjobb tudását, a maga legjobb tehetségét. És élvezze mindenki munkája gyümölcsét. Ha a gyáros óriási vagyont gyűjtött össze, ez a vagyon az ő jogos tulajdona. Ha lenyomja a munkabéreket, ha nőket, ha gyermekeket alkalmaz, ha éjszaka dolgoztat, — ez az ő magánügye, ebbe senkinek sincs beleszólása. Ha a munkás tőkéhez tud jutni, ő ugyanezt megteheti.

A liberalizmus tehát két irányban is érvényesíteni akarja a polgárság érdekeit. Egyrészt a régi kiváltságok ellen fordul és meggyőzően bizonyítja be, hogy a verseny egyenlősége érdekében fentartott állások, kiváltságos tisztségek nem létezhetnek. A másik oldalon pedig elejét veszi annak, hogy a munkásosztály egyenlőségi alapon részt kérjen abból az előnyös gazdasági helyzetből, amely a polgárságot politikai törekvéseinek elérésére képessé teszi.

A tizenkilencedik század első felében még sűrűn találkozunk a demokratizmus elveivel, tanításaival és eszméivel. De minél jobban közeledünk a negyvenes évek felé, annál jobban csökken a régi természet jogi ideálok ereje. A liberalizmus lassan

átalakítja a polgárság gondolkozását és a külső események azt bizonyítják, hogy mindenütt, ahol győznek, az angol parlamenti reform-campagneban, később a gabonavámok elleni harcban, a párisi júliusi forradalomban, ezek a győzelmek nem természetjogi, hanem gazdasági alapon, nem a demokrácia, hanem a liberalizmus értelmében történtek. A munkásosztály pedig érezni kezdi, hogy a nagy, az általános egyenlőségtől mitsem várhat, szervezkednie és küzdenie kell a maga érdekeiért. A tizenkilencedik század elején már nemcsak a polgárság, hanem a munkásosztály mozgalmát is észlelhetjük. És ezzel elérkeztünk a szocializmushoz.

VI.

A szocializmus keletkezése.

Ipari és mezőgazdasági munkások mozgalma.

Azt mondtuk, hogy a szocializmus első jelenségeit akkor találjuk, amikor a munkásosztály, még pedig első sorban az ipari munkásság, a maga külön érdekeit felismerni kezdi. Gyakran hallunk azonban olyan kijelentéseket, amelyek ezzel a felfogással ellentétben állanak. Halljuk és olvassuk, hogy a szocializmus oly régi, mint az emberiség maga. A római agrármozgalom vezetői szocialisták voltak. Az első keresztények szocialisták voltak. A középkor pórlázadásait szocialisták vezették. Kétségtelen, hogy mindezekben a mozgalmakban gazdasági érdekek vezettek. Kétségtelen, hogy elnyomott osztályok

felszabadulási kísérleteit láthatjuk bennük. De a mai szocializmussal mégsem lehet azonosítani őket. Nemcsak azért, mert a szocializmus öntudatos mozgalom, amely felállította a maga törvényeit. Ez csak külsőség volna. A lényeges eltérés a szocializmus és az őt megelőző mozgalmak között a különböző gazdasági alapon rejlik. A gazdasági élet átalakulása, a nagyipar fejlődése, a gépek használata a mai iparos - munkásosztály szükségsszerű és természetes előfeltétele volt. A mai iparos-munkásosztály ezen változások előtt egyáltalában nem létezett; hiszen láttuk, hogy a kézműiparban legény és mester között egészen más viszony volt. A szocializmus az ipari munkásság alapján fejlődik, előbb mint öntudatlan, később mint öntudatos osztályharc jelentkezik. Kiindulási pontját tehát ott kell keresnünk, ahol ez az osztály keletkezik. Abban a pillanatban, amikor a gépüzem átalakítja a termelést és egy új osztályt teremt meg, amelynek közös életfeltételei és közös érdekei vannak, ezek az érdekek bizonyos külső kifejezést is fognak keresni. És ezzel megkezdődik a szocializmus fejlődése.

Vessünk fel mindjárt ezen a helyen egy olyan kérdést, amelyre fejtegetéseink folyamán úgyis reá kellett volna térnünk. Azt mondtuk, hogy a szocializmus az ipari munkásság alapján fejlődött. És csakugyan: a szocializmus egész eddigi története bizonyítékokat szolgáltat ezen állításunk mellett. Az elmúlt század munkásmozgalmi majdnem kizárólag az ipari munkásságra szorítkoztak. Gazdasági és politikai szervezeteikben majdnem kizárólag ipari munkások vesznek és vettek részt. A szó-

ciálizmus nagy, alapvető elméleti rendszere, a marxizmus, nemcsak az ipar, hanem kimutathatólag az angol nagyipar fejlődésére támaszkodott. Mindezek alapján igen közel fekszik az a felfogás, hogy a szocializmus voltaképpen kizárólag ipari munkásérdekeket ölel fel, más szóval: kizárólag az ipari munkásság osztályharca volna.

E sorok írója egy megelőző munkájában szintén ezt a felfogást hirdette. És feltétlenül vallja ma is azt, hogy az ipari és mezőgazdasági munkások közvetlen érdekei nemcsak hogy nem azonosak, de bizonyos tekintetben ellentétesek is. Az iparban a munkásosztály elsőrendű érdeke az, hogy a nagyüzem a kisüzemet mindjobban a háttérbe szorítsa. Nem kell a marxizmus végcéljáig elmennünk, hogy a nagyüzem előnyeit belássuk. Mennél kevesebb kézben egyesülnek a gyárak, annál kisebb a verseny, annál jobban lehet a termelést szabályozni, annál kevésbé állhatnak be a túltermelés válságai, amelyek a munkások egy részét kenyerüktől megfosztják. A nagy tőkével dolgozó gyár több kényelmet, szellősebb, tisztább helyiségeket, rövidebb munkaidőt, jobb munkabért tud nyújtani mint a kis műhely, amely minden erejével küzd a gyári verseny ellen. Világos tehát, hogy a munkások érdeke a nagyüzem fejlődése. Viszont mindenki tudja azt is, hogy a nagy latifundiumok keletkezése és fentartása a mezőgazdasági proletariátusnak legnagyobb ellensége. A mezőgazdasági munkásnak, kiscgazdának helyzetén csak az segíthet, ha földhöz juthat. A magyar agrárszocializmusnak például semmi köze sincsen a

marxizmushoz. Tavaly lennjártam a szegvári kerületben, amely az első szocialista képviselőt küldte be a magyar parlamentbe. Beszéltem az emberekkel, megismerkedtem a mozgalommal. És konstataáltam, hogy ebben a mozgalomban nem is a tulajdonképpeni mezőgazdasági proletariátus, a mezei munkások vezetnek, hanem a kisgazdák. Köröskörül mindenütt óriási uradalmak terülnek el. A Pallavicini-uradalom egymaga száztizezer hold, azután jönnek a Károlyi-, a Wenckheim-uradalmak. Az uradalmak pedig nem parcelláznak, bárhogyan akarja is a kisgazda megadni a pénzt. Pénze van valami kevés, de ő földet akar. És ezért keseredik el, ezért hirdeti magáról, hogy szocialista.

A kis- és nagyüzem ezen különböző szerepét a szocializmus tudósai is észrevették; csak néhány évvel ezelőtt keltett egy szocialista írónak, Dávidnak, hasonló tárgyú könyve igen nagy feltűnést. A szocializmus hivatalos felfogása azonban nem ismeri el ezt a különbséget. Gondolatmenete körülbelül a következő: Nem igaz, hogy a mezőgazdaságban más szempontok érvényesülhetnének mint az iparban. Nem igaz, hogy a szocializmus csak az ipari munkásságra szorítkozik, ellenkezőleg, felöleli az egész proletariátust. Az kétségtelen, hogy eddig az ipari munkások vezettek a mozgalomban. De ennek csak az az oka, hogy gazdaságilag és ennél fogva szellemileg is ők a legfejlettebbek. A mezőgazdasági munkásnak azonban ugyanaz az ellen-sége, mint az ipari munkásnak, tudniillik: a tőke. Az iparban a tőke gépek, gyári épületek, árúk alakjában jelentkezik. A mezőgazdaságban ezt a

szerepet a föld játssza. A szocializmus pedig a tőke minden alakját meg akarja szüntetni. Hogy azután az új termelés hogyan fog alakulni, — tisztán célszerűség kérdése lesz. Lehet, hogy az iparban a nagyüzemet fogják fentartani, a mezőgazdaságban pedig mezőgazdasági szövetkezeteket fognak felállítani. Ezek már részletkérdések. A lényeg az, hogy az egyes termelési ágak proletariátusa között nincsen érdekellentét.

E könyvnek nem az a célja, hogy csak a jövőben aktuális kérdésekről véleményt mondjon és ezért arra szorítkoztunk, hogy a két felfogást egymás mellé állítsuk. Egy dolog azonban kétségtelen. Bármiképpen alakuljon is a jövő, a múltban és jelenben a szocializmus majdnem kizárólag az ipari munkásság mozgalma volt. Éppen azért, ha az előbbieken munkásokról beszélünk, mindig ipari munkásokat értünk.

VII.

Az ipari forradalom következményei. A szocializmus első korszaka.

Az ipari forradalom tárgyi következményeit fentebb ismertettük. Láttuk, hogy a termelésben és a munkások helyzetében minő változásokat hozott létre. Vajjon hogyan fogta fel e változást maga az érdekelt fél, tudniillik a munkásság?

A munkásság első mozgalmát Angliában találjuk, aminthogy az ipari forradalom következményei

először Angliában jelentkeztek. A tizennyolcadik század második felében már kisebb és nagyobb munkásfelkelésekkel találkozunk. Ezekben a felkelésekben nincsen semmi rendszer, senki se szervezi őket, az egyes kitörések között nincsen összefüggés. Egy közös jellemző vonásuk azonban mégis van, mindenütt a gépek ellen fordulnak és elpusztítják, összetörik a gyűlölt új eszközöket. Meg fogjuk érteni az angol munkásság nagy elkeseredését, ha tudjuk, hogy az ipari forradalom közvetlen következményei milyen súlyosak voltak. A gépek első támadása a kisüzem egy tekintélyes részét egyszerre tönkretette. Hajdani mesterek kénytelenek voltak a gép mellé állani. Legények, akik már biztosak voltak a nyugalmas jövőben, hirtelen alacsonyrendű munkásokká váltak. A népesség folyvást szaporodott. A gyár összehozta a kétnembelieket, a vadházasságok, a törvénytelen gyermekek arányszáma oly magas lesz, mint eddig még soha. 1751 előtt a tízévi szaporodás ritkán haladta meg a három százalékot. A legközelebbi tíz évben már hat százalék a szaporodás. 1781 és 91 között már kilenc százalék. Az emelkedés itt sem áll meg. 1791 és 1801 között tizenegy, 1801 és 1811 között tizennégy, végre 1811 és 1821 között tizennyolc százalék lesz. Íme az érem egyik oldala. A másik oldal az elszegényedés statisztikája: 1760-ban Angliának 7 millió lakosa van és a szegényadó fejenként Schilling 7 pence volt évenként. 1818-ban a lakosság 11 millió 876.000 szaporodott fel, a szegényadó ellenben 13 shilling és 3 pence lett. Ezek az adatok világosan beszélnek. A nagyipari fellendülés első

korszaka a munkásság helyzetét majdnem kétségbe-ejtővé tette.

A géprombolások a tizenyolcadik század második felében szüntelenül megújulnak, de a tizenkilencedik században is még sűrűn találkozunk velük. 1816-ban, amikor a géprombolások újult erővel kitörtek, az angol polgári radikálisok vezetője, William Cobbett hírlapjának, a »Political Register«-nek egyik számában egyenesen a munkásokhoz fordult. Ez az első eset, hogy a polgárságnak egy képviselője egy önálló munkásosztály létezéséről tudomást vesz. Ebben a cikkben Cobbett kifejti, hogy a megváltozott viszonyok oka nem a gép, hanem a kormányforma. Gépek pusztítása nem segíthet a munkásokon, egy eszköz van csupán, amely kilátással kecsegtet, és ez a parlamenti reform. Ha nem egy kiváltságos osztály, hanem a nagy tömegek képviselői fogják a törvényeket hozni és az országot kormányozni, minden másképpen lesz.

A gépek pusztítását, a gyárak felgyújtását még nem tekinthetjük rendszeres munkásmozgalomnak, — ezek a szenvedélyes kitörések még csak előjelei. Cobbett előbb említett cikke azonban már egy új korszaknak kezdetét jelenti. A polgári radikálisok szövetséget kínálnak a munkásoknak; elismerik, hogy bizonyos értelemben már számot tesznek. Szervezett munkásosztályról még nem lehet szó, de a munkások egy része most már részt vesz az általános politikai küzdelmekben. A szocializmus első nagy korszaka megkezdődik.

A szocializmus ezen első korszakát különbözőképpen nevezték el. Rendesen az »utópista szociáliz-

mus» nevet használják. Sombart elveti ezt a nevet és a »racionalista szocializmus« elnevezést ajánlja. A név azonban teljesen mellékes. Ha e korszak jellemző vonásait felsoroltuk, egészen mindegy, hogy milyen név alatt foglaljuk össze.

Az első korszak kezdetét a tizenkilencedik század elejére tehetjük, helyesebben a napóleoni háborúk befejezésére. A nagy francia háborúk Európa gazdasági és társadalmi életében olyan zavarokat okoztak, hogy a természetes fejlődés egyidőre megakadt. Angliában például a francia hatalom terjedése a polgári osztály minden mozgalmát megszüntette. A tizennyolcadik század hetvenes, nyolcvanas éveiben az angol polgárság már erősen küzdött a politikai hatalomért, sőt Pitt bemutatott egy parlamenti reformtervezetet is. De a francia világhatalom egyszerre minden más kérdést a háttérbe szorított. A politikai aspirációk háttérbe szorultak a gazdasági érdekek előtt. Amikor az indiai és amerikai piacok veszélyben voltak, senki sem törődött a parlament újjászervezésével. Homályos, bizonytalan ösztönök a munkásokat is visszatartották attól, hogy a háború alatt nagyobb zavarokat okozzanak. Érezték, hogy minden csapás, amely az angol ipart fenyegeti, őket is sújtja, mert ha nyomorúságosán, ha majdnem állati módon — de mégis csak belőle élnek. A Waterlooi ütközet után azonban a polgári osztály újra felveszi az elejtett fonalat és tovább folytatja küzdelmét a parlamenti reformért és ezzel a politikai hatalomért. És láttuk, hogy mindjárt a küzdelem elején, 1816-ban Cobbett a munkásokhoz fordul.

Társadalmi mozgalmakban pontos időszámítást nem tehetünk. Az egyes korszakok annyira összefolynak egymással, az átmenetek oly különböző időt vesznek igénybe, hogy valamely folyamat kezdő- és végpontjait alig lehet meghatározni. Mégis, az áttekintés kedvéért, jelöljük meg az első korszak idejét lehetőleg pontosan. Kezdetét már meghatároztuk. Tart pedig mindaddig, amíg a marxizmus a munkásmozgalomnak mai alakját meg nem adta. A határpont a kommunista kiáltvány megjelenése körüli időre esik, vagyis 1848-ra. A forradalmi esztendő különben nemcsak az elmélet terén hozott létre változásokat, gyakorlatilag bizonyította a demokratizmus csődjét és élesen elválasztotta a polgárság és a proletariátus érdekeit.

A szenvedély első kitörései lecsillapodtak. A géprombolások megszűntek. Nemcsak azért, mert a törvény halállal büntette őket; még a teljesen műveletlenek, még a teljesen korlátoltak is belátják, hogy minden elpusztított gép helyébe tízszer új jön. Ezen az úton tehát nem lehet boldogulni. A tömeg egy része csendes apátiába merül. Egy másik rész beleveti magát a politikai mozgalmakba, és azt reméli, hogy »alkotmány«, »parlament reform«, »charta« vagy »szabadkereskedelem« az ő gazdasági bajaikon is segíteni tud. A szellemileg kiválóak pedig belemerülnek a fantáziákba. Az erőszakos rázkódtatásoktól fáznak, a békés úton való javulásnak nyomait sem látják, és ezért a fennálló társadalmi keretektől teljesen függetlenül, teljesen önállóan építik fel rendszereiket. Ezek a rendszerek utópisztikusak annyiban, hogy a meg-

valósulás reményével sohasem kecsegtették hirdetőiket, racionalisták pedig abból a szempontból, hogy még mindig a tizennyolcadik század természetjogi, általános egyenlőségéből indultak ki, és bár a fennálló gazdasági viszonyokat bírálták és változtatni is akartak rajtuk, mégsem gazdasági, hanem elméleti alapra helyezkedtek. De ezen korszaknak igazán jellemző sajátossága az, hogy az elméleti és gyakorlati mozgalom még úgyszólván teljesen független egymástól. Az utópista rendszerek megalkotói, Saint-Simon, Fourier, Proudhon vagy Cabet alig érintkeztek a nagy tömegekkel és tanításaik éppen a tulajdonképpeni proletariátusra alig voltak hatással. Voltak lelkes híveik, Saint-Simonnak követői például egészen rendszeres községet alkottak, de ezek a hívők nem a munkások, hanem a polgári osztály tagjai közül kerültek ki. A munkásoknak viszont volt egy bizonyos politikai mozgalmuk, de ez a mozgalom a proletariátusnak csak kis részét foglalta magában, a nagy többség szervezetlen és tájékozatlan volt. Az elmélet és gyakorlat egyesítését egyrésztől, másrésztől pedig a nagy tömegek bevonását a mozgalomba a marxizmus vitte keresztül.

Vizsgáljuk tehát a szocializmus azon rendszereit, amelyek a marxizmust megelőzték, és azon politikai mozgalmakat, melyekben 1848-ig a munkásság részt vesz.

VIII.

Utópista szocialista rendszerek. Owen és Saint-Simon.

A gazdasági átalakulás először Angliában és Franciaországban történt meg, természetes tehát, hogy angolok és franciák voltak az elsők, akik következményeivel foglalkoztak. A faji különbségek azonban a szocializmus ezen korszakában is szembetűnők. Az angol-szász faj kissé rideg, gyakorlati érzéke sohasem tudott ködképekért, ábrándokért lelkesedni. Az utópista kísérletek Angliában nem találtak kedvező talajt, apostoluk, Róbert Owen, végül szinte magára maradt. A francia lélek ellenben akkor is erős fogékonysággal bírt a fantasztikus és misztikus iránt, fantázia és miszticizmus pedig az első francia szocialisták rendszerében fontos szerepet játszottak.

Az úgynevezett utópistákat gyakran egy kalap alá foglalják. Elegendőnek találjuk annak a hangsúlyozását, hogy Owen és Fourier, Saint - Simon és Proudhon egyaránt légvárat építettek és így azt a hitet keltik, hogy e tanok és hirdetőik között lényeges különbség nem volt. A magunk részéről szükségesnek tartjuk, hogy, hacsak pár szóval is, mindegyiket külön jellemezzük.

Ugyanabban az esztendőben, amelyben James Watt a gőzgép utolsó javításain dolgozott, 1789-ben, egy Dale nevű manchesteri gyáros New-Lanarkban,

Skóciában, nagy gyapjúfonódát alapított. A helyi viszonyok nem voltak túlságosan kedvezőek, de a telepnek nagy vízerő állott rendelkezésére, ezt akarták kihasználni. A gyár már tizenöt évig állott fenn, amikor új vezetőt kapott. Dale veje, Robert Owen, egy harmincéves fiatal ember, New-Lanarkba jött és átvette a telep igazgatását.

Az ipari forradalom ebben az időben érte el tetőpontját, a változások, melyeket létrehozott, szinte szemelláthatók voltak. Owen New-Lanarkban siralmas viszonyokat talált. A munkások helyzete kétségbeejtő volt. Gépiesen végezték el a gyári munkát, tudatlanság és nélkülözések úgyszólván megfosztották őket emberi méltóságuktól. Owen fiatal ember volt és idealista. Ő maga is szegény szülőktől származott, alapos tanulmányokat sohasem végezhetett, filozófiai és történeti műveltsége úgyszólván teljesen hiányzott. De erős gyakorlati érzéke volt, olvasmányai pedig kissé egyoldalú, de igen határozott nézeteket fejlesztettek ki benne. Alaptétele az volt, hogy az ember sem nem jó, sem nem rossz, hanem a külső körülmények teszik ezzé vagy azzá. Jóságos bánásmód, szeretet, az anyagi helyzet javítása az ember belsejét is átalakítják. Ez a rendszer a new-lanarki telepen kitűnően bevált. A munkások eleinte gyanakodva fogadták Owen közeledését, később azonban megszerették és megbíztak benne. A magasabb munkabérek, a jó bánásmód felkeltették az ambíciót és munkakedvet, a termelés megkétszereződött s nemsokára új telepek keletkeztek a régi mellett. Owen most egyik munkás jóléti intézmény után a másikat állítja fel, hatszáz gyer-

mek számára iskolát alapít, a new-lanarki telepnek nemsokára híre megy és a kíváncsi idegenek fejcsoválva nézik a szokatlan képet.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy Owen igen derék és becsületes ember volt, aki a saját gyártelepén szépen és hasznosan dolgozott. De az elért eredmények felkeltették Owen becsvágyát és fantáziáját. Fejébe vette, hogy az, amit New-Lanarkban keresztül tudott vinni, az egész emberi társadalmat is átalakíthatná. Ha rendszere néhány százskót munkából dolgozó és megelégedett embereket tudott csinálni, miért ne válhatnék be akkor is, amikor ezrekről és százezrekről van szó. New-lanarki munkásságának tíz éve alatt Owen sokat olvasott és sokat gondolkozott, 1812-ben pedig már egy kész szociális programmal lép elő.

Ha átolvassuk ezt a programot, két dolgot látunk belőle. Az egyik az, hogy Owen régi elmélete a jóról és rosszról még jobban meggyökeresedett benne. De a metafizika mellett a tízesztendő gyárigazgatás nyomait is megtaláljuk; igaz, hogy szintén kissé misztikus formában, aminthogy Owen egyáltalában hajlott a miszticizmus felé. Hirdeti, hogy megtalálta a »nagy titkot«. Ez a nagy titok abban áll, hogy minden értéknek egy alapja van: az emberi munka. A marxizmus későbbi alapvető értékötlet elmélete ebben a »titokban« jelentkezik először.

Owen otthagyja New-Lanarkot és meg akarja valósítani eszményeit. Elete most a csalódások hosszú láncolata lesz. A kísérletek felemésztik nagy vagyonát és egymásután siralmas csődöt mondanak.

Skóciában akar mintagyarmatot felállítani, de a szükséges tőkét nem tudja megszerezni. Észak-Amerikába megy át és a Wabash partján, Indiana államban, óriási földbirtokot vásárol. Ott, az emberek önzésétől távol, akarja az új társadalmi rendet megteremteni. »New-Harmony« — »Az új összhang« — lesz a gyarmat neve. Három esztendő múlva már be kell látnia, hogy az új telepet nem lehet fenntartani. Fáradtan, elkeseredve tér vissza Angliába, de még mindig nem vesztette el a hitét. Vagyona romjait arra fordítja, hogy röpiratokat adjon ki, amelyek rendszerének előnyeit bizonyítják. De most már nem veszik komolyan. Az angol polgári osztály mindig leplezetlen gyanúval nézte működését s mikor 1847-ben Maryleboneban képviselőnek jelöli magát, csak egyetlenegy szavazatot kap.

Az angol munkásmozgalomra azonban ebben az időben is hatással volt. Élete alkonyán ismét visszatér a gyakorlati munkához. A harmincas években megkezdődik az angol munkás-szakegyletek, az úgynevezett »Trade-Union«-ok fejlődése. Owen teljes mértékben helyeselte ezt a mozgalmat és több ízben részt is vett benne, bár a munkások egy része az ő működését is gyanúval kísérte.

Mindent összefoglalva, Owen semmi esetre sem volt mai értelemben vett szocialista. Gyakorlati munkája azonban rendkívül fontos volt, elméletei pedig, bármily ködösek voltak is, úgy a francia szocialistákra, mint magára Marxra is bizonyos hatást gyakoroltak. Nevezetes azonban az, hogy követője Angliában nem igen akadt. A polgári radikálisok, Bentham és főleg John Stuart Mill isko-

lája, sohasem közeledett túlságosan feléje. Szocialista rendszerek pedig Angliában nem keletkeztek utána. Az angol munkásmozgalom a következő esztendőekben részint a chartismusban, részint a »Trade-Union«-okban talál kifejezést és ez a gyakorlati irány annyira szembetűnő, hogy a szocialista utópiák maguktól elhallgatnak.

Annál jobban fejlődik azonban az elmélet ezen évtizedek alatt Franciaországban.

A francia szocializmus nyomait sokan már a nagy francia forradalomban is megtalálják. A forradalom fejlődése egyideig valamennyi osztályt egyesítette a fennálló rend ellen, az akkori proletariátusnak pedig a köztársaság, első sorban a rémuralom igen fontos szerepet adott. A forradalom alaptétele a teljes egyenlőség volt és láttuk, hogy Rousseau hiányos gazdasági doktrínái szintén a teljes egyenlőséget követelik. Az a rendszer, amelyet kommunizmusnak neveznek és amelylyel hosszú ideig a szocializmust összetévesztették, innen ered. Bármilyen paradoxnak hangzik is, a kommunizmus voltaképpen az eredeti demokratizmus egyik iránya, vagyis helyesebben: a demokratizmus alapfogalmának, a teljes egyenlőségnek gazdasági szempontokból való következetes keresztülvitele. Ha teljes egyenlőséget hirdetünk, nemcsak a termelési eszközöknek, a földnek, a gépeknek, az épületeknek kiváltságos birtoka ellen kell tiltakoznunk. Éppen olyan képtelenség az is, hogy egyik embernek a fogyasztási eszközökből többje legyen mint a másinak, hogy nagyobb darab húst ehessen, vagy kisebb karéj kenyeret szeghessen mint bármelyik embertársa.

A kommunizmus a gazdasági téren is keresztül akarja vinni a teljes egyenlőséget. Mikor a rémuralmat megszüntették és a polgári osztály a köztársaságot a maga ízlése szerint berendezni kezdi, egy ilyen kommunista alapon szervezett összeesküvés keletkezik. Ez a híres Babeuf-féle összeesküvés, amelyet majdnem mindig szocialista mozgalomnak tüntetnek fel. Ámde Babeuf és társai sokkal közelebb állnak Robespierrehez és Rousseauhoz, mint Saint-Simonhoz vagy Marxhoz. Mindenekelőtt tagadják az ipari termelés fontosságát. Babeuf egyik társa, Buonarotti, aki meg tudott menekülni, részletesen tájékoztat bennünket felfogásukról. Azt vallották, hogy az emberiséget tulajdonképpen a mezőgazdaság táplálja, mert maga a természet is ezt rendeli. Ehhez képest a nagy városokat el kell pusztítani és kis mezőgazdasági községekben egyesülni. Minden állami és társadalmi hatalom megszűnik, egyedüli hatóság gyanánt egy olyan testület marad meg, amely a legszigorúbb egyenlőség szerint minden szükséges cikket naponta oszt fel.

Babeuf összeesküvését felfedezték, őt magát és leghívebb társát kivégezték, az első kommunista szövetség megszűnt. De teljesen azért még sem fojtották el. A francia, első sorban a párisi proletáriátus között újra és újra keletkeznek kisebb kommunista egyesületek, ámbár tagjaiknak száma aránylag igen csekély. Amikor a munkásság politikai mozgalmairól fogunk beszélni, látjuk majd az ő szerepüket is.

A kommunisták programja tehát az ipari átalakulásról és az ezen alapon fejlődött munkás-

osztályról még nem vesz tudomást. Azok az elméleti rendszerek ellenben, amelyek Napóleon uralkodása és a negyvennyolcas forradalom között Franciaországban keletkeznek, már tisztában vannak az ipar jelentőségével és ezen az alapon próbálnak továbbépíteni.

1814-ben a Bourbonok visszatérnek Franciaországba, velük együtt jöttek a francia emigránsok, az ancien régime száműzött hívei, a Szent-Lajosrend lovagjai, akik valamennyien azt követelték, hogy a régi uralmat minden vonatkozásában vissza kell állítani. Egy nagy feudális, földbirtokos reakció indul meg. Ugyanebben az esztendőben Parisban egy könyv jelenik meg. Címe: »Az európai társadalom újjászervezése«. A könyv tendenciája már messze túlmegy a polgári gondolkozáson, egyenesen a munkásérdekeket képviseli és már benne van az a hat évvel később formulázott állítás, hogy: »Franciaországot tízezer munkás elvesztésével nagyobb kár érné, mint ha ugyanannyi hivatalnokot, a királyi ház valamennyi tagját veszítené el.« Ennek a könyvnek volt szerzője Saint-Simon.

Ki volt ez a Saint-Simon?

A Saint-Simon nevet Franciaország egyik legrégibb családja viseli. A szocialista írónak nagyapja XIV. Lajos udvarának egyik díszje volt. Ez az öreg Saint-Simon herceg is érdekes alak, kissé pletykás, nagyon szarkasztikus, mindenekfölött pedig mulatságos emlékiratai e kornak legbecsesebb forrásai közül valók. Az unoka még az ancien régime dicsőségének teljében, 1760-ban született. Fiatalkora színes és ragyogó. D'Alembert tanítja,

filozófiával foglalkozik, azután megunja a szalon-életet és áthajózik az óceánon, hogy Washington alatt harcolhasson. Nyugtalan lelke tele van tervekkel, ötletekkel, de már ekkor is bámulják nagy gazdasági érzékét. Ő akarja először megcsinálni a Panama-csatornát. Tervet készít, amely Madridot a tengerrel kötné össze.

Mikor visszatér hazájába, a nagy forradalom már javában folyik. Egy ideig lelkesedik a forradalomért, nem bánja, hogy saját és családja birtokait szintén elkobozzák, sőt egy nagyszabású tervet készít a »nemzeti javak« minél előnyösebb eladására. A terv nem sikerül, Saint-Simon pedig csodálatosképpen elkerüli a vérpadot és elkedvetlenedve, ismét külföldre megy. Mikorra újból hazajő, vagyona már a végét járja. Megházasodik és egy év alatt elkölti az egészset. Mint maga írja, csak erre vágyott. Most azután, minden anyagi nyugtól megszabadulva, tisztán a tudománnyal foglalkozhatik. A következő években egymásután adja ki elméleti munkáit. És különös, mintha a nyomor csakugyan szárnyakat adott volna tudásának, mind mélyebben tekint bele a társadalmi és gazdasági életbe. A Bourbon-restauráció tetőpontján, 1822-ben jelenik meg »Ipari rendszer«-e, amelynek merész jeliséje így hangzik: »Az iparral foglalkozók érdekében írok a nemesek és az udvaroncok ellen, — vagyis a méhek érdekében a darazsak ellen.« Egy egész sereg igen tehetséges fiatal ember sereglik köréje, akik tanítványai lesznek. De Saint-Simon most már öreg, aggkor és gondok néha elveszik életkedvét, egy reggel tanítványait az a hír fogadja, hogy a

mester öngyilkossági kísérletet követett el. A gondos ápolás azonban megmenti, csupán fél szemét veszíti el. Az új szenvedés új lökést ad teremtő erejének. Még két esztendőt él és ezalatt a két év alatt jelenik meg legértékesebb munkája: »Az ipari káté«. Ez már tiszta szocializmus, amely pontosan látja a társadalom gazdasági érdekellentéteit. Az ipari munkást — a könyv szerint — kétféle elnyomatás sújtja. A régi rendi állam nyomai még mindig igen erősek, az állam uralkodó osztálya még mindig a nemesség. De másrészt a bankárok és tőkepezesek is elnyomják a munkást. Addig, amíg a munkásosztály elnyomatása nem szűnt meg, a haladás nem érheti el tetőpontját. Ezt a tetőpontot akkor fogjuk elérni, amikor a munkásosztály, amelytől a társadalomnak léte függ, egyúttal uralkodni is fog.

Az »Ipari káté« hatása rendkívül nagy volt. Maguk a munkások ugyan alig vettek tudomást róla, de a polgári osztályban számos hívőre talált. Nagy zavart okozott azonban Saint-Simon utolsó könyve: »Az új kereszténység«, amely közvetlenül halála előtt jelent meg. Saint-Simon ebben a munkában meglehetősen általános és közkeletű igazságokat mond el, nevezetesen az evangélium igazi lényegét abban a parancsban találja, hogy: »szeresd felebarátodat«. A könyv egyes homályos kitételei azonban tanítványai között lassankint ellentéteket fejlesztettek ki. A miszticizmus erősen az előtérbe nyomult. A régi Rousseau-féle kitételek, amelyek az »Új kereszténység«-ben bizonyos vallási formát kaptak, háttérbe szorították Saint-Simon gazdasági felismeréseit. A község, amely

az ő hagyományait ápolni akarta, egy fantasztikus, teozófiai világnézetet dolgozott ki, amelyet az utópista szocializmus rendszerei közé tulajdonképpen beleilleszteni sem lehet, mert fejlődése nemsokára teljesen beleveszett az elvont fogalmakba.

Saint-Simon tanítványai megkülönböztették a gazdasági és etikai programot. A gazdasági kérdésekben kiindulási pontjuk még Saint-Simon tanításai alapján történt. Az egyén érvényesülését szembeállították a köz érdekével és a köz érdekében elvetették azt a lehetőséget, hogy a kisebbség egy nagy többséget gazdaságilag kihasználhasson. A kommunistákkal szemben a magántulajdont a személyre nézve elismerték ugyan, de már az örökösödést meg akarták szüntetni. Az új gazdasági rendet, eléggé homályosan, bankok útján akarták megvalósítani, amelyeknek különben az is lett volna a feladatuk, hogy az egyén munkája és tehetsége fölött ítéljenek.

Mindez már eléggé zavaros. Az igazi zavarok azonban az etikai kérdésekben kezdődtek. A gazdasági rendszert Bazard építette fel, akinek gondolkozása ment volt a fanatizmustól. De a saint-simonizmus etikai és vallási tételeit Enfantin dolgozta ki, aki szellemes, de fantasztikus és erősen érzéki természet volt. Szerinte mindenben, ami történik, Isten nyilatkozik meg, a test vágyaiban tehát szintén Isten van jelen. A régi kereszténység egymással szembe állította a testet és a szellemet, az új kereszténység feladata az, hogy ezt a hazug állapotot megszüntesse. Nem fejthetjük ki hosszasan Enfantin összes tanításait, kétségtelen azonban, hogy a spirituális kérdések nemsokára minden mást

felemésztettek és ezzel a saint-simonizmus jelentősége a munkásmozgalom szempontjából meg is szűnt. Néhány évi meddő vitatkozás után a község magától felbomlott, Infantin utolsó hívei pedig teljesen beletévedtek az érzéki misztériumokba. Végül is elvonultak vidékre, Ménilmontantba, hogy ott teljes csendben és harmóniában készíthessék elő az új világot. Egy különös véletlen folytán, ugyanazon a napon, amelyen Infantin és negyvenkét híve elhagyta Parist, egy munkásból és diákokból álló csapat köztársasági puccsot kísérelt meg. A Saint-Méry templom előtt barrikádok emelkedtek, feltűzték rájuk a vörös zászlót, azután jött a nemzetőrség, rést lőtt a torlaszokba és a barrikád védői egymás mellett estek el. De Infantin és követői mitsem tudtak erről a mozgalomról, nem is érdekelte volna őket valami nagyon. A saint-simonizmus elvesztett minden tényleges kapcsolatot a proletariátussal.

IX.

Utópista szocialista rendszerek. Fourier, Louis Blanc, Proudhon, Weitung, Cabet.

Madách nagy munkájának van egy szomorúan sivár jelenete: a falanszter. A szervezett munka, a szabályozott társadalmi élet tragikomikus megoldása. Az emberi érzések megszűntek, művészet, szépség hiányzik, a rideg számítás vezet mindent. Amikor Madách a késő jövő szocialista államforma-

ját akarta bemutatni, Fourier falanszterrendszerét találta a legalkalmasabbnak erre a célra.

A nagy utópista szocialisták között, mindjárt Saint-Simon után, Fouriert szokták említeni. Pedig mennyire különbözők voltak egymástól! Saint-Simon a régi nemesség sarja, aki a nyomorban és szenvedésben is megmarad grand seigneurnek. Sokat tapasztalt, sokat tanult, felfogása világos, látóköre igen nagy. Az amerikai őserdők zúgása, a Csendes óceán hullámverése megszabadította minden kicsinyes korlátoltságtól. Helyesen ismeri fel a társadalom ferdeségeit és nagy vonásokban jelöli ki az új utat. Az új út az iparnak és az ipari munkásságnak érvényesülése felé vezet; ennél többet Saint-Simon sem mer mondani. Az új állami, az új gazdasági rendet nem dolgozta ki, mert érezte saját gyöngeségét. Fourier egészen más. Egész életére ránehezedik a szűkös viszonyok súlya. Lelke nagy problémák felé vonzza, de mindvégig alárendelt munkát kell egy nagykereskedő irodájában végeznie. Mialatt falansztereinek rendszerén gondolkodik, bőrt és gyapjút kell Amerikából rendelnie és vidéki vevők sürgetéseire udvarias válaszokat írnia. A szűk iroda rányomta bélyegét egész rendszerére, a kereskedő milieujétől sohasem tudott megszabadulni. Talán éppen ez a mindennapi belső küzdelem tette fanatikusává. Mert Fourier fanatikus volt, jóval fanatikusabb mint Saint-Simon. Sziklaszilárdan hitt a maga igazságaiban, a maga új rendszerében. Mi-helyest alkalma lesz, hogy terveit megvalósíthassa, az emberiség bámulva fogja látni, hogy a szociális kérdések nincsenek többé. Ez az alkalom pedig

el fog jönni, mert el kell jönnie. Heine egyik párisi levelében melankolikus humorral írja le, hogy látta Fouriert, az ábrándos kereskedősegédet, amint ott strázsál a tőzsde előtt és várja a milliomost, aki a szükséges tőkét rendelkezésére bocsátja. De a milliomos nem jelentkezett és Fourier elkeseredve, egy ki nem élt élet tudatával szállt 1837-ben a sírba. Fourier bizonyos tekintetben hasonlít Owenhez. Mindkettő praktikus pályán dolgozott, egyik sem rendelkezett alapos előismerettel, mind a kettő homályos filozófiai rendszerekkel alapozta meg gazdasági tanításait, Owen milieu-teóriáját Fouriernél az ösztönök tana helyettesítette. Az ember lelkében számos ösztön érvényesül. Ezek között az ösztönök között az idők folyamán megszűnt az összhang, az új társadalom feladata tehát első sorban az összhang helyreállítása lesz. De a család vagy akár a a község is nélkülözi a szükséges magasabb vezetést, amely számol az ösztönökkel és szabályozza őket. Ezért az együttélés egy új formáját kellett kitalálni, és ez az új forma a falanszter. A falanszter belső szervezetét Fourier rendszeresen kidolgozta. Pontosan megállapította, hogy hány személyt foglalhat magában, milyen nagyságú területet művelhet meg, a föld felosztása az egyesek között hogyan menjen végbe. Fourier nem volt kommunista, a földbirtok tulajdonát személyes részvényekhez kötötte, amelyeket örökölni is lehetett. Egy jellemző különbség közötté és a többi úgynevezett utópista között azonban az, hogy az ipar fontosságát meg lehetőségen alábecsülte. Szerinte a legfontosabb gazdasági tevékenység a kereskedelemben rejlik. Magával

a munkásosztállyal éppen olyan kevésbé érintkezett, mint Saint-Simon. Hívei néhányszor megkísérelték, hogy mesterük falanszterjét felállítsák, ezek a kísérletek siralmas bukással végződtek.

Fouriernek és rendszerének azonban közvetlen kortársaira mégis jóval nagyobb gyakorlati hatása volt mint Saint-Simonnak. Bármennyire zavaros volt is a falanszter-rendszer, mégis aránylag könnyen megvalósíthatónak tetszett. Míg Saint-Simon községéből tulajdonképpen a szellemileg kiváló vitaköre lett, amelyben a legszubtilisabb érzések, a legfinomabb hangulatok is kedvező talajra találtak, addig Fourier tanításait támadták, gúnyolták ugyan, de mégis foglalkoztak velük, javítani akartak rajtuk; azt bizonyították, hogy Fourier helyes úton indult el, de később eltévedett. A falansztert nem vették komolyan, de az emberi munka szervezése helyesnek és célszerűnek látszott. És ezen a ponton már bizonyos közeledés történt az elmélet és a proletariátus tényleges érdekei között. Filozófiai fejtegetések közönyösen hagyták a munkásokat, de amikor arról volt szó, hogy találnak formát, amely rendszeres és egyenletes munkát biztosít számukra, érdeklődni kezdtek. A falanszterekből lassankint nemzeti műhelyek lettek, amelyek mindenkinnek munkát adnak. A »nemzeti műhelyek« eszméjét azután Louis Blanc fejtette ki.

Louis Blanc éppen olyan kevésbé volt proletár, mint előzői. Ellenkezőleg: előkelő családból származott, nagybátyja az orosz nagykövet, Pozzo di Borgo, Napóleon elkeseredett ellensége volt. A Pozzo di Borgok szintén Korzikából származtak, a nagy

európai ellentéteken kívül korzikai gyűlölet is dolgozott bennük a Bonaparték ellen. Louis Blanc modora és irálya szintén elárulták déli származását. A nagy csúfolódó, Heine, rendkívül plasztikusan rajzolta meg alakját, amint apró termetével és piros arcocskájával sokkal inkább egy iskolás-fiúra, mint a köztársasági párt egyik büszkeségére emlékeztet. De ez a kis termetű, piros arcú Louis Blanc rendkívül élesen látott. Filozófiai rendszereken nem törte a fejét, az ösztönök és a lelki harmónia nem érdekelte, de folytonosan hangsúlyozta, hogy a munkásosztály helyzetén praktikus munkával, első sorban pedig a politikai hatalomban való részese-déssel lehet javítani. Érezte azonban, hogy a praktikus munka számára is kell valamilyen végcélt kitűzni, és ezért megalkotta a »nemzeti műhelyek« fogalmát. »A munka szervezése« című kis könyve, mely először szakít a hosszú filozófiai eszmefuttatásokkal, és röviden, világosan jelöli meg a teendőket, óriási tömegekben fogyott el és jellemző, hogy az eladott példányok egy nagy részét munkások vették meg. Úgy látszott, hogy az új igazság fel van fedezve. Az állam feladata, hogy mindenkinek munkát adjon, — ez igen egyszerűen és meggyőzően hangzott. Az új igazságnak azonban egy nagy hibája volt és ez a hiba az, amely Louis Blancot minden ellenkező kijelentése dacára mégis az utópisták, vagy ha úgy tetszik: a racionalisták közé sorolja. A »nemzeti műhelyek« voltaképpen mégis csak falanszterek voltak, mert nem számoltak a meglévő gazdasági renddel, hanem ettől függetlenül akarták céljaikat megvalósítani. Az elméletnél ezt a kérdést el lehetett

kerülni, mikor azonban a »nemzeti műhelyek«-et meg akarják valósítani, a kérdés kellemetlenül az előtérbe nyomult.

Fourier hatása különben nemcsak Franciaországra szorítkozott. A német szocializmus első elméleti képviselője, Weitling, szintén tőle tanult.

Németországban a gazdasági változás sokkal későbbben történt mint Franciaországban és Angliában. A nagy ipari fellendülés csak a német-francia háború után kezdődik; a század első felében a területi szakadozottság, a jó közlekedési eszközök hiánya, a különböző vámtarifák, pénz- és mértékrendszerek mint egy magasabb gazdasági fejlődés megannyi ellenségei jelentkeznek. A rajnai tartományokban, Wesztfáliában, Porosz-Sziléziában az ipar már meglehetősen erős, de munkásmozgalomról, különösen pedig szervezett munkásmozgalomról még nem lehet szó. Igaz, a sziléziai takácsok 1844-ben a gyűlölt gyárosok ellen felláztak és házaikat, telepeiket lerombolták. Ámde ez a lázadás, amelyet a modern német drámairodalom legnagyobbja, Gerhardt Hauptmann, sötéten izzó színekkel vitt a színpadra, az angol géprombolások egy megkésett utójátéka volt csupán, éppen annyira ösztönszerű és öntudatlan, mint amazok. Vak rombolásnál egyéb itt sem történt, a katonaság első beavatkozására mindennek vége volt.

Weitling Vilmos, az első német elméleti szocialista, szintén nem volt a szó szoros értelmében vett ipari proletár, nem volt gyári munkás. Szabómesterséget tanult és a húszas és harmincas években ő is az iparossegédek, az úgynevezett »Hand-

werksbursch«-ok kóbor, szabad életét folytatta. De közben olvasott is, még pedig meglehetősen sokat. Tudott nyelveket és ilyenformán első kézből tanulmányozhatta a francia szocialistákat. Öt-hat évet töltött Parisban és ez a párisi tartózkodás erős befolyással volt egész későbbi működésére. Tanításaiban Fourier hatása azonnal szembeszökik. Ő is az ösztönökben látja az emberi társadalom alkotó elemeit. De míg Fourier hosszadalmasan osztályozza ezeket az ösztönöket, Weitling három alapösztönt különböztet meg: a tudás, a szerzés és az élvezet ösztöneit. Ilyenformán ő is eljut az egyes ösztönök közötti összhanghoz, mint a helyes társadalmi rend biztosítékához. Saját korában ez az összhang — szerinte — teljesen elveszett. A nagy tömegek helyzete mindig rosszabbodik, az új társadalmi rendre égetően szükség van. Ezt az új társadalmi rendet éppen olyan aprólékosan dolgozta ki, mint Fourier a magáét. Az ő szervezete nem a falanszter, hanem a család. De mindegyik családnak sok ezer tagja lesz és ezek a tagok kommunisztikus alapon élnek majd együtt. Az egyes tag termelését és fogyasztását az úgynevezett »kereskedelmi könyvek« szabályozzák. A kereskedelmi könyvek ötletét Weitling különösen szépnek találta és minduntalan visszatért rájuk. A könyvek berendezése igen egyszerű. Az egyik oldalon az elvégzett munka van feltüntetve, a másik oldalon pedig azok az élvezetek vannak kimutatva, amelyekben a könyv birtokosának része volt. A termelés oldalán tehát ez állana: Nyolc óra irodai munka, mialatt üzleti leveleket írtam. Értéke összesen tizenhat márka.

Ezzel szemben: egy ebéd három márka, egy fürdő egy márka, egy hangverseny két márka és így tovább.

Weitling sejtette, hogy a régi rend nem fog egykönnyen elpusztulni és a nagy forradalmat, amely a mostani rendnek véget vet, amelyet később a marxizmus is átvett, ő hirdette először. De magáról a forradalomról és főleg az új rend felállításáról csak zavaros fogalmai voltak. Egy eljövendő Messiásról ábrándozott, »aki meg fogja valósítani az első Messiás tanításait. Ő szét fogja rombolni a régi társadalmi rend korhadt épületeit, a múlt tengerébe vezeti a könnyforrásokat és a földből paradicsomot csinál«. Nyilvánvaló, hogy ezen a ponton Weitling is belemerült a legdagályosabb utópizmusba.

Samt-Simonnak voltak kiváló tanítványai, akik ünnepélyes formában ápták a mester hagyományait. Fouriernek hatása elvitázhatatlan, Louis Blanc már magára a proletariátusra is erős befolyással volt, ámde magányosan élt és magányosan dolgozott a marxizmus előtti francia szocialisták talán legkiválóbb gondolkozója: Proudhon. Igazi hatása csak évtizedek múltán jelentkezett, a császárság alatt. Paradoxonszerű híres mondása: »a tulajdon — az a lopás !« egy időben félelmes nimbuszt kölcsönzött neki a polgári osztályok szemében. A rideg kommunizmus képviselőjét látták benne, akitől a magántulajdon minden barátjának reszketnie kell. Pedig Proudhon nem volt kommunista, még csak a magántulajdonnak sem volt ellensége, csak a járadékok ellen küzdött. Ugyan-

abból a városból, Besanconból, származott, mint Fourier és ő is a kereskedelmi pályán működött. A tulajdonképpeni munkásosztálytól távol állott, de távol állott az elméleti szocialisták rendszereitől is. Mindenféle állami és társadalmi kényszernek hadat üzent, falanszterek éppen olyan kevésbé kellettek neki, mint a mai társadalom. Nagy írói tehetsége, fényes dialektikája nemsokára minden oldalon polémiákba keverték. Heves és elkeseredett vitája volt Marx-szal is. Ezekből a polémiákból megismerhetjük Proudhon tulajdonképpeni ideálját: az anarchiát, a teljes uralomnélküliséget. Minden kényszer káros, természetellenes és éppen ezért elvetendő. Gazdasági fejtegetéseiben a szabad együttműködésre, a szövetkezeti munkára újra és újra visszatér. Eszménye egy népbank volt, amely azonban nem pénz, hanem cseregazdaságot folytat és az egyes javak értékének megfelelő kötvényeket bocsát ki. Minden emberi terméknek értékét pedig a ráfordított munka határozza meg. A 48-as forradalom alatt ez a népbank tényleg működött is, de csakhamar megszűnt.

Ugyanabban az időben, amelyben Proudhon népbankját akarta felállítani, Cabet az ikariai gyarmatokra hívja fel a figyelmet. Ez a Cabet is érdekes alak. Félig összeesküvő, félig államférfi. Részt vesz a carbonarik szövetségében, de állami hivatalt is vállal. Közben pedig utópiákat ír. Híres »Utazása Ikariába« egy Owen-féle mintaállam fantasztikus képét rajzolta meg. 1848-ban tényleg fel is akarta állítani az ikariai gyarmatot. Szinte fölösleges hozzátenni, hogy őt is siralmas kudarc érte.

Végigmentünk a 48 előtti szocialista elméleteken és végezetül csak azt ismételhettük, amit már egyszer hangsúlyoztunk. Teljesen mindegy, hogy az elméleti szocializmus e korszakát racionalistának vagy utópistikusnak nevezzük-e. A lényeges az, hogy a most tárgyalt rendszerek és a tényleges munkásmozgalom között gyakorlati összefüggés és kölcsönhatás alig volt.

A század harmincas és negyvenes éveiben ugyanis már beszélhetünk tényleges munkásmozgalomról. Az ipari fejlődésnek megfelelőleg ez a mozgalom egyelőre csak Angliára és Franciaországra szorítkozik és mindkét helyen a többi politikai áramlat hatása alatt alakul ki. Vizsgáljuk most ezen mozgalmakat.

X.

Az angol munkásmozgalom 1848 előtt. Chartizmus és trade-unionok.

1839 október 24-én Edinburghban nagy politikai lakoma volt. A politikai lakomák hozzátartoznak az angol hagyományokhoz, jelentőségüket az adja meg, hogy rendszeren a kormány vagy az ellenzék egy kiváló tagja beszédet mond, amelyben valamely aktuális kérdéssel foglalkozik. Az edinburghi lakoma szónoka Sir John Campbell, az akkori koronaügyész volt. Sir John a munkásmozgalomról, az úgynevezett chartizmusról beszélt és nagy elégtétellel hangsúlyozta, hogy az izgatás

lejárta magát, a chartisták elvesztették talajukat. A hallgatóság viharosan helyeselt. Tíz nappal később, november 4-én, több ezer felfegyverkezett bányász, megannyi chartista, éjjeli támadást intéz Newport ellen, hogy a nagy forradalmat megkezdjék. A támadás nem sikerült, a katonaság még idején jelent meg, az első sortűz vagy hatvan embert terített le, a vezetőket elfogták és törvény elé állították. A halottak és sebesültek azonban rettenetes kommentárt adtak Sir John Campbell beszédéhez.

A chartista mozgalom valójában sokkal komolyabb volt mint ahogy azt a koronaügyész elképzelte. A húszas és harmincas években az angol munkások száma óriásilag megszorodott, helyzetük pedig folyvást rosszabbodott. A szaporodás és elszegényedés néhány adatát fentebb közöltük. A munkások legnagyobb része teljesen műveletlen volt, a saját helyzetükről sem tudtak többet, mint amennyit a viszonyok tompa nyomása éreztetett velük. De ez a nyomás szüntelenül nagyobb lett. Mind erősebb lesz a kívánság, hogy a mostani nyomorúságos helyzetben valami változás történjék. Magáról a változásról nem volt tiszta képük, Owen filantróp rendszerétől teljesen távol állottak; de azért két irányban is tapogatóznak. A tömeg egy része beleveti magát a politikai küzdelmekbe és évtizedekig makacs kitartással reméli, hogy a politikai vívmányok gazdasági változást fognak létrehozni. Megcsalódva, elkeseredve, végre is belátják politikai törekvéseik meddőségét. De mialatt a chartisták népgyűléseken, felvonulásokon és feliratokban az évenként összeülő parlamentet, a képviselők fize-

tését és a golyókkal való szavazást követelték, az élesebben látók lankadatlan munkával dolgoztak a szakegyesületek, a »trade - unionok« szervezésén. Ezek azt vallották, hogy a tőke nagy hatalmával szemben csak a gazdaságilag szervezett munkások vehetik fel a harcot; jobb feltételeket, kedvezőbb munkaviszonyokat nem a politikai izgatások, hanem csak a szakegyesületek érhetnek el. Természetes, hogy a szakegyesületi szervezkedés ezen első korszaka is tele van fejtelenséggel, éretlenséggel és csalódásokkal. Mikor azonban a chartizmus 48-ban véglegesen csődöt mond, és az angol munkáosztaály hosszú időre belefárad a politikai harcokba, a »trade-unionok« jelentősége egyszerre megnövekedik.

A chartista mozgalom visszavezet a nagy parlamenti reform-campagnera, amelyet az angol középosztály a politikai hatalomért folytatott. 1832-ig az angol parlament kizárólag a földbirtok képvisellete volt. A tagküldés joga egyedül a megyéket, továbbá azon testületeket illette meg, amelyeket királyi szabadalomlevelek ezzel a joggal felruháznak. A nagy ipari központok, amelyek a tizennyolcadik század folyamán keletkeztek, ettől a kiváltságtól meg voltak fosztva. Egy különös és nevetséges helyzet keletkezett, amelyet azonban a régi rend hívei igen komolyan vettek. Manchester, Leeds és Birmingham nem küldött képviselőket, de egy rombadőlt vársánc két parlamenti taggal rendelkezett, egy nagy kert, mely körül háznak híre sem volt, szintén két követet választott, egy fal, melyben mindössze két vakablak volt, szerényen egy kép-

viselővel is megelégedett. E képtelenségeknek oka az a felfogás volt, hogy a történelmi jogok nem szűnnek meg és a testület, amelyet egykor a kiváltság megilletett, szükségszerűen tovább gyakorolja azt még akkor is, amikor a régi község már teljesen elpusztult, amikor házak és templomok helyét zöld pázsit és legelő váltotta fel. Az uralkodó osztály igen szépnek és helyesnek találta ezt a felfogást. Hirdették, hogy az angol alkotmány alapelve nem a népképviselő, hanem az uralkodónak belátása, amely azon testületeket hívja fel tanácskozássra, amelyeket alkalmasaknak talál erre. A középosztály ezzel szemben az ő jogok és a természetes egyenlőség jelszavait vitte a küzdelembe, és növekedő ereje és befolyása 1832-ben végül célhoz is jutott. A Russel-Grey-féle javaslat a nagyobb városoknak, egyszóval a polgárságnak, megadta a parlamenti üléseket.

»Az 1832-iki reformtörvény természetesen csak bizonyos osztály javára szolgált. A munkáosztály, saját szószólóik véleménye szerint, nemcsak hogy egészen kimaradt a reformból, hanem úgyszólván megsemmisült. Mindez pedig annál elkeserítőbben hatott, mivel a mozgalmat és izgatást, melyeknek segítségével a törvényt ennyi ellenzés dacára mégis keresztül lehetett vinni, éppen a munkások tartották fenn.« Ezekkel a szavakkal jellemzi egy, a szocializmustól teljesen távol álló angol történész a reformbill következményeit.

A parlamenti reformmozgalom leglelkesebb, legfanatikusabb hívei tényleg a munkások voltak. Politikai jelszavak gyakran oda vezetnek, hogy hí-

veik csodálatos erővel ruházzák fel őket. A jelszó eredeti jelentősége teljesen a háttérbe szorul. A hívők egy lényegesebb vagy kevésbé lényeges közjogi vagy közigazgatási változás helyett új társadalmi rendet remélnek, amely megszünteti az eddigi igazságtalanságokat és egyenlő mértékkel mér mindenkinek. A nagy tömegek pszichológiája nem szereti a hosszas okoskodást, megelégednek egy jelszóval, amelyhez mindenki hozzáfűzi a maga kívánságait és reményeit. Fentebb említettük, hogy a radikálisok vezére, Cobbett, már 1816-ban a munkásokhoz fordul és a parlamenti reformot mint egyetemes orvosszert állítja szemük elé. A felhívás nem maradt eredménytelen. A géprombolások megszűnnek. A tömegek vad lelkesedéssel sorakoznak az új zászló alá. Londonban, Manchesterben, Birminghamban ismételt munkászavargások törnek ki a parlamenti reform érdekében. A kormány kénytelen kivételes törvényekhez nyúlni. A tory-miniszterelnök kijelenti, hogy Anglia alkotmánya az utolsó két évszázad alatt sohasem volt olyan nagy veszedelemben, mint most. A külső nyomás mind nagyobb lesz. A középosztály mögé ott sorakozik az egész proletariátus. A földbirtok végül is jobbnak látja, hogy a vagyonos középosztállyal kiegyezzek, és ez a kompromisszum vezet a 32-es reformbillhez.

A reformbill keresztülment, de intézkedései figyelmen kívül hagyták a munkásságot. Egyszerre minden oldalról fenyegető hangokat hallunk. A munkások vezetői nyíltan árulásról és szöszegésről beszélnek. Nem hajlandók beletörödni az új törvénybe. Folytatni fogják a harcot, amíg el nem érik mindzat,

amiért eredetileg síkra szálltak. Az ősjogok nem tudtak cenzusról. A természetes egyenlőség nem ismerte a középosztály és proletariátus közötti különbséget. Új parlamenti reformra van szükség, amely megvalósítja mindazt, amit a mostani nem tartott meg. Egy rövid és határozott politikai program készült el, amely voltaképpen csak a parlamenti reformmal foglalkozott. Ez a program a charter, hívei a chartisták.

Charter angolul szabadságlevelet jelent; állítólag O'Connel alkalmazta volna először e kifejezést a munkások politikai kívánságaira. E kívánságokat a charter hat pontban sorolja fel. Általános választójog a férfiak részére. Évenként választandó parlament. Golyókkal való szavazás. A census eltörlése. A képviselők fizetése. Az országnak egyenlő választókerületekre való felosztása.

A chartizmus kétségtelenül tisztán munkásmozgalom, de, amint a programból láthatjuk, a gazdasági elemek teljesen a háttérbe szorultak a politikaiak előtt. Egyes felkeléseken kívül azonban a chartizmus nem tudott semmi közvetlen eredményt felmutatni. Egy ideig izgalomban tartotta Angliát, de az uralkodó rend — nagyszabású rendőri intézkedéseken kívül, amelyeket egy-egy tüntető körmenet előtt megtett — nem vett komoly tudomást róluk. A proletariátus gondolkozó része lassan elszakadt tőle. A szüntelen politikai izgalmak helyett inkább gazdasági eredményeket óhajtottak és ezért tömegesen a szakegyesületekbe vonulnak. Lassanként a forradalmi elemek is elpártolnak, mert látják, hogy a mozgalom vezetői a

fegyveres felkeléstől idegenkednek. A chartizmus önmagától szűnik meg. Utolsó fellobbanását 1848-ban látjuk. Április 10-ére a chartisták óriási tiltakozó gyűlést hívtak össze Kensington mezőire. Fennen hirdették, hogy e gyűlésen és az utána következő körmeneten félmillió chartista fog résztvenni. A kérvény, amelyet a parlamentnek át akartak nyújtani, állítólag ötmillió felüli aláírásokkal volt ellátva. Az előkészületek mindenesetre elértek annyit, hogy London lakosságán óriási rémület vett erőt. Lázadástól, fosztogatástól és mészárlásoktól tartottak. A kormány rendkívüli intézkedéseket tett. De nem volt rájuk szükség. A veszedelmes nap minden baj nélkül múlt el. Félmillió helyett alig húszezer ember gyűlt össze. Lázadásra senki sem gondolt. A kérvényt átnyújtották a parlamentnek, ahol angol alaposággal vizsgálták át. Nemsokára kitűnt, hogy az aláírások alig haladják meg a két milliót, de ezeknek egy nagy része is asszonyoktól és gyermekektől való, egy másik részük pedig teljesen apokrif. A rémkép egyszerre eloszlott. A chartizmust most már senki sem vette komolyan.

A chartizmus csődje az angol középosztályt rövid ideig abba a hitbe ringatta, hogy a munkások forradalmi törekvései megszűntek. Bizonyos tekintetben igazuk is volt. A következő évtizedekben Angliában nincsen politikai munkásmozgalom. De Manchester és Sheffield gyárosai nem sokára aggódva érzik, hogy egy új ellenség támadja őket, amely most már csendben dolgozik, de amelynek ereje mégis jóval nagyobb mint amilyen a chartistáké volt. A húszas években megkezdődött a trade-

unionok fejlődése is. Ez a fejlődés egy ideig zavaros, néhol majdnem összevegyül a chartista-mozgalommal. De míg amaz megszűnik, emez megtisztul, céltudatos lesz és megmarad.

Trade-union alatt az ugyanazon szakban dolgozók egyesületét, szakszervezetét értjük. Ilyen munkásegyletesek Angliában igen régiek, nyomaik egészen a tizenhetedik századig vezetnek vissza. Az ipari forradalomig azonban nem volt jelentőségük. A tizennyolcadik század vége felé már akadnak egyes munkások, akik hirdetni kezdik, hogy a gépekkel és a nagy tőkével szemben csak a szervezkedés adhat erőt. Egyes sztrájkisérletek már ebben az időben is előfordulnak. 1799-ben, a francia háborúk izgalmai között, a kormány helyesnek látta, hogy befelé minden kényelmetlen egyesületet megszüntessen, és III. György úgynevezett »egyesülési törvénye« megtiltotta úgy a munkások mint a munkaadók egyesülését. A napóleoni háborúk után azonban újra megindul a parlamenti reformhadjárat, amelyben a radikális politikusoknak nagy szükségük volt a munkásokra. Most egy igen különös fordulat következik be. Néhány radikális vezér, aki már parlamenti üléssel bír, első sorban Hume, keresztülviszi, hogy a képviselőház III. György törvényét felfüggeszse és helyébe újat hozzon, amely bizonyos fokig megadja az egyesülési szabadságot. Ez a folyamat igen érdekes. A parlament, amely ezt az intézkedést megteszi, még teljesen a földbirtok alapján állt, az ipar alig volt képviselve benne. Mikor a parlamenti bizottságot összeállították, amelynek ezen kérdéssel

foglalkoznia kellett volna, Hume alig tudott érdeklődőket találni. A középosztályt, melynek tulajdonképpeni érdekeiről volt szó, alig hallgatták meg, Hümé, mint a bizottság elnöke, többnyire olyanokat kérdezett meg, akiknek véleményét eleve tudta. A radikális vezeték ugyanis a munkások egyesülési jogában nem láttak veszedelmet, igazában komolyan ők is csak a parlamenti reformot vették. A gazdasági és egyesülési szabadság pedig különben is megfelelt a szabadelvűség azon tanításainak, melyek ez időtáiban a régi demokratizmust felváltani kezdik. Csakhamar nyilvánvaló lesz azonban, hogy a munkások szervezetei hova vezetnek. Napról-napra új trade-unionok keletkeznek, a munkások hangja követelő lesz, az egyes szakegyesületek egy nagy trade-unionban, egy egyetemes és országos szervezetben próbálnak egyesülni. A fejlődés ezen korszaka meglehetősen éretlen és fantasztikus formákat használ. Nagy jelszavak hangzanak el, csodálatos változás ábrándjai csalogatnak. Az egyesületek a szabadkőművesség szervezetét utánozzák. Páholyokat alapítanak, titokzatos szertartások között veszik fel az új tagokat, rettenetes esküket tétetnek velük, egyszóval tobzódnak abban a miszticizmusban, amely ki nem forrott intézményeknek sajátosan közös vonása. Jellemző, hogy mikor a trade-unionok üldözése megkezdődik, a kormány egy olyan törvénybe kapaszkodik bele, amely az eskük kivételét avatatlan személyeknek megtiltja. Nem kevésbé jellemző az alkalom, amelynél a titkos szövetséget felfedezik. A dorchesteri páholy alapítója a halálnak egy két méter magasságú vázát rendelte meg egy

mesternél, hihetőleg a felvételi szertartások számára. A szerencsétlen megrendelőt hat társával együtt hét évi fegyencmunkára ítélték és érdekes, hogy a kormány sietett az ítélet helyességét és törvényességét elismerni. A trade-unionok ugyanis a harmincas évek alatt a középosztály teljes haragját vonták magukra. Meggondolatlan sztrájkok, szerencsétlen kísérletek, melyekkel béremelést próbáltak kicsikarni, ugyan inkább kellemetlen, mint veszedelmes színben tűntették fel a munkásegységeket, de a reformbill már keresztülment, a munkásokra nem volt többé szükség és a chartista mozgalom különben is a munkások számos polgári barátját elkedvetlenítette. A trade-unionokra most rossz idők következnek. A kormány üldözi őket és a rosszul sikerült sztrájkok folytán tömegesen veszítik el tagjaikat is. A negyvenes évek elején a szakegységek egy jó része beszünteti működését.

És mégis most következik el a szakegységek legfényesebb korszaka. Az éretlen elemek kihullottak, a Potemkin-falvak eltűntek, de a komoly, nagy szakmák tovább folytatták a szervezés munkáját. A nyomdászok, a gépgyári és szövőmunkások nem vettek részt az általános trade-union mámorban, de nem is ábrándultak ki olyan hamar. A szakegységek, amelyek 1842 körül látszólag már teljesen lejárták magukat, a negyvenes évek alatt ismét nyernek jelentőségben, 48 után pedig ők veszik át a vezetést.

XI.

A francia munkásmozgalom 1848 előtt. A februári forradalom.

A chartizmus politikai reformokat kívánt, a trade - unionizmus a gazdasági helyzet javítására helyezte a fősúlyt; mindakettő azonban már határozott és elhatárolt munkásmozgalom volt. A modern szocializmustól az különbözteti meg őket, hogy általános, történelmi és gazdasági alapokon felépült programjuk még majdnem teljesen hiányzott. De saját keretén belül mindkét mozgalom már öntudatos. A francia proletariátus ez időbeni gyakorlati kísérletei ellenben még sokkal kezdetlegesebbek.

A júliusi forradalom után Franciaország, első sorban Paris, minden országok elégedetlenének Mekkája lett. A polgárkirályság megvalósította mindazon polgári eszményeket, amelyekért a kontinens többi államaiban még csak bátortalan kísérletek folytak. Az orleansi dinasztia alatt a középosztályból az uralkodóosztály lett. A régi nemesség kiváltságos állását most bankárok, gyárosok és szerencsés tőzdekufárok töltik be. Lajos Fülöp miniszterei pénzemberek és tanárok voltak. A proletariátus helyzetén azonban az új rend nem javított, ellenkezőleg, a fejlődő nagyipar következményei itt is éppen olyanok, mint Angliában. A júliusi forradalomig a francia társadalmat az a veszedelem fenyegeti, hogy a visszatért Bourbonok a régi

feudális uralmat fogják visszaállítani. A küzdelemben, amelyet a polgárság ezen törekvések ellen folytat, a munkásság is tevékeny részt vesz. Amikor X. Károly az 1815-ben kierőszakolt alkotmányt, a »charta«-t, visszavonja, kitör a júliusi forradalom. Barrikádjain ott állott Paris egész proletariátusa. Nagy részüket maguk a munkaadók küldték a forradalomba. Sok gyáros azzal zárta be a júliusi napok alatt telepeit, hogy az új rendszer alatt nem folytathatják tovább üzemüket; ha a munkások segíteni akarnak magukon, menjenek a barrikádokra. A párisi munkások ekkor még teljesen szervezetlenek, de a nagy forradalom emlékei ismételten felélednek bennük. Már a júliusi napok alatt éltetik a köztársaságot. Rousseau ideáljai újra kísértének. A nagy gazdasági nyomás a teljes egyenlőséget még kívánatosabbá teszi. De az orleansi herceg csakhamar átveszi az uralmat és a köztársasági ábrándoknak ismét vége szakad. A következő tizennyolc esztendőben azonban a francia proletariátus is szervezkedik, önálló mozgalom, mint a chartizmus, nem alakul ki belőle, de mindazon kísérletek, amelyek a polgárkirályságot megbuktatni próbálják, első sorban a munkásokra támaszkodnak. Egyes ipari központokban, mint például Lyonban, munkáslázadások törnek ki, amelyeknek már kifejezetten gazdasági célzatuk van. Az 1832-es nagy lyoni felkelés torlaszain vörös zászlók lengtek, a felirat rajtuk már erős öntudatot árul el. »Dolgozva élni. vagy küzdve halni!« — így szól az írás. A kormány szigora elfojtotta a lázadást, de a vörös zászlók nemsokára Parisban is mutatkoznak. Paris ezen időben telve van titkos

egyesületekkel. A karbonárik nagy nemzetközi szövetsége Parisban erős központtal bír. A szövetség célja, hogy minden országok elnyomottjait a zsarnokság alól felszabadítsa. A párisi páholyokban, vagy — mint ők nevezték — »ventákban« az összes elégedetlen elemek találkoztak. A munkások öntudatos része, kispolgári elemekkel együtt ábrándozott a dicsőséges köztársaságról. A köztársaság fogalma a francia proletariátus előtt körülbelül ugyanazzal a jelentőséggel bírt, mint angol osztálytársaik előtt a »parlamentari reform«. A köztársaság lesz az egyetemes gyógyító ír, amely minden bajnak rövidesen véget vet. Sokan olyasvalamit képzeltek, hogy a köztársaság pusztá felállítása már elégséges lesz arra, hogy ez a csodálatos változás végbemenjen. A párisi munkásságnak egy kis töredéke azonban nem állapodott meg az elvont fogalmaknál. A köztársaságot akarták ők is, de ez a köztársaság nem cél, hanem eszköz. A régi Babeuf-féle hagyományok bennük új életre keltek. Kommunisták voltak a szó legridegebb értelmében. Le akarták rombolni az összes fennálló kereteket, hogy azután egy Babeuf szelleme szerint való teljes egyenlőséget állíthassanak fel. A kommunisták kevesen voltak, a proletariátus nagy része is teljesen távol állott tőlük. De szervezetük kitűnő volt. Vezetőjük a negyvennyolc előtti hivatásos forradalmárok legjellemzőbb típusa: Blanqui. Ez a kis cingár emberke bizonyos értelemben határozott lángész. Senki sem tud titkos egyesületeket úgy szervezni, titkos felkeléseket úgy előkészíteni, mint ő. Életének legnagyobb részét börtönben tölti. Valahányszor ki-

szabadul, habozás nélkül ismét hozzáfog a régi munkához. Eszközeiben egyáltalán nem válogatós. Gyilkosságoktól sem riad vissza. Éppen olyan könnyen teszi kockára a mások, mint a maga életét. Minden fennálló rendet oly nagyfokú elkeseredéssel gyűlöli, hogy gyakran a nagy forradalom Maratjára emlékeztet. Ez az ember szervezte a kommunistákat és több ízben tett kísérletet a nagy társadalmi forradalom siettetésére. A kísérletek nem sikerültek, de a kommunisták szervezete csendben, titokban tovább működött. A februári forradalom alatt azután rövid időre magukhoz ragadták a vezetést. A februári forradalom szembeállítja a francia középosztály és a proletariátus érdekeit. Lefolyását hosszasan nem adhatjuk elő. Tisztára polgári mozgalmából indult ki, melynek folyamán azonban a párisi munkásság váratlanul az előtérbe lépett. Amikor már Lajos Fülöp enged a polgári ellenzék kívánságának, a munkások folytatják a harcot és nem nyugosznak addig, míg a köztársaságot nem proklamálják. A király elmenekül, ideiglenes kormány veszi át az uralkodást, a proletariátus látszólag győzött. De csak látszólag. Az új kormány óriási többsége ellenségeiből áll. A munkásság egész szerepe a forradalom alatt ötletszerű és szervezetlen. A titkos egyesületek ideálja, a köztársaság, három nap alatt megvalósult. A kommunisták nem elégednek meg ezzel sem. Nekik csak úgy kell a köztársaság, ha a gazdasági változást is meg tudja csinálni. Pár napig rettenetes káosz kavargó. Polgári köztársaságiak, mérsékelt munkások, kommunisták, régi Bourbon-hívek, bonapartisták suhannak át a színen,

mindegyik a maga számára akarja kihasználni a talajt. Végül is a középosztály marad ismét felül. Elfogadja a köztársaságot, mert átlátja, hogy saját céljait éppen úgy tudja a republika, mint a monarchia alatt megvalósítani. Kompromisszumot köt a mérsékelt munkások vezetőivel, felszólítja Louis Blancot, hogy ismert csodaszereit, a »nemzeti műhelyeket« megvalósítsa, és ezzel egy időre háttérbe szorítja a kommunistákat. Az új francia köztársaság ünnepélyes formában elismeri »a munkához való jogot« és ígéretet tesz, hogy »minden francia polgárnak munka útján való megélhetést biztosít«. Ezek az ünnepélyes kijelentések élénken emlékeztetnek Rousseau terminológiájára. Praktikus megvalósításuk csakhamar akadályokba ütközik. A »nemzeti műhelyek« csődöt mondanak. Másfélszázezer ember pár hónapig másfél frank napidíjért teljesen céltalan földmunkákat végez, — ennyiből áll a nemzeti műhelyek egész működése. A középosztályt a másfél frank napi kegydíj felláztatja, a proletariátus érdekeit pedig a szervezetlen és ötletszerű, hozzá még alacsonyrendű munka nem szolgálja.

A katasztrófa csakhamar bekövetkezik. Alig hogy a polgári köztársaság kissé erőhöz kapott, le akar számolni kényelmetlen szövetségeseivel. A »nemzeti műhelyeket« becsukják. De az elmúlt hónapokban Blanqui és hívei sem voltak tétlenek. A köztársaság elvesztette varázsát a munkások előtt, amióta látták, hogy vagy nem tud, vagy nem akar segíteni rajtuk. A forradalmi kommunizmus mindig több hívőre talál. A »nemzeti műhelyek« bezáratása után Parisban nagyszabású munkásforra-

dalom tör ki. A júniusi napok alatt valóságos csaták folynak, amelyek sok ezer munkás halálával végződnek. A nemzetőrség vérbe fojtja a felkelést. Cavaignac tábornok katonái kímélet nélkül mészárolják le a proletárokat. A kiontott vér még azoknak rokonszenvét is felkelti a munkások iránt, akik különben teljesen távol állanak a szocializmustól. Június utolsó napján a Palais Bourbonban, hol a képviselőház tanácskozott, egy reverendába öltözött öreg ember jelent meg. Akik ismerték, tisztelettel kitértek előle. Az aggastyán megállott az előcsarnokban és egy ideig szótlánul nézte a képviselőket. Nemsokára nagy csoport vette körül. Lamennais volt, a demokratikus katholicizmus ragyogó tollú írója, egy oly férfiú, akinek élete és működése egyaránt tiszteletet gerjesztett. Lamennais most odafordult a képviselőkhöz és szomorú, mély hangon csak annyit mondott: »Van Isten, ki egykor számon fogja kérni tőletek a kiontott vért.« Nyomasztó csend követte ezeket a szavakat, Lamennais pedig lassú léptekkel ismét eltávozott.

A francia proletariátus nagy veresége két hónappal a chartizmus bukása után következett be. Világos lett, hogy az eddigi politikai agitációk, az eddigi elméleti rendszerek nem vezetnek eredményre. Új elméletre és új gyakorlatra volt szükség. Csak kevesen tudták azonban, hogy mikor a februári forradalom izgalmas jelenetei egymást kergették, az új program már megjelent nyomtatásban. A »kommunista kiáltvány« 1848 februárjában került nyilvánosságra. Es a »kommunista kiáltvánnyal« eljutottunk Marxhoz.

XII.

Marx és Engels.

Múlt nyáron a magyar színpadokat is bejárta Tsirikovnak »Zsidók« című darabja. Mint színdarab keveset ér, de ijesztően érdekes képet ad az orosz zsidóüldözésekről. Egyik jelenetében ott találjuk a jámbor cionistát, Reb Leisert, amint karosszékében pihenve, elmereng a jövőn. A szoba tele van emberekkel; az egyik sarokban komoran, szótlánul ott ül egy munkás is. Mialatt a többiek beszélnek, ő hallgat. »Vajjon el fog-e jönni a Messiás, aki szerencsétlen népemet felszabadítja az elnyomatástól?« — sóhajt fel Leiser. A proletár felemeli a fejét: »Hogy vajjon eljön-e? Már eljött. Igen, igen, a Messiás, ki minden nemzetek szenvedőit és nyomorultjait egyesítette, már eljött. A neve: Karl Marx.«

És hiába tiltakoznak az orthodox szocialisták, hiába dörög a rideg Kautsky a messiások ellen, hiába ismétlik újból és újból, hogy a munkásság nem hihet a gondviselészerű egyéneken, a megváltókban, Marx alakja mégis fogalommá vált. Képe a világ összes munkásszakegyesületeit díszíti. Az ausztráliai proletár éppen úgy látja mindennap Marx hatalmas fejét maga előtt, mint a norvég vagy a román munkás. Ez a fej kiválóan jellegzetes. Magas homlok, sűrű haj, hatalmas szakáll. Ebben az arcban nincs semmi lazító, semmi magával ragadó. De tiszteletet parancsol és hódolatot követel.

Marx élete és működése teljes összhangban van ezzel a külső benyomással. A forradalmi szocializmus megalapítója sohasem volt igazi forradalmár. Eletéből minden romantika hiányzott. A Blanquik, Mazzinik kalandos pályájához sohasem volt köze. Forradalmi tanait elméleti alapon építette fel és elméleti alapon dolgozta ki tovább. Ha szenvedett is politikai üldözéseket, ha részt vett is titkos politikai társaságokban, ha életének nagy részét száműzetésben kellett is eltöltenie, mégis mindvégig tudós maradt, akinek tudománya praktikus munkához vezet ugyan, de aki azért sohasem téveszti el szem elől hivatását.

Marx 1818-ban Trierben született. A rajnai tartományok ezidőben már meglehetősen magas kulturális színvonalon állottak. A német nagyipar első fejlődése ezen a vidéken ment végbe, a francia szomszédság pedig csakhamar megismertette vele a forradalom előtti tanokat. A napóleoni háború alatt egy ideig a wesztfáliai királyság neve alatt külön birodalmat képezett. A Code Napóleon, amelyet e rövid életű királyság alatt vezettek be és amelyet a porosz uralom is fenntartott, modernebb, a polgári felfogásnak megfelelőbb törvényrendszerrel ajándékozta meg e vidéket, amelynek gazdasági helyzete a tizenkilencedik század első évtizedeiben folyvást emelkedett.

Ebben a teljesen polgári milieuban nevelkedett a fiatal Marx. Ő maga éppen olyan kevésbé volt proletár, mint leghűségesebb barátja és munkatársa, Engels, ki két évvel később szintén e vidéken, Barmenben született. Marx atyja Trier egyik elő-

kelő ügyvédje volt, művelt és tanult úriember, akinek kedvenc írói Voltaire és Lessing, aki azonban sokkal inkább porosz hazafi, mint forradalmár. Marxék legszűkebb baráti köre a Westphalen-család, a porosz hivatalnoki arisztokrácia egyik legelőkelőbbje. A család leánya, Westphalen Jenny, a fiatal ember gyermekkori barátnője, később pedig hűséges hitvese lesz. Egyetemi évei alatt Marx rendkívül sokat foglalkozott elméleti tudományokkal, első sorban filozófiával. Előbb Bernben, később Berlinben tanul. Doktori értekezése a demokritoszi és epikureuszi természetfilozófia közötti különbségeket tárgyalja, foglalkozik egy nagyobb munkával is, amelynek alapján Bonnban magántanár akar lenni. Berlini tartózkodásának azonban van egy igen jelentőségteljes következménye, megismerkedik a hegeli filozófiával és ezen az alapon dolgozik tovább.

Hegel filozófiája a porosz államot dicsőítette, a porosz hivatalnoki karnak egy időre hitvallása lett és mégis óriási hatással volt a forradalmi szocializmusra. Próbáljuk meg egészen röviden ennek az ellentétnek magyarázatát adni. A hegelizmus elvont fogalomkörébe nem mehetünk bele, de nem is szükséges. Elég, ha annyit tudunk róla, hogy Hegel rendszere, minden a »negáció negációja«-féle absztrakció dacára, mégis a belátáson alapult. A belátás Hegel szerint mint történelmi szükségszerűség jelentkezik; a belátás az a hajtóerő, amely a történelmi fejlődést előbbreviszi. Mindaddig, amíg valamelyik állami és társadalmi rend megfelel azon előfeltételeknek, amelyek létrehozták, fenn fog állani, mihelyest fölöslegessé válik, át kell változnia. A porosz állam

a maga abszolutisztikus bürokráciájával ez idő szerint még nagy mértékben előnyére vált a népnek és éppen ezért Hegel lelkes szavakkal hirdette nagyságát. A fennálló rendnek ez a tudományos apoteózisa megtevesztette az abszolutizmust e tan igazi jelentősége felől. Senki sem gondolt arra, hogy a hivatalos porosz államfilozófia veszedelmes titkokat rejthet ménében, amelyek csak az avatottak előtt nyílnak meg. Pedig mégis úgy volt. A hegeli belátás vezeti Marxot, amikor a jelenlegi társadalommal szemben új rendszerekről kezd gondolkozni.

Irodalmi működésének kezdetén még tisztára elméleti kérdésekkel foglalkozik. A Kölnben megjelenő »Rheinische Zeitung« erős radikális irányba megfelel politikai ideáljainak és abba kezd írogatni. Első cikkei a sajtószabadsággal és hasonló kérdésekkel foglalkoznak, tartalmukban a hegeli elméletek alkalmazását találjuk. Lassankint azonban közeledik a gazdasági kérdések felé. A viták, amelyek a rajnai tartománygyűlésben ez idő szerint a falopás és más hasonló erdei kihágások felett folynak, a proletariátus helyzetére terelik figyelmét. 1843-ban átveszi a lap szerkesztését, magántanári ábrándjairól ekkor már lemondott. A »Rheinische Zeitung« már azelőtt is felkeltette a kormány érdeklődését és ez az érdeklődés Marx szerkesztése alatt nemsokára oly bőséges anyagot kap, hogy a lapot betiltják. Közvetlenül a betiltás után Marx megnősül és ezután Parisba megy.

Parisban Marx új szempontokat kapott. A nagy osztályellentétek, melyek az ancien régime, a polgárság és proletariátus között fennállanak, a francia

társadalom struktúrájában sokkal világosabban voltak felismerhetők mint Németországban. Mialatt e küzdelmeket szemlélte és vizsgálta, a régi hegelianus majdnem egészen eltűnt. A gazdasági tényezők fontossága mindjobban leköti érdeklődését. Az 1848-ik esztendő azután átalakítja Marx egész gondolkozását. És itt, Parisban, találkozik másodszor egy kortársával, kivel már egyszer futólag a »Rheinische Zeitung« szerkesztőségében beszélt, aki most jött éppen Angliából és kivel további élete és munkássága úgyszólván össze van forrva. Ez a fiatal ember Friedrich Engels.

A szocializmus történetében Engels neve közvetlenül a Marxé mellett áll. Közel két emberöltőt töltöttek el közös munkában, Marx halála után pedig Engels még hosszú évekig dolgozott barátja hagyatékán. A közfelfogás Marx tudását és lángeszét aránytalanul előnyben részesíti Engels fölött. Maga Engels is gyakran úgy tüntette fel a dolgot, mintha kettőjük között a vezető szellem Marx lett volna. Ez a beállítás azonban sok tekintetben igazságtalan. Kétségtelen, hogy Marx tudása rendszerebb, dialektikája élesebb, felismerési és osztályozási képessége erősebb mint barátjáé. Másrészt azonban Engels már akkor foglalkozott a proletariátus kérdéseivel, már akkor támadta a polgári nemzetgazdaságot, amikor Marx még mélyen benne volt Hegel elvont világában. A későbbi marxizmus első alapjait tulajdonképpen Engels teremtette meg és Marx legnagyobb bámulója is kénytelen beismerni, hogy ebből az érdemből mitsem von le az a bizonyosság, hogy Marx minderre később magától is rájött volna.

Engels családja Barmen iparos-arisztokráciájához tartozott. Az Ermen és Engels cég főnökei konzervatív és vallásos emberek voltak, akik fiaikat hivatalnoki vagy gyárosi pályára szánták. Friedrich szintén kereskedőnek készült és e célból középiskolai tanulmányai után közel két évet töltött Manchesterben.

Az angol nagytőke és nagyipar e gócpontján Engels mélyen belepillantott a munkások helyzetébe. Az idő, amelyet Manchesterben töltött, az angol munkásmozgalom legszomorúbb korszakába esik. 1842 és 1849 között úgy a chartizmus, mint az első szakegyesületi mozgalom fokozatosan veszít erejéből. Úgy látszik, hogy sem a politikai, sem a gazdasági eszközök nem lesznek képesek arra, hogy helyzetükön javítsanak. Engels mindkét irányú munkásmozgalomban részt vett, dolgozott a chartisták és Owen lapjaiban és sötét perspektívával tért vissza a kontinensre. Parisban találkozott Marx-szal. Nemsokára mély és őszinte barátság keletkezik közöttük. Amikor Marxot politikai okok miatt Parisból is kiutasítják, a két barát Brüsszelbe költözik. Mindketten most tevékeny részt vesznek azokban a forradalmi mozgalmakban, amelyek a 48-iki évet előkészítik. A forradalmi propaganda ezekben az években éli legérdekesebb korszakát. Az osztályérdekek még nem váltak külön. Egész Európa be van hálózva titkos szövetségekkel, amelyekben nemzeti, polgári és proletár törekvések tarka káosza hol egymásért, hogy egymás ellen dolgozik. Egy ilyen titkos társaság volt a kommunista szövetség is, melynek Marx és Engels vezető tagjai lettek. A kommunista szövetség érzi az ellen-

téteket és a különböző fogalmakat tisztázni akarja. Az 1847-ik évi londoni kongresszus alapos vitákban beszéli meg a programot, amelyet Marx-szál való közös munkálkodása alapján Engels eléje terjeszt. Ez a program a »kommunista kiáltvány«.

XIII.

A kommunista kiáltvány.

A »kommunista kiáltványról« már fejtegetéseink lelegején emlékeztünk meg. Nem ok nélkül hívtuk fel reá külön az olvasó figyelmét. Megjelenése fordulópontot jelent a munkásmozgalom történetében. Az öntudatos szocializmus álláspontja benne jelentkezik először, és abban a mértékben, amint tanai áthatják a munkások gondolkozását, a munkásmozgalom mindenütt új alapot, új kereteket és új célokat nyer. De a »kommunista kiáltvány« jóval több mint egyszerű pártprogramra. Egy új történetfilozófiai rendszer, a történelmi materializmus szól minden sorából és a történelmi materializmus jelentősége önmagában véve is óriási nagy. Sokan, akik a szocializmus gazdasági tanait nem osztják, történelmi felfogását részben elfogadták. A történelmi gondolkozás átalakul és ma már a szocializmussal ellenséges történetírás is kénytelen a történelmi materializmusnak bizonyos engedményeket tenni.

Állapítsuk meg tehát mindenekelőtt, hogy mi a történelmi materializmus lényege?

Alig van kérdés, mely annyi óvatos higgadtságot igényelne, mint éppen a történelmi materializmus tárgyalása. Barát és ellenség egyaránt közreműködött abban, hogy fogalmáról teljesen hamis fogalmak kerüljenek a köztudatba. Általánosítások és egyszerűsítések mindig különös vonzó erőt gyakorolnak a félművelt lélekre. F fiatal emberek, kik egyetemi tanulmányaikat sem fejezték még be, a történelmi materializmus alapján csalhatatlan biztonsággal ítélnék a múlt és jelen összes kérdései fölött. Az ő szemükben a történelmi materializmus valami véghetetlenül egyszerű. Erősen hiszik, hogy ha a gazdasági tényezők egyedüli fontosságáról néhány mondatot hebegnek, mélységes történelmi filozófiát és komoly tudományt adtak elő. Kétségtelen, hogy ez a módszer látszólag igen megkönnyíti azok dolgát, kik pozitív ismereteket és adatokat frázisokkal szeretnek helyettesíteni.

A történelmi materializmus ellenségei a másik oldalon rendesen túlozzák és elferdítik tételeit. A történelmi materializmus — szerintük — a legridegebb anyagiasságot hirdeti. Hirdeti, hogy az emberi lélek egyedüli jellemvonása a végletekig menő önzés. Minden idealizmus, minden becsületes, nemes törekvés hiányzik az emberből, kizárólag a maga érdekeit tartja szem előtt. A haza, a nemzet, a vallás, a család fogalmai egyaránt törölve vannak a materializmus szótárából. Tagadja, hogy önzetlen hazafiak, hogy önfeláldozó emberek egyáltalában lettek volna, mert hiszen önzetlenség és önfeláldozás nem egyeztethetők össze a gazdasági szempontokkal. Ezen

a ponton azután gúnyos haraggal fordulnak a gyűlölt tan ellen. Vajjon milyen gazdasági szempont vezette Wilberforcet, amikor egész életét a néger rabszolgák felszabadítására fordította? Minő előnyöket remélt Szondy György, amikor inkább a biztos halált, mint a dicstelen megadást választotta? Vagy anyagi kárpótlást vár-e a hittérítő, aki a lakatlan ázsiai sivatagon vánszorog keresztül, hogy végül egy tatár tábor kínozó-karójánál végezze be pályáját? A történelem minden lapja önzetlen és becsületes munkáról beszél, minden lapja tehát megcáfolja a történelmi materializmust.

Akik így érvelnek, súlyosan félreértik a történelmi materializmust, mert mindaz, amivel vádolják, egyáltalában nincsen meg benne. Az egyének lelkesedését, jóságát, önzetlenségét és áldozatkészségét nem tagadja, aminthogy nem is tagadhatja. De a történelmi folyamatok irányát nem egyes emberek, hanem tömegek határozzák meg, a tömegmozgalmakban pedig az a tényező fog érvényesülni, amely az egyének legnagyobb számára bizonyos közös és azonos hatással van. Egy rossz termés következményeit egyaránt érzi meg a becsületes és a gonosz, az idealista és a materialista. Becsületesben és gonoszban ebből a szempontból bizonyos közösség keletkezik, amely külső eredményekre is vezethet. A történelmi materializmus sem állítja azt, hogy a gazdasági szempontok az egyedüliek. De az kétségtelen, hogy a sokféle hatás és befolyás között, melyeknek az emberi szervezet alá van vetve, legerősebbek azok, amelyek a mindennapi létfenntartást érintik.

A történelmi folyamatok kialakulásánál a legkülönbözőbb komponensek érvényesülnek és ezen sokféle komponens összetételéből származik azután az az eredő, amely a folyamat irányát meghatározza. De fizikai törvény, hogy az eredő mindig a legerősebb komponens irányában alakul ki, és azt senki sem tagadhatja, hogy a gazdasági komponens aránytalanul jobban érvényesül mint minden más egyéb. Minden társadalomban, minden államban voltak olyanok, akik a gazdasági eszközök birtokában a politikai hatalmat is gyakorolták. Minden politikai mozgalom, mely ellenük irányult, gazdasági alapon fejlődik, és mint azoknak osztályharca jelentkezik, akik a gazdasági és ennél fogva a politikai kereteken is kívül állanak. Osztályharc alatt nem vad, gyűlölködő támadást értünk, hanem egy olyan mozgalmat, mely gazdasági érdekekkel bírókat egyesít. Könyvünk harmadik fejezetében különben már előrebocsátottuk azt, amit e helyen még elmondanunk kellene.

A kommunista kiáltványban Marx és Engels először formulázzák ezt a tanítást. A XVIII. század természetjogai, ősjogai egyszerre eltűnnek, helyüket felváltja a gazdasági megértés. A kiáltvány történelmi áttekintéssel kezdődik, amely éles körvonalakban állapítja meg a polgári osztály keletkezését és fejlődését. A bourgeoisie fejlődésének tetőpontja a nagyipar. A nagyipar a politikai és gazdasági hatalmat mindeütt a bourgeoisienak szolgáltatja ki, másrészt azonban megteremtette a modern proletariátust, amely ennek a hatalomnak véget fog vetni. A kommunista kiáltvány most megragadja a munkásság

osztályharcának azon perspektíváját, mely szerinte az egész fejlődést meg fogja változtatni. A proletariátus forradalmi osztály. A kisiparos, a kereskedő, a kisbirtokos is ellenséges szemekkel tekintik a nagyipart, de nem forradalmat, hanem reakciót óhajtanak, nem új rendet, hanem a régi állapotokat kívánják. A munkásosztály azonban a nagy gazdasági forradalmat várja. Ez a nagy gazdasági forradalom különbözteti meg a munkásság osztályharcát az eddigi osztályharcoktól, amelyek lokálisak voltak, kisebbségek által kisebbségek ellen történtek, és melyeknek eredményei ismét új osztályharcokhoz vezettek. A proletariátus osztályharca azonban egyetemes jellegű és nem történhetik meg anélkül, hogy a társadalom egyszer s mindenkorra át ne alakuljon olyan módon, hogy jövődöben elnyomás és kizsákmányolás lehetetlen legyen.

Ennek az átalakulásnak menetét a »kommunista kiáltvány« nagy vonásokban szintén megrajzolja. A munkásosztálynak elsősorban a politikai hatalmat kell megszereznie. Mihelyest uralkodó osztály lett, államosítani fogja a termelési eszközöket, vagyis mostani tulajdonosaik kezéből kiveszi őket. Ilyen módon úgy a mezőgazdasági, mint az ipari tőke állami kezelés alá kerül.

A »kommunista kiáltvány« további fejezetei éles és nagyrészt találó kritikával cáfolják meg az eddigi, részint reakcionárius, részint elméleti, szocialista rendszereket, amelyek nem alkalmasak arra, hogy egy gyakorlati munkásmozgalom alapját képezzék. A kiáltvány utolsó szavai világos programot adnak. »A kommunisták nem titkolják

nézeteiket és törekvéseiket. Nyíltan vallják, hogy céljaikat csak a jelenlegi társadalmi rend erőszakos megdöntése útján érhetik el. Az uralkodó osztályok reszkessenek a kommunista forradalomtól. A proletárok csupán láncukat veszíthetik el, de egy világot nyerhetnek. Minden országok proletárjai egyesüljete!

»Minden országok proletárjai egyesüljete!« — ebben a négy szóban benne van a szocializmus második nagy korszakának alap gondolata. Saint-Simon tanítása még úgy hangzott: »Szeresd felebarátodat mint önmagadat.« Az utópista rendszerek még az emberi egyenlőségből indultak ki, Owen és Weitling Messiásokat vártak, Proudhon azt hirdette, hogy az emberiségnek még egy félezedévig a sivatagban kell vándorolnia, amíg eljuthat a boldogsághoz. A »kommunista kiáltvány« egy csapással szakít ezekkel a hagyományokkal. Messiások nincsenek, a fejlődésben pedig nem a felebaráti szeretet visz előre, hanem az öntudatos osztályharc. A proletariátus érdekei mereven szemben állanak a többi osztályok érdekeivel, és csak a tudatos forradalom oldhatja meg ezen ellentéteket. A munkásmozgalom új kerete tehát világosan és szabatosan ki van jelölve — ez a keret pedig a nemzetközileg szervezett osztályharc.

XIV.

A szocializmus második korszaka.

A nemzetköziség.

A »kommunista kiáltvány« egyik tévedése néhány hónappal megjelenése után már nyilvánvaló lesz. Amikor Marx és Engels Brüsszelben dolgoztak rajta, jól látták, hogy a nagy európai forradalom a küszöbön áll. Azt remélték, hogy ez a forradalom a proletariátusnak meg fogja adni azt a politikai hatalmat, amely a gazdasági átalakítások keresztülvitelét is lehetségessé fogja tenni. A februári forradalom néhány hétig új tápot adott ezeknek a reményeknek. A német mozgalmakban, különösen a Rajna-vidéken, szintén jelentkeztek biztató előjelek. Marx és Engels, akik Brüsszelből először Párisba siettek, most Kölnben telepednek meg és kiadják a »Neue Rheinische Zeitung« -öt, amelynek cikkeiben éles kritikával kísérték a politikai eseményeket.

Nemsokára azonban be kell látniok, hogy reményeik legalább is túlzottak voltak, a proletariátus nagy forradalma ezúttal még nem következett be. A júniusi mézszárlások árán a francia polgári osztály hosszú időre leszámol a munkássággal. Németországban a forradalmi mozgalmak közepette is észrevehető, hogy a bourgeoisie százszor szívesebben köt kompromisszumot régi feudális ellenfeleivel, mintsem hogy kétes megbízhatóságú munkásszövet-

ségeseire támaszkodják. A forradalmak lefolyása ismeretes. Párisban Napóleon Lajos előbb köztársasági elnöknek, később császárnak választatja meg magát. Berlinben Wrangel tábornagy, Bécsben Windischgrätz herceg csinál rendet. A régi uralom, legalább látszólag, ismét helyreáll. A badeni köztársasági felkelést fegyverrel verik le. Drezdában, ahol az Internacionále későbbi megbontója, Bakunin vezeti a forradalmat, a katonaság véres harcok árán elfojtja a mozgalmat. A reakció minden ponton megkezdí munkáját. Marx és Engels tudják, hogy mi vár rájuk és Londonba menekülnek. A szerepet, amelyet a harmincas évek alatt Paris játszott, most London veszi át, gyülekezőhelye lesz minden országok menekültjeinek és forradalmárainak.

A 48-as események alatt a kommunisták szövetsége szintén felbomlott, a »kommunista kiáltvány« hatását pedig ezekben az esztendőkbén még egyáltalában nem tapasztalhatjuk. A kommunisták száma csekély. Félreértések kikerülése végett jegyezzük itt meg azt, ami különben fejtegetéseinkből is kítúnt, hogy a Marx-féle kommunisták nem fedik a Babeuf-Blanqui-féle kommunistákat. Marx a »kommunisták« fogalma alatt, amint ezt különben a »kommunista kiáltvány«-ban is kifejtí, a proletariátus öntudatos részét értí, amely csak abban különbözik a többiektől, hogy világosan ismeri fel saját helyzetét és a kiáltvány álláspontjának megfelelőleg az osztályharc és az öntudatos forradalom útján akarja céljait megvalósítani. A szocialista elnevezést Marx azért kerüli, mert ezt a

nevet a negyvenes évek végén kispolgári és konzervatív mozgalmak is használták még.

A 48-as forradalmak a polgárság és munkásság ellentéteit mindenütt kitüntették. 1848-ig, legalább a kontinensen, a két osztály bizonyos mértékben mégis együttthaladt, 48 után azonban egy új fejlődés kezdődik meg. A következő huszonöt év alatt a polgári osztály kompromisszumokat köt a földbirtokkal és megosztozik vele a hatalmon. A szocializmus pedig most éli második nagy korszakát, amelyet talán leghelyesebben a nemzetközi szervezés, az Internacionále korszakának nevezhetünk.

Az elméleti szocializmus, úgy amint az ma is érvényben van, ezen korszak alatt fejlődik ki. Ennek a fejlődésnek alapja a »kommunista kiáltvány« marad, rendszerét pedig Marx nagy munkája, a »Kapital« adja elő.

Amikor az első korszakot jellemeztük, kiemeltük, hogy elmélet és gyakorlat még nem találtak egymásra; hogy a munkások mozgalmi még szervezetlenek és öntudatlanok; hogy az elméletek még nagyrészt a természetjogi fővényen akarnak építeni, a szertelenségekben csaponganak és nem számolnak a létező társadalmi és gazdasági renddel. A szocializmus második korszakában mindez megváltozik. A marxizmus tanai az ötvenes, de különösen a hatvanas évek alatt lassan bele jutnak a munkások gondolatvilágába. Egy nagy nemzetközi szervezet létesül, amelyre a polgári társadalom hosszú évekig vacogó fogakkal tekintett: az »Internacionále«. A marxizmus az elméletet szorosan összefonja a gyakorlati küzdelmekkel. Jellemző sajátága, az őt meg-

előző rendszerekkel szemben az, hogy teljes mértékben tudomást vesz a létező viszonyokról és számolni is akar velük. Alaptétele azonban, melyet már a »kommunista kiáltvány«-ban is láttunk, úgy hangzik, hogy a mostani társadalmi és gazdasági rendnek teljesen össze kell omolnia, hogy az új világ felépülhessen. Ezt az összeomlást a »kommunista kiáltvány«- még egy nagy politikai forradalom alakjában képzelte el. De 48 után ez a felfogás megváltozik. A politikai forradalom bizonytalan lett, a marxista elmélet tehát a nagy gazdasági katasztrófát állította oda mint az összeomlás előfeltételeit.

A munkásmozgalom második korszakának további jellemző vonása a nemzetköziség, amely különben az Internacionále szervezetében külső kifejezést is nyert. Ez a nemzetköziség a »kommunista kiáltvány«- utolsó szavaiban igen világosan van formulázva és ezt a formulát még ma is általánosan használják. Súlyos és elkeseredett vádak emelkedtek ezen az alapon a szocializmus ellen. Minduntalan halljuk, hogy a szocializmus a hazának és nemzetnek természetes ellensége. Aki a nemzetköziséget hirdeti, az nem ismerheti az otthon és a haza fogalmát, az teljesen elszakadt attól a földtől, amely szülte és nevelte, az kizárólag alacsony létfenntartási ösztönét akarja kielégíteni és minden nemesebb érzést tagad.

Vizsgáljuk egy pillanatra ezt a kérdést és próbáljuk meg, hogy az annyiszor emlegetett nemzetköziséget a maga igazi jelentőségében lássuk.

A nemzetköziség fogalma nem a szocializmus találmánya. A történelem minden korszakában ta-

lálkozunk vele és bizonyos, hogy az ókorban és középkorban aránytalanul nagyobb szerepet játszott mint az újabb időkben. A római birodalomban, kiváltképpen a császárság alatt szervezett nemzetköziséget látunk. Az egyház mint nemzetközi intézmény fejlődik. A középkorban ismételt kísérletek történnek arra, hogy a régi internacionalizmust helyreállítsák. A német-római birodalom mint az egykori római császárság jogutódja jelentkezik. A lovagrendek nemzetközi kereteket állítanak fel. A középkor nagy mozgalma, a keresztes-háborúk, nemzetközi alapon történnek. Az újkorban ez a nemzetköziség fokozatosan elvész. A nemzeti államok differenciálódnak. A tizenkilencedik században a nemzeti kérdés erősen az előtérbe nyomul. A nemzeti és faji összetartozás érzése nagy területeket egyesít. Egy egységes Németország, egy egységes Olaszország keletkezik. A nemzeti felbuzdulás pedig kétszeres haraggal sújtja mindazon áramlatokat, amelyek a nemzeti jelszóval szemben nemzetköziséget hirdetnek.

Az a nemzetköziség, amely a mai állami és társadalmi viszonyok között számbajöhet, kétféle. Van egy doktrínái, elméleti és van egy gyakorlati, osztály-nemzetköziség. A kettőt meg kell különböztetnünk egymástól.

Mindig voltak olyanok, akik akár tanulmányok, akár gondolkodás, akár pedig tiszta rajongás útján eljutottak az egyetemes emberiség ideáljához. A faji és nemzeti sajátosságokat nem látják és nem érzik; abból indulnak ki, hogy ember és ember között nem állhatnak fenn elválasztó korlátok. A gazdasági és

társadalmi élet bizonyos nemzetközi szervezetei csak megerősítik őket felfogásukban. Úgy vélik, hogy ha a postát, a távírdát, a vasutak csatlakozását, a tengeri jogot, a büntető törvények hatályosságát egységes szempontok szerint lehet intézni, nem kételkedhetünk abban sem, hogy egy bizonyos idő múlva az emberi életnek minden fontosabb tevékenysége ugyanezen elbánás alá fog esni. Az emberiség természetes fejlődése, szerintük, a nemzetköziséghez vezet. Egységes világnyelv minden külön idiomát fölöslegessé fog tenni, egységes gazdasági vezetés meg fogja szüntetni az érdekharcolat és katonákra éppen olyan kevésbé lesz szükség, mint vámtarifákra.

Ebből a néhány vonásból is láthatjuk, hogy ez az elméleti nemzetköziség végeredményében a régi természet jogi, az általános egyenlőségre alapított utópiákhoz vezet vissza. Híveinek száma csekély, rendszerét ma már senki sem meri kifejteni, inkább odavetett kijelentésekben, célzásokban emlékeznek meg róla és ezért nem is szabad túlkomolyan venni. De hangsúlyoznunk kell, hogy a történelmi fejlődés egyáltalában nem produkál érveket ezen felfogás mellett. A nemzeti keretek differenciálódása világos és szembeszökő. Nyomát sem látjuk egy oly fejlődési foknak, mely őket feleslegessé tenné. Még azoknak is, akik az érzelmi momentumok előtt elzárkóznak, el kell ismerniök, hogy az ugyanazon területen élőknek anyagi és szellemi érdekei majdnem parancsolólag függenek a nemzeti léttől. Az elméleti nemzetköziség teljesen tarthatatlan.

Egészen más a szocializmus nemzetközisége, amelyet gyakorlati vagy osztály-nemzetköziségnek

is neveztünk. Tartalma egyáltalában nem utópisztikus. Amikor a »kommunista kiáltvány« a világ minden proletárját egyesülésre hívja fel, azt a pozitív érdekazonosságot tartja szem előtt, amely a kapitálisztikus gazdasági rend minden munkása között tényleg megvan.

Ismét nem a munkásság volt az első, mely a maga mozgalmába a nemzetközi jelszavakat vitte bele. Akik megelőzték, a polgárság harcinak első szervezői, egészen hasonlólag cselekedtek. A középosztály érvényesülésének első alakja, a demokratizmus, nem volt kevésbé nemzetközi, mint a szocializmus. Abban az időben, amikor az ancien régime az angol, a francia, a német és az osztrák polgárt egyaránt kizárta az uralomból, Angliában, Franciaországban, a német és osztrák tartományokban egészen hasonló hangok emelkednek. Az elnyomatás nem egyes országokhoz van kötve, hanem nemzetközi volt, csak természetes tehát, hogy az elnyomottak között is nemzetközi szolidaritás keletkezik. A manchesteri kereskedőt ugyanazok az ideálok lelkesítik, mint a touloni ügyvédet vagy a potsdami orvost. Ezméik és tanaik tehát szintén közösek lesznek. Az egyetemes és általános egyenlőségért egyformán lelkesednek mindenütt. Ez a Rousseau-féle egyenlőség önmagában is a nemzetköziséghez vezet. És valóban, a polgári osztály iratai, költeményei, politikai programjai ez időben telve vannak nemzetköziséggel. Nem kisebb ember, mint Schiller, proklamálta az új tanítást, amikor ideális hősét, Posa marquist, ez eszmék apostolává tette. »Ich bin Weltbürger!« hirdeti

buszkén Posa marquis. »Világpolgár!« — íme a »világproletárt« megelőző stádium

A középosztály első politikai mozgalmam minduntalan átcillámlik ez a nemzetköziség. Maga a francia forradalom, különösen első fejlődési korszakában, ünnepélyesen magáévá tette e felfogást A forradalmi kiáltványok Európa minden népét csatlakozásra szólítottak fel a zsarnokok ellen A nemzetgyűlés és később a konvent a francia polgárjogot bőkezűen adományozták rokongondolkozású külföldieknek, az ifjabb Pittet ellenben, aki Anglia egész erejét latba vetette a fiatal köztársaság ellen, kissé bombasztikusan »az emberi nem ellenségé«-nek jelentették ki A napóleoni háborúk után a francia tanok Európa többi allamaiban is jelentkeznek azon a nevezetes ünnepélyen például, amely a hambachi várromnál Délnemetsország összes demokratáit egyesítette, a nemzetköziség számos külsőséget lathatjuk Francia, német és lengyel zászlók lengenek egymás mellett, a szónokok három nyelven hirdetik a nemzetközi testvériséget s a gyűlés elhatározza, hogy Európa elnyomott népeinek kölcsönös védelmére nemzetközi egyesületet állít fel. Nyilvánosan ez az egyesület sohasem működött, de a polgárság forradalmi törekvéseinek szervezetei, a szabadkőművesség és a karbonári-szövetség, titokban folyvást hirdették a nemzetközi ideálokat, a nemzetközi harcot a reakció ellen Csak később, amikor a demokratizmusból liberalizmus lesz, amikor a polgárság a fennálló kereteken belül mindenütt elhelyezkedik, tűnik el lassankint mozgalmából a nemzetköziség.

A szocializmus nemzetköziséget a polgári demokracizmus hasonló megnyilatkozásaitól csupán a tudatosság választja el. Az, ami a tizenharmadik század világpolgárai előtt homályos, osztonszeru és idealisztikus formában jelentkezett, a tizenkilencedik század világproletárságának gondolkozásában tudatossá és szükségszerűvé változik át. Az ő osztályának elnyomtatása is nemzetközi, éppen úgy mint egykor a bourgeoisieé. Ez a nemzetközi elnyomtatás szintén nemzetközi érdekközösséghez, szolidaritáshoz vezet. A német gyári munkást ugyanazon előfeltételek fosztották meg önálló gazdasági lététől, mint az orosz vagy délamerikai osztálytársait. Ugyanazon jövőbeli változásoktól reméli helyzetének javulását, mint amazok. Természetes tehát, hogy amikor a közös célok megkívánják, kölcsönösen sorompóba lépnek egymásért.

Minél kezdetlegesebb egy mozgalom, minél fejletlenebb egy osztály, annál nagyobb vonásokban látja maga előtt programját, annál hasonlóbb tagjainak gondolkozása és érdekköre. A fejlődés azonban nemsokára itt is differenciálódik. Az előfeltételek azonosak voltak, de a különböző milieuk, a különböző viszonyok a fejlődés további folyamában szinten érvényesülnek. Ugyanez a mozgalom másképpen alakul Franciaországban, másképpen Németországban és ismét másképpen Angliában. És minél önállóbbak lesznek az egyes típusok, annál jobban gyöngül a nemzetköziség.

Az öntudatos munkásmozgalom első húsz esztendejében a nemzetköziség igen erős szerepet játszott. De már a hetvenes évek elején ez a kapocs

meglazul és szervezete, az »Internationale«, felbomlik. A nemzetközi érdekszolidaritás továbbra is fennáll, szükségességét és természetességét továbbra is hirdetik, de az egységes vezetés, az egységes irányítás már lehetetlen.

Azok a nemzetközi kongresszusok, amelyeken a szocializmus vezetői ma tanácskoznak, igen fontos kérdéseket vitatnak meg, ünnepélyesen proklamálják is a nemzetköziséget, de az egyes országok mozgalmi beleilleszkednek a nemzeti keretekbe. Két évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett, hogy Bebel, az orthodox német szocializmus vezére, kijelentette, hogy amennyiben idegen hatalmak csak egy talpalatnyi német földet akarnának elfoglalni, minden munkás meg fogja tenni a kötelességét. Bárhogy magyarálták és csavarták is e szavakat, értelmük mégis világos. Kétségtelen, hogy Bebel jó német, a minthogy Jaurés jó francia és Turati jó olasz. Ez a tulajdonság egyáltalában nem is áll ellentétben a szocializmus elméleti tanításaival, amelyek nemzetköziség alatt nem egy negatív valamit, a hazánélküliséget, hanem egy pozitív valamit, az érdekegyezséget hirdetik. Felismerték ezt maguk a szocialista pártok is. Az utolsó években Hervé és társai a francia munkásmozgalmon belül erős agitációt fejtenek ki a parlamenti és »nemzeti« szocialisták ellen, kik szerintük eltávolodtak a mozgalom természetes alapjától.

XV.

A szocializmus gazdasági tanai. A marxizmus.

A forradalmi szocializmus, amelyet a »kommunista kiáltvány« hirdet, eleinte nagy politikai változásokat várt, amelyeknek, hite szerint, rövid időn belül kellett volna bekövetkezniök. Ez a hit megcsalta őket és bár az ötvenes esztendőök alatt ismételen kisért, lassankint a mozgalom vezetői is lemondanak róla. Politikai forradalom tehát nem fogja a fennálló rendet megdönteni. De hát akkor hogyan fog a kapitalista világ mégis elpusztulni? Mert elpusztulnia kell, hiszen önmagában hordja bukásának és pusztulásának csíráit. »Ki mi által vetkezik, az által bűnhődik!« mondja az evangélium. »A kisajátítók végül maguk is kisajátítás alá kerülnek !« hirdeti Marx főmunkája, a »Kapital«. Megszületett a marxizmus »összeomlási elmélete«, amelyet a szocializmus hivatalos felfogása, támadások és kételyek dacára, még ma is vall.

Az ötvenes évek alatt Marx és Engels csendesen dolgoztak Londonban. Nem voltak egyedül, régi barátaik és társaik egy jó része szintén londoni számkivetésben élt. A gyakorlati propaganda ezen időben lehetetlen volt. A forradalmi szövetségek továbbra is együtt maradnak, London tele van minden nemzetből való emigránssal, de a szárazföldre nem tehetik be a lábukat. A reakció az

első években annyira erős, a negyvennyolcas küzdelmek annyira kimerítették és megtizedelték a forradalmi elemeket, hogy egyelőre csend van. Új nemzedékeknek kell jönniök, hogy új harcok kezdődhessenek. A kényszerű nyugalom azonban kitűnően alkalmas az elméleti munkára. Marx belemerül a gazdasági élet tanulmányozásába, az angol nagyipar óriási anyagot ad neki; Engels már két évig úgyis foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, most együtt figyelhetik meg az utolsó évek változásait. Már 1859-ben jelenik meg Marx »Kritik der politischen Ökonomie« című kisebb munkája, amelyben azonban már benne van a »Kapital« gondolatmenete. Maga a marxizmus bibliája, a »Kapital«, nem jelent meg egyszerre, első kötete, amely hosszú ideig az egyedüli is maradt, 1867-ben került ki a nyomdából. Az »Internacionale« 1863-as brüsszeli kongresszusa a német kiküldöttek indítványára ez alkalommal lelkesen üdvözölte Marxt, munkáját pedig az összmunkásság különös figyelmébe ajánlotta, »mert dr. Marxt illeti meg korunk összes nemzetgazdászai között az a dicsőség, hogy a tőkét először vezette vissza nemzetgazdasági alapfogalmára«.

Munkánk terjedelme nem engedi meg, hogy a marxizmus és ezzel a tudományos szocializmus gazdasági tanait kimerítően előadjuk. Éppen azért nem mehetünk bele munkáinak kronologikus tárgyalásába, hanem meg kell elégednünk azzal, hogy egész rendszeréről általános képet próbálunk adni.

Marx pontosan és hosszasan foglalkozott mindenekelőtt magával a tőkével. A modern gazdasági

rend a tőkén alapul, tisztán kellett tehát látni a tőke keletkezését és fejlődését. A kulcsot ehhez a kérdéshez az úgynevezett »értéktöbblet«-elmélet adja meg. A gazdasági élet a legkülönbélebb termékeket állítja elő. Ezeknek a termékeknek igazi értékét a reájuk fordított munka határozná meg. Owen nagy titka, Proudhon homályos bölcsesége, hogy az egyedüli értékmérő tulajdonképpen a munka, most világos és szabatos formulázást talál. Ámde a mai gazdasági rendben nem a munkát fizetik meg, hanem a munkaerőt. A munkaerőnek eleven képviselői a munkások, akik saját munkaerejüket áruba bocsátják. Kénytelenek vele, mert egy hosszú és kegyetlen folyamat megfosztotta őket a termelési eszközöktől és ezen eszközöket egyesek kiváltságos birtokává tette. A piacon tehát egy új árú jelenik meg, a munkaerő, amelyet sokkal alacsonyabb áron vesznek meg, mint amennyit az ezen munkaerő útján elvégzett munka ér. A munkának ez a nagyobb értéke egy többletet biztosít a munkaerő vevőjének javára — és ez az értéktöbblet. Az értéktöbblet folytán a termelő eredeti tőkéje folytonosan növekedik, és minél több munkaerőt tud használni, annál nagyobb lesz az általa élvezett értéktöbblet. Az értéktöbblet és a tőke viszonya tehát kölcsönös, csak az, kinek tőkéje van, élvezhet értéktöbbletet, de ez az értéktöbblet viszont állandóan növeli a tőkét. A tőkének minden igyekezete azon van, hogy minél nagyobb értéktöbbletet érhessen el. E végből egyrészt minél hosszabb munkaidőt alkalmaznak, sőt legjobban azt szeretnék, ha a munkanap teljes 24 órát tartana.

Ezáltal magát a munkaerőt használják ki. Másrészt a termelési eszközök állandó tőkéletesítésével a munkaerő által elvégzett munka értékét próbálják fokozni.

Az angol nagytőke rohamos szaporodása a tizenkilencedik század első felében ez értékföllet kétirányú növekedésére vezethető vissza. A népesség szaporodása a munkaerő árát igen lenyomta, a nagy kínálat pedig abba a helyzetbe hozta a gyárosokat, hogy a munkaidőt tetszésük szerint emeljék, mert mindig találtak nagy számban proletárokat, akik a legkedvezőtlenebb feltételek mellett is vállalkoztak a munkára. Az új gépek pedig rendkívül fokozták a termelést, az elvégzett munka értéke óriási arányban növekedett.

A tőkének ezen fejlődése azonban még más következményekkel is jár. Minél nagyobb a tőke, annál nagyobb értékfölletet termel. A nagytőke tehát kiváltságos helyzetben van. Ezt a kiváltságos helyzetet első sorban a kis üzemek, sőt a kis tőkével dolgozó gyárak is megérik. Egyikük sem tud a nagytőkével versenyezni. A kis üzemek rohamosan pusztulnak, kisipar, háziipar kénytelen feladni a versenyt. A kisebb gyárak pedig beleolvadnak a nagy vállalatokba. Egyszóval: a termelés mindig kevesebb és kevesebb kézben összpontosul.

A marxizmus tanítása szerint: a termelésnek ez az iránya végül is a teljes gazdasági összeomláshoz vezet.

Marx feltette, hogy a fejlődés egyenes irányban halad előre és az, amit a jelenben lát, a jövőben lehetőleg még fokozódni fog. Ezen az alapon épí-

tette fel teóriáját. A nagyipar mindenekelőtt teljesen tönkretesz a kisipart. A kisiparosok lesüllyednek a proletárok közé, a munkásosztály ilyenformán számban újra megnövekszik, a munkaerő értéke pedig ismét csökken. A munkások elszegényedése folyvást tart, végül is teljes nyomorúságban tengődnek. Ezzel szemben a nagytőke folyvást jobban sajátítja ki a kisebb üzemeket. A nagy vállalatok a maguk részéről ismét egyesülnek, végül is az egész kapitalista termelés néhány kézben, vagy talán csak egy kézben összpontosul. Ez az a pont, amelyen a kapitalisztikus gazdasági rend önönmagát ad absurdum vitte. A gazdasági életben már most is jelentkeznek ismételtlen válságok, amelyek mind komolyabb zavarokat idéznek elő. Egy óriási gazdasági válság végül feldönti az egész épületet. Az összeomlás megtörtént és az új építkezés az új, kollektivista alapon fog történni.

A marxizmusnak ezen gondolatmenete tehát már lemondott a nagy politikai forradalomról, amelyben még a »kommunista kiáltvány« is hitt és szigorúan a történelmi materializmus álláspontján maradván, a fennálló társadalmi rend összeomlását gazdasági szükségesség gyanánt állította oda. Ha pontokba foglaljuk azt, amit az előbb elmondtunk, a következő képet kapjuk. Előfeltételek: *a)* a nagyüzem tönkretesz a kisüzemet és az átmeneti fokokat (koncentráció-elmélet); *b)* a munkások helyzete fokozatosan rosszabbodik (elszegényedési elmélet); *c)* a nagytőke mind kevesebb kézben összpontosul (halmozási elmélet). Következés: mihelyt a mai gazdasági rend elérte fejlőd-

désének tetőpontját, önmagában omlik össze (összeomlási elmélet).

A marxizmus ezen rendszere az ötvenes és hatvanas évek alatt épült fel és ugyanezen időnek gazdasági viszonyai nyomták reá bélyegüket. Mindazonáltal nem hatott azonnal. Az Internationale kongresszusa üdvözli ugyan Marxot, de éppen e kongresszusok tárgyalásai mutatják legvilágosabban, hogy még a proletariátus ez idő szerinti szellemi vezérei sem hatoltak bele mélyébe. Tulajdonképpen jelentősége csak a hetvenes évek alatt kezdődik meg, amikor Németországban új hazát talál. A német szocializmus a hetvenes évektől kezdve tisztán marxista alapon fejlődik és hasonlóképpen németek azok, akik a marxizmus tételeivel szemben az első tudományos kritikát gyakorolják. De ez a kritika csak a legutóbbi évek alatt jelentkezik. Az 1891-ik évből való erfurti program például még szigorúan ortodox marxista.

Fejtegetéseink kiegészítése céljából e program elvi részét közöljük:

»A polgári társadalom gazdasági fejlődése szükségszerűen a kisüzem pusztulásához vezet, melynek alapja még a munkás tulajdonjoga saját termelési eszközei felett. E fejlődés megfosztja a munkást ezen eszközöktől és birtok nélküli proletárrá változtatja át, miközben a termelési eszközök aránylag csekély számú tőkepezesek és nagybirtokosok egyed-árúivá lesznek.

A termelési eszközök ezen kisajátításával kapcsolatosan a szétforgácsolt kisüzemet óriási nagyüzemek szorítják ki, a szerszámból gép lesz és az

emberi munka termelési képessége hatalmasan megnövekszik. De e változás minden előnyét a tőkésék foglalják le. A proletariátus és az elsüllyedő közép-rétegek: a kispolgárság és a parasztok számára e gyarapodás nem jelent mást, mint bizonytalanságuk, nyomorúságuk, elnyomatásuk, szolgaságuk, lealacsonyításuk és kizsákmányoltatásuk folytonos növekedését.

A proletárok száma folytonosan szaporodik, a munkátlanok serege egyre nagyobb, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak ellentéte egyre erősebb lesz és egyre elkeseredettebben folyik a bourgeoisie és proletariátus közötti osztályharc, mely a modern társadalmat két ellenséges táborra osztja és minden ipari állam jellemvonása.

A birtokosok és birtoknélküliek közötti örvényt még szélesítik azok a válságok, melyek a kapitalisztikus termelés lényegében gyökereznek és melyek mind nagyobbabszabásúakká és pusztítóbbakká válnak, a társadalmi rend bizonytalanságát egyre jobban növelik és igazolják, hogy a mai társadalom már nem bír saját termelési erőivel és hogy a termelési eszközök magántulajdona nem fér össze azoknak célszerű használatával.

A termelési eszközök magántulajdona, amely annakelőtte eszközül szolgált arra, hogy a termelőnek a saját terméke fölötti tulajdont biztosítsa, ma eszközül szolgál arra, hogy parasztokat, kisiparosokat és kiskereskedőket kisajátítson és hogy a nem dolgozókat: a nagytőkéseket, nagybirtokosokat a munkások termelésének birtokába helyezze. Csak ha a termelési eszközöknek kapitalisztikus

magántulajdonát, ha a földet, a bányákat, a nyersanyagot, a szerszámokat, a gépeket és közlekedési eszközöket társadalmi tulajdonná változtatjuk át, és az árúk termelését egy szociálistikus társaság által történő termeléssel szabályozzuk, csak akkor lesz majd lehetséges, hogy a nagyüzem és a társadalmi munka egyre növekedő termelő ereje az eddig kizsákmányolt osztályok számára a nyomorúság és elnyomatás forrása helyett a legnagyobb jólét és minden szempontból való harmonikus tökély forrásává váljék.

Ez a társadalmi átalakulás nemcsak a proletariátus, hanem a mostani viszonyok alatt sínylődő egész emberi nem felszabadítását jelenti. De ez csupán a munkásosztály műve lehet, mert a többi osztályok, bár nagy érdekellentétek vannak közöttük, mégis a termelési eszközök magántulajdonának álláspontján állanak és ilyenformán a mai társadalmi rend fentartásában közös érdeket látnak.

A munkásosztály harca a tőke kizsákmányolása ellen szükségszerűen politikai harc. Politikai jogok nélkül a munkásosztály nem küzdheti gazdasági harcait, nem végezheti gazdasági szervezését. A termelési eszközök társadalmi tulajdonához vezető átmenetet nem viheti keresztül, ha nem gyakorolja a politikai hatalmat is.

A szociáldemokrata párt feladata az, hogy a munkásosztály ezen harcát öntudatosná és egységessé tegye és természetesen célját kijelölje.

A munkásosztály érdekei mindazon országokban, melyekben kapitalisztikus termelés folyik, azonosak. A világforgalom és a világpiac számára

való termelés erősbödésével az egyes országok munkásainak helyzete mind függőbb viszonyba kerül a többi országok munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát egy olyan feladat amelyben minden kultúrország munkásai egyaránt résztvesznek. Ebben a tudatban a német szociáldemokrata párt egynek érzi és egynek hirdeti magát minden országok osztálytudatos proletárjaival.«

XVI.

A szocializmus gazdasági tanításai.

A marxizmus kritikája.

A német szocializmus tárgyalásánál meg kell majd emlékeznünk arról a mozgalomról, amely a legutóbbi évek alatt revizionizmus alatt folyik és amely kritikát gyakorolt a marxizmus tudományos tételei felett is. A középosztály szociálpolitikusai kettőzött erővel folytatják ezt a kritikát. A magunk részéről nem tekintjük feladatunknak, hogy hosszas tudományos polémiákat adjunk elő. De ha ismertettük Marx tanainak főbb vonásait, pár szóval ismertetnünk kell a kifogásokat is, amelyek tételei ellen felmerültek és a megjegyzéseket, melyekkel a marxizmus mai képviselői e kifogásokra válaszoltak.

A marxizmus tudományos kritikája elismeri Marx lángeszét. A legnagyobb csodálattal szól alkotásairól. Belátja, hogy abban az időben, amikor

gazdasági tanait felállította, a fejlődés iránya megteveszthette a legélesebben vizsgált is. A történelmi materializmus rendszeréhez nem is mer hozzányúlni. Az értéktöbblet-elméletet hallgatással mellőzi. Kifogásait és ellenvetéseit a gazdasági összeomlás elméletére és annak előfeltételeire tartja fenn. De ennek a folyamatnak a megkonstruálásánál — szerinte — Marx számításába nagy hibák csúsztak be. Hamis alapon állott, hamis feltevésekből indult ki és ehhez képest hamis következtetésekhez is jutott.

Marx az ötvenes és hatvanas évek Angliájában élt, amikor tanait felállította, és az angol ipar, az angol kereskedelem, egyáltalában az egész angol gazdasági élet erős befolyással volt gondolkozására. A negyvenes évek válságai és rázkódtatásai után Angliában egy szinte páratlan fellendülés korszaka következett be. A nagy kereskedelempolitikai harc, melyet védvám és szabadkereskedelem az utolsó évek alatt folytatott, a szabadkereskedelem teljes győzelmével végződött. Előbb csak a gabonavámokat törlik el, de nemsokára Anglia teljesen átmegy a szabadkereskedelemre. Az élelmiszerek ára csökken, a munkabérek ehhez képest alacsonyabbak lesznek. Minden oldalról nyers anyag özönlik be az országba. Új telepek keletkeznek, a létező régi gyárak megkétszerezik a termelést. A gyarmatok igazi gazdasági jelentősége szintén most kezdődik. Az ausztráliai mezőgazdaság nagyobb és mindig nagyobb területeket tár fel az új világrészben, az ausztráliai aranybányák látszólag kiapadhatlan mennyiséget rejtenek magukban a nemes

érből. A telepesek Kanada belsejében előre nyomulnak. Az afrikai gyarmatok eddig csak a tengerpartra szorítkoztak, de határaik most mindig mélyebbre és mélyebbre kerülnek a fekete földnek szíve felé. Indiában a hódítás munkája be van fejezve. Az utolsó nagy sepoy-lázadást vaskegyetlenség veri le, a Himalaya hegyóriásaig mindenütt az angol zászló lobog.

Ez a nagy fellendülés megtévesztette Marxot. A munkások helyzete az ötvenes évek alatt tényleg siralmas volt, a trade-unionok hatása még nem mutatkozott, a kisipar csakugyan pusztult, a tőke részvénytársaságok és más nagy vállalatok alakjában valóban kezdett bizonyos koncentrikus formákat találni. Marxot ezek a közvetlen tapasztalatok vezették, amikor azután a fentebb felsorolt elméletek alakjában formulázta őket. De a fejlődés azóta rácaffolt. Az, amit előre látott, részben alig, részben pedig egyáltalában nem valósult meg.

Marx abból indult ki, hogy a nagytőke teljesen tönkretesz a kisüzemet. Az ipari forradalom első hullámozása a kisipar egy részét csakugyan tönkretette, de a teljes pusztulás azért nem következett be. Ellenkezőleg, éppen a legutolsó évtizedek statisztikája azt bizonyítja, hogy a kisüzemben elfoglaltak száma határozottan szaporodik. A marxizmus egyik kritikus kimutatja, hogy például Németországban 1882—1895 között a kisiparosok száma 10 százalékkal, a kiskereskedők száma majdnem 50 százalékkal emelkedett. A marxizmus hívei ezzel szemben azzal érvelnek, hogy ezek az arányszámok csak látszólagosak. Az úgynevezett »kisüzemek«¹ óriási

többsége teljes függőségben van a gyáraktól, egyszerűen a nagytőkétől. Ha a felületes szemlélő bizonyos külső függetlenséget találni vél is bennük, voltaképpen éppen annyira rabszolgái a tőkének, mint a gépteremben dolgozó munkás.

A kisüzem tehát nem tűnt el. De nem következett be Marx másik előfeltétele sem, a nagytőke mindig kevesebb kézben való összpontosulása. 1854-ben Berlinben mindössze hat olyan ember élt, kinek vagyona a három millió márkát meghaladta volna. Ma ebből a hatból hatszázharminckilenc lett. Minden nagyobb városban hasonló fejlődést látunk. Ez az arány semmi esetre sem bizonyít a nagy vagyonok csökkenése mellett, ellenkezőleg. Marx követői erre azt válaszolják, hogy nem a vagyonok számában, hanem a termelés formájában van a lényeg. Nem az a fontos, hogy a kapitalisztikus termelés előnyeit hat vagy száz ember élvezi-e, a kérdés súlypontja abban rejlik, hogy az ipari termelés kartellek és trösztök alakjában tényleg mindjobban centralizálódik. Semmi sem bizonyítja annyira Marx igazságait, mint a trösztök és kartellek folytonosan növekedő térfoglalása. Az óriási német villamos ipar ma mindössze két nagy társaságban van szervezve. Még bámulatosabb az amerikai fejlődés. A legutolsó statisztika szerint közel kilencezer még nemrég önálló iparvállalat ma néhány trösztbe van egyesítve, melyek nem kevesebb mint húsz milliárd dollár tőkével rendelkeznek.

A tőkehalmozódás és a kisipar pusztulásának előfeltételei tehát — Marx kritikusai szerint — egyáltalában nem következtek be. De még sokkal

kevésbé következett be az a másik fejlődés, mely Marx elméleteinek szempontjából még az előzőknél is fontosabb, tudniillik a munkások teljes elszegényedése. Bármilyen szempontból vizsgáljuk is a kérdést, bármennyi elfogultsággal közeledjünk is feléje, nyilvánvaló, hogy éppen az ellenkezője történt mindannak, amit Marx előrelátott. Senki sem állíthatja, hogy Európa bármelyik iparos államában a munkásosztály helyzete ma rosszabb volna mint ötven évvel ezelőtt. Az összes hivatalos és nem hivatalos kimutatások szerint a bérek mindenütt megkétszereződtek. A tanult munkások életviszonyai ma egészen mások mint a század első felében. A munkástörvényhozás mindig több és több kedvezményt biztosít számukra. A munkaidő folytonosan kisebb lesz. Az ipari telepek versenyeznek egymással a munkásjóléti intézmények megteremtésében. Egészséges és tetszetős munkásházak épülnek. A műhelyek mellett fürdők, öltözők állnak rendelkezésre. A nagyobb városokban a munkásság kulturális szükségleteiről is mindig több és jobb gondoskodás történik. Külön színházak olcsó helyárák mellett jó és modern művészetet nyújtanak. Ingyenes népkönyvtárak megkönnyítik a művelődést. Ingyenes vagy egészen olcsó tanfolyamok rendszeresen tanítanak. Egyszóval, aki a mai angol, német, francia vagy belga munkás helyzetét az ötven év előtti viszonyokkal összehasonlítja, bármennyire marxista legyen is, kell hogy belássa Marx tévedését.

És tévedett Marx akkor is, amikor azt hirdette, hogy az általános elszegényedés mindnagyobb arányú

lesz. Igaz, a század első évtizedeiben ez a tendencia mutatkozott. A viszonyok azonban megváltoztak. Éppen Angliában, ahol a tizenkilencedik század elején a pauperizmus megdöbbentő arányszámaait láttuk, lényegesen javul a helyzet, még pedig nemcsak abszolúte, hanem relative is. A pauperek száma csökken. Míg a nyolcvanas évek átlaga a kilencszázezret is meghaladta, a kilencvenes években ez a szám alig éri el a nyolcszázezret.

A marxizmus védelmezői természetesen ezt az okoskodást sem fogadják el. Igaz, a munkabér emelkedett. De vajjon nem drágultak-e meg az életviszonyok is? Vajjon nem lettek-e drágábbak az élelmiszerek? Nem lettek-e drágábbak első sorban a lakások? Igaz, a munkásjóléti intézmények száma növekedik. De vajjon nem-e a kapitalisztikus világrend vonaglását kell-e ebben látni, amely ilyen szurrogátumokkal próbálja végzetét elhárítani. A kritika nem látja a munkásság helyzetének rosszabbodását. De vajjon a nagytőke tagadhatatlan szaporodása, a tröszt- és kartell-szervezetek nem választják-e el a munkásokat még jobban a termelési eszközöktől, mint az ötven év előtti gyárok? Vajjon mi lényegesebb a munkásság életében: az, hogy a proletár vasárnap fekete kabátban egy-egy pohár sört megihat-e, vagy hogy a termelési eszközök birtokához közeledjék? A fekete kabát talán megvan, de ez még nem fejezi ki a helyzet javulását. A munkásművelődés intézményei szaporodnak. De vajjon mit bizonyít ez? Csak azt, hogy maga a munkásság felismerte e tényezők fontosságát és saját filléreiből tartja fenn őket.

Az előfeltételek hamisak, hamis a belőlük levont következtetés is, — érvel tovább a kritika. A gazdasági fejlődés másképpen alakult mint ahogy azt Marx előre meghatározta, a nagy összeomlás tehát sohasem fog elkövetkezni. A gazdasági válságok tana szintén megcsalta Marxot. Bármilyen legyen is e válságok oka, kétségtelen, hogy pusztító erejükből folyvást veszítenek. A harmincas és negyvenes évek válságainak egészen más következményei voltak, mint akár csak a legutolsónak, mely a kilencvenes évek alatt folyt le. A rázkódtatás sokkal kisebb, a lefolyás sokkal enyhébb mint ötven esztendővel ezelőtt volt.

Az »összeomlás« kérdésében a marxisták is tettek már bizonyos engedményeket. Még tizenöt-husz évvel ezelőtt is mindig úgy beszéltek róla, mintha közvetlenül küszöbön állana. Bebel annyira ment, hogy a »Kladderadatsch«-ot, ahogy ezt a katasztrófát elnevezte, pontosan, naptári terminusokra jövendölte meg. A terminusok elkövetkeztek, és a Kladderadatsch nem következett be. De — hirdetik a marxisták — ha az eddigi számítások nem is váltak be, a jövőben azért nem fog elmaradni.

A marxizmus elméleti kontroverziáiról ennyit tartottunk szükségesnek elmondani. Térjünk most vissza a szocializmus további tényleges fejlődésére.

XVII.

Az Internationale.

1864 szeptember 28-án a londoni St Martins Hallban ünnepélyes tiltakozó-gyűlés volt. Az angol munkásság ki akarta fejezni rokonszenvét a lengyel felkelés áldozatai iránt, kik fegyverrel kezükben egy utolsó kísérletet tettek az orosz uralom ellen. A tiltakozó gyűlésnek különös jelentőséget adott a külföldi munkások nagyszámú megjeleneése. A francia munkások külön küldöttséggel képviseltették magukat. A gyűlés lefolyása nyugodt és méltóságteljes volt. Egy német munkáskar néhány dallal vezette be a napirendet. Az angol trade-union-mozgalom egyik vezetője, Odger, hangos helyeslés között olvasta fel ezután az angol munkásság feliratát, mely a mai gyűlés alapjául szolgált. Majd a francia küldöttség vezetője, Tolain, kért szót. A francia proletariátus válaszát hozza az angol kezdeményezésre — mondotta többek között. A francia munkásosztály magáévá teszi az angol álláspontot. De ez még nem elég. A lengyel forradalomban ismét a szabadságot verték le és a nemzetközi polgári társadalom nyugodtan, tétlenül tűri ezt is. A tőke természetes ellensége minden szabadságmozgalomnak, a szabadkereskedelem pedig éppen most nemzetközi szervezetet adott érdekeinek. Ezzel szemben a munkásosztály nemzetközi szervezetére is szükség van. A gyűlés hangos lelkesedéssel fogadta

e fejtegetéseket. A következő szónokok mindannyian hangsúlyozták a nemzetközi szövetkezés szükségességét. Végül Wheeler, a trade-unionok egy másik vezetője, egy határozatot terjeszt elő. A határozat tudomásul veszi a francia munkások válaszát és elfogadja, mint egy nemzetközi munkásegylet alapját. Egyúttal bizottságot küld ki, azzal a megbízással, hogy ezen egyesülés számára alapszabályokat és programot dolgozzon ki. A nagygyűlés egyhangúlag elfogadta e határozatot és megválasztotta a bizottságot. Tagjai részint az angol trade-unionmozgalom vezetői, részint külföldiek lettek. Az utóbbiak között volt Marx is.

A St.-Martins-halli meeting napja nevezetes dátum a munkásmozgalom történetében. Megszületett az Internationale, teljes nevén: »International Association of working men.« A munkásosztály első és utolsó nemzetközi szervezete megkezdte működését, hogy nyolc évig rettegésben tartsa Európa politikai és gazdasági vezetőit. Ezt a működést nemsokára áthatlan legendakör vette körül. A kontinens rendőrügynökei versenyeztek egymással abban, hogy megbízóiknak az Internationale sötét titkaiból minél többet eladhassanak. A diplomaták drága pénzt fizetnek e képtelen mesékért. III. Napoleon német nagykövete például egyik londoni ügynökétől hallja, hogy »az Internationale londoni központját Louis Blanc (!) mellett Bright és Mansfield angol miniszterek igazgatják«. Egy másik ügynök az Internacionále anyagi helyzetéről tájékoztatja: »Az Internacionále öt millió font (120 millió korona) készpénzt gyűjtött össze, amely fölött kor-

látlanul rendelkezik.« Más jelentések Bismarckot is olyan színben tüntetik fel, mint aki az Internacionále törekvéseivel rokonszenvezne. E törekvések természetesen az általános európai forradalmat készítik elő. »A forradalom Párisban fog kitörni és onnan előbb Olaszországba, majd Délnémetországba csap át. De ezen határokon sem áll meg, hanem egész Európát forradalomba dönti és azután átalakítja.« A párisi Commune felkelése látszólag igazolta ezeket a feltevéseket és megerősítette az Internacionále rémes hatalmáról szóló legendákat.

Titokzatos színben feltűnő intézményeknek mindig megvan az az előnyük, hogy a kívülállók fantáziája jóval többet keres és talál bennük, mint ami tényleg megvan. Az Internacionále példája is ezt bizonyítja. A szövetségnek kétségtelenül jelentékeny morális hatása volt a munkásosztály fejlődésére. Anyagi eszközeivel nem egyszer aktive részt is vett a gazdasági küzdelmekben. Ámde csak elenyésző kis részével rendelkezett annak a hatalomnak, amelylyel felruházták. Szervezetén belül állandó ellentétek mutatkoztak. Kongresszusain Marx és Proudhon tételei között kontroverziák mindig voltak. Legerősebb támaszai, az angol trade-unionok, éppen ez időben erősen eltávolodnak eredeti forradalmi álláspontjuktól és beleilleszkednek a polgári társadalomba, sőt bizonyos mértékben annak elveit is alkalmazzák. A rideg internacionalizmussal, melyet benne megtestesülve láttak, már alapításának külső körülményei sem egyeznek meg, hiszen egy a lengyelek érdekében tartott tiltakozó gyűlésen keletkezett. Az Internacionále egyik törté-

netírója megjegyzi, hogy »ez a körülmény nem bizonyít semmit, éppen úgy tárgyalhatták volna e gyűlésen az ír kérdést vagy az amerikai kölcsönt«. Ebben kétségtelenül igaza is van, bár a lengyelek iránti szimpátia érdekes jellemvonása az egész munkásmozgalomnak. Amikor az 1848-ik év májusában Blanqui az első kommunista felvonulást rendezte, mely a júniusi harcoknak mintegy előjátékául szolgált, szintén a lengyelek ügye volt a külső jelszó.

Az Internationale működése 1864-ben kezdődik, 1872-ben pedig már meg is szűnik. Felületes szemlélők ebben a szocializmus nagy gyöngeségét látták. Éppen az ellenkező az igaz. Mindaddig, míg az egyes országok munkásmozgalmi nem fejlődtek ki, mindaddig, míg a proletárok nagyrésze szervezetlen volt, fenn lehetett tartani az Internacionálét. A kezdetleges érdekek mindenütt azonosak. De abban a pillanatban, amikor a francia, a német, a belga, a hollandiai vagy az osztrák szocializmus a munkásság aránytalanul nagy részét mozgósítani tudta, az Internacionále fölöslegessé lesz. Egyes szocialista írók Bakuninnak tulajdonítják a bomlást. Mások a párisi kommünben keresik az Internacionále csődjének okait. Ezek megfelelnek éppen a materialista történelmi felfogás alaptételéről, miszerint egyesek érdeke és érzelve, vagy egyes külső események sohasem irányíthatják a fejlődést. Ha az Internacionáléra tényleg szükség lett volna, fenn tudott volna maradni száz Bakunin dacára is. Az a körülmény, hogy felbomlott, bizonyít legjobban a mellett, hogy feleslegessé vált.

Az Internacionále tulajdonképpen egy átmeneti

stádium, amely az egyes országok szocialista pártjaihoz vezet. Szakosztályaiából nagy és hatalmas pártok váltak, amikor már maga a szövetség régen megszűnt. Jelentőségét nem szabad túlbecsülni, de nem is szabad alábecsülni. Ha nem is volt meg az a misztikus hatalma, melytől ellenfelei féltek, kétségtelenül igen nagy hatást gyakorolt a munkásosztály szellemi és politikai fejlődésére. A marxizmus, amely a hatvanas évek alatt még csak egyesek öntudatában létezett, főleg az ő útján került bele a szélesebb rétegekbe. Egyszóval: a nemzetközi szervezkedés, mely a szocializmus ezen korszakát jellemzi, az Internacionáléban erős támaszt talált. Tekintsük át nagy vonásokban történetét. Keletkezését már láttuk. A bizottság, melyet az alakuló gyűlés választott, mindenekelőtt kidolgozta azt az elaborátumot, amelyet az első kongresszus elé akart terjeszteni. Ez az elaborátum szintén Marxnak a műve és az első genfi kongresszus helyeslőleg tudomásul vette. Lényegileg ugyanaz a gondolatmenet van benne is, mint a »kommunista kiáltvány«-ban, de míg amott az egész történelmi fejlődés szolgál keretül, Marx ebben a munkában az utolsó félszázad tanulságaira, első sorban pedig az angol viszonyokra szorítkozott. »Más helyi színezettel és valamivel kisebb fokozatokban az angol viszonyok a kontinens minden iparilag fejlődő államában jelentkeznek« — írja szószerint. A következményeket már ismerjük. »A nagy tömegek mindenütt folyvást fokozódó nyomorúságba sülyedtek.« De vigasztaló mozzanat mégis van. Angliában az állam maga hozta be a tízórai munkaidőt.

Ez nagy, elvi jelentőségű haladás. A liberalizmus gazdasági keretein megjelent az első rés. Az állam nem nézheti közönyösen a magángazdaságot, hanem szükség esetében be kell avatkoznia a gyöngébbek javára. »És ezért a tízóriai munkaidő nemcsak nagy praktikus eredmény, hanem nagy elvi győzelem is: első eset, hogy a bourgeoisie nemzetgazdaságát a munkásosztály nemzetgazdasága világos nappal legyőzi.«

A másik mozzanat, melyet a felirat kiemel, még fontosabb. Rochdaleben, egy nagy angol ipari központban, egy őszi estén egy új bolt nyílt meg. A bolt berendezése szegényes és kezdetleges, árúi meglehetősen silány minőségűek és mégis a rochdalei bolt megnyílása óriási jelentőséggel bír. Az első munkásszövetkezet benne kezdte meg működését. A rochdalei takácsok, kik az első szövetkezetet felállították, maguk sem sejtették, hogy vállalatuk milyen hatalmas arányban fog fejlődni. A genfi kongresszus elé terjesztett jelentés már a legmelegebb színekkel ecseteli e vállalkozás fontosságát és követendő példa gyanánt állítja oda.

A következő esztendőben, 1867-ben, Lausanneban volt az Internacionále kongresszusa. Ugyanezen esztendőben jelent meg Marx »Kapital«-jának első része, a kongresszus tárgyalásai azonban bőségesen bizonyítják, hogy a forradalmi szocializmus tanai még az Internacionále vezetőiben is igen különféleképpen nyilatkoztak meg. A lausannei szervezet elnöke például azzal nyitotta meg a tanácskozásokat, hogy »a gondviselés« áldását kérte ki. Az egyik előadó kenetteljes hangon beszélt az

erényről és az isteni hatalomról, egy másik minde- nekfelett a gyorsírás kérdését akarta rendezni, egy harmadik végül erős szavakban tört ki a köztulaj- don, mint a »kollektivista zsarnokság« ellen.

Kevesebb ellentét és tisztább felfogás mutat- kozik az 1868-ik évi brüsszeli kongresszuson, amely sorra veszi a gazdasági kérdéseket és marxista értelemben hozza meg határozatait. Szemben a Lausanneban elhangzott véleményekkel, harminc szavazattal tizenhat ellen a termelési eszközök kollektivizálását jelenti ki kívánatosnak. Még sok- kal erősebb ez a marxista irány a negyedik, bázeli kongresszuson, amelyen e kérdést a brüsszeli kisebbség iránti lojalitásból újra tárgyalják. Ez alkalom- mal a földtulajdon államosítása van napirenden. A szavazásnál az államosítás szükségessége mellett ötvenegy küldött, ellene csak négy küldött szavazott.

A brüsszeli és bázeli határozatok nagy riadalmat keltettek a polgári sajtóban. Az Internacionále, amelyet működésének első éveiben még nem vettek túlkomolyan, most egyszerre félelmes kollektivista szörnyeteg gyanánt jelentkezett. Angliában és a kontinensen éppen ez időben nagyjelentőségű sztrájk- kok folytak, amelyeknek szervezésében és segélye- zésében az Internacionále csakugyan igen tevékeny részt vett. Az »öt millió font sterlingről« szóló mese és a hozzá hasonlók most keletkeznek. A gyárosok kivételes törvényeket követelnek »a nemzetközi kémbanda« ellen. Nagy félelmük azonban való- színűleg tetemesen csökkent volna, ha tudomásuk lett volna arról, hogy a félelmes szervezet már ekkor önmagában hordta közeli felbomlásának csiráit.

XVIII.

Az Internationale felbomlása. A párisi kommün. Az angol trade-unionok.

Miért bomlott fel az Internacionále? Erre a kérdésre már fentebb megadtuk a választ. Felbomlott, mert a nemzetközileg szervezett proletárok kis száma helyébe nemzetileg szervezett proletárok nagy tömege lépett a fejlődésbe. Ezt a választ azonban sem az Internacionále barátai, sem ellenségei nem fogadták el. Az Internacionále felbomlott, mert a párisi kommün rémes borzalmi felnyitották a józan munkások szemét és ezek a megtévesztett, de alapjában véve becsületes emberek most sietve hátat fordítottak a nemzetközi gyűjtőgátoknak és haramiáknak — hirdették 1871-ben és 72-ben különösen az angol lapok. Az Internacionále felbomlott, mert sorait megbontotta a rombolásnak egy új génusza, a szövetség gonosz szelleme: Bakunin Mihály, — olvastuk és olvassuk szocialista íróknál. Külső bizonyítékokat mind a két fél tud szolgáltatni állításai mellett. A kommün leveretése után az angol trade-unionok és vezetőik egy része csakugyan otthagya az Internacionálet. Csakugyan Bakunin volt az, aki a szövetségen belül egy külön szervezetet létesített és szüntelen izgatásaival a hágai kongresszus ismeretes határozatához, a szövetség-tanács New-Yorkba való áthelyezéséhez vezetett, mely áthelyezés az Internacionále tényleges működés-

dését beszüntette. De ha közelebről vizsgáljuk a tényeket, látni fogjuk, hogy sem a kommün leveretése, sem Bakunin agitációja, sem maga az Internacionále felbomlása a munkásmozgalomnak más irányt nem adott.

A párisi kommünről a legutóbbi évekig alig lehetett elfogulatlan ítéletet hallani. Sokkal közelebb esett hozzánk, személyes hívei és ellenfelei közül sokkal többen voltak még életben, mintsem hogy a történelem objektíve foglalkozni tudott volna vele. A harmadik francia köztársaság első polgári vezetői: Thiers, Jules Favre és a többiek véresen vörös fátyollal takarták el emlékét. Működését oly gyűlöletes színben tüntették fel, hogy még a szociális érzésűek is megbotránkozva elfordultak tőle. A fanatizált tömeggyűlölet és a kétségbeesett halálküzdelem deliriumában kétségkívül sok olyan történet, amit menteni nem lehet. A Vendome-szobor ledöntése, a párisi érseknek és a többi túsoknak meggyilkolása, a középületek egy részének felgyújtása a kommün-ellenes támadások legszigorúbbjait is igazságosaknak tüntette fel. A felháborodás első perceiben még Thiers és Gallifet katonáinak embertelenségeit is helyesnek és természetesnek találták. Egész Európa polgári közvéleménye tapsolt, amikor tudomásul vette, hogy »az állami és társadalmi rend s a magántulajdon ellenségei« elvették méltó büntetésüket, hogy halomszámra lövik őket agyon, hogy az életbenmaradottak Cayenne öldöklő klímája alatt fogják további napjaikat tengetni. A polgári demokratizmus legrégebbi hívei versenyeztek egymással, hogy a kommün emlékét megbélyegez-

zék. A zürichi egyetem híres tanára, Johannes Scherr, aki mindenkor a haladás legfanatikusabb harcosai közé tartozott, annyira ment, hogy külön könyvet írt a »vörös rém« ellen.

Azóta harmincöt év telt el és harmincöt év perspektívájában sok mindent másképpen látunk mint a szenvedély első mámorában. Azok, akik az Internacionálét vagy egyáltalában a szocializmust azonosították a kommunáéi, tévedtek. A kommün nem állott sem az Internacionále, sem a marxizmus alapján. Voltaképpen a februári forradalom szociális részének volt folytatása és ha a két évtizedes szocialista diszciplína képessé is tette arra, hogy programjának bizonyos körvonalait meghatározza, vezetői éppen úgy a sötétben tapogatóztak, mint akár Louis Blanc, akár Blanqui.

Hogyan keletkezett a kommün?

A német-francia háború először Napóleon seeregeit semmisítette meg. Sedan után a császárság megbukott és ugyanaz az osztály, melynek kezéből Napóleon húsz év előtt az uralmat kivette, a polgárság, a császárság előtti állapotot, a polgári köztársaságot sietett helyreállítani. Még csak vezetői sem változtak meg, a húsz év előtti miniszterek, Thiers és társai ismét megjelentek. A polgári köztársaság egy ideig még folytatta a harcot, közben a németek elfoglalták Franciaország egy tetemes részét, megszállottak Parist és kényszerítették a köztársasági kormányt, hogy a súlyos frankfurti békét megkösse. A frankfurti béke hírére azonban Paris fellázad, a Thiers-féle köztársaság hatóságait magaválasztotta hatóságokkal helyettesíti és egy új szervezetet léte-

sít, melynek a »Commune« nevet adja. Ez a párisi kommün azután a Versaillesban székelő köztársasággal egy ideig küzdelmet folytat, végül is a versaillesi csapatok elfoglalják Párist és nyolcnapos elkeseredett utcai harc után teljesen megsemmisítik a felkelőket.

Az Internacionále a lengyelek elnyomatása ellen való tiltakozással kezdte meg működését, a párisi kommün híveinek egy jó részét hazafias elkeseredés, a versaillesi kormány »árulása« fölötti harag terelte táborukba. Ez a tábor különben is csak legkisebb részben állott öntudatos, az osztályharc-elmélettől és a forradalmi szocializmus egyéb tanaitól áthatott munkásokból. A 48-as forradalom eseményei bizonyos változásokkal megismétlődtek. Egy katasztrófa megbuktatta a dinasztikus rendet és felállította a köztársaságot. A köztársaság fogalma egyaránt kedves volt a polgári osztály egy nagy részének és a munkásságnak. De míg emezek köztársaság alatt csak megváltozott kormányformát értettek, a proletariátus köztársasága új szociális rendet jelentett. 48-ban ezek az ellentétek csak az események folyamán tisztázódtak, 71-ben a két irány azonnal különvált. A versaillesi polgári köztársasággal szemben megalakul a párisi kommün, amely a munkások gazdasági felszabadítását keresztül akarja vinni.

De vajjon hogyan fog hozzá? Van-e tiszta képe feladatának nehézségeiről? Talált-e módokat, melyekkel programját megvalósítani tudja? Ezekre a kérdésekre maguk a kommün vezetői későbbi éveikben bizonyos rezignációval feleltek. A francia

munkásmozgalom Napóleon császársága alatt részt vett ugyan az Internacionáleban, de a francia kiküldöttek szavaiból és előterjesztéseiből mindig láthatjuk, hogy a marxizmus, egyáltalában az osztályharc fogalmaival csak igen lassan tudtak megbarátkozni. A párisi kommün vezetésében az Internacionále számos tagja vett részt, intézkedéseinek egy része már határozottan marxista, más része azonban még keresi a kiegyenlítést a régi renddel. A gyárat és az ipari termelés egyéb szerveit állami tulajdonnak jelentik ki, és ezzel megvalósítják a kollektívizmust. De egyúttal elhatározzák, hogy a régi tulajdonosok megfelelő kárpótlást fognak nyerni. A kommün vezetőségében a nagy többséget mégis kispolgárok képezték, és ezek a magántulajdont, bizonyos keretek között, fenn akarták tartani. Magának a kommünnek szervezetében egy jellegzetesen francia vonás érvényesült, a centralizációval szemben az egyes törvényhatóságok autonómiája felé való törekvés. Paris mindig szeretett egy bizonyos különálló szerepet játszani, a kommün most kimondotta, hogy az állami hatalomnak csak egyes kérdésekben van beleszólása a városok autonómiájába, az új közigazgatási forma mindenütt a kommün lesz, amely a termelők összességére bízta saját ügyeiknek intézését.

A kommün annyira tiszteletben tartotta a magántulajdont, hogy nem tette reá kezét a francia bank pénztári készletére sem, hanem mindössze kéthárom, aránylag csekély, kényszerkölcönt vett fel tőle. Egyik vezetője később keserűen jegyezte meg, hogy néhány papnak túszerként való elfogatása

helyett a kommün helyesebben cselekedett volna, ha az »igazi túsokra«, a bankra, az adópénztárakra, a letéti pénztárakra teszi reá a kezét.

A kommün alig harmadfél hónapig tarthatta fenn magát. A köztársasági csapatok minden oldalról körülvették Parist, március 18-án proklamálják az új rendet, május huszonkilencedikén már mindennek vége volt. Végvonaglásai alatt a kommün kétségbeesett makacssággal küzdött és ekkor történtek azok az események is, melyek emlékére sötét sávokat vontak. A visszavonuló kommünardok felgyújtják elhagyott barrikádjaikat és velők a város egy részét. Páris érseke és a többi túsok golyótól találva esnek össze. Azután következik a megtorlás. A júniusi mézárások megismétlődnek. Százszámra lövik agyon a foglyokat, a hullák anynyira felszaporodnak, hogy külön szerkezetű kocsikat kell eltakarításukra használni.

Az Internacionále szövetségtanácsa világosan látta, hogy a párisi kommünben saját tanai csak igen kis mértékben érvényesülnek, hogy egy tipikusan francia alakulással van dolga. De másrészt a kommün programján mégis az Internacionále hatása látszott és különben is, »bárhol, bármilyen formában és bármilyen feltételek alatt érvényesüljön is az osztályharc, csak természetes, hogy szövetségünk tagjai az előtérbe lépnek«. Ezekkel a szavakkal fejezte ki Marx az Internacionálenak a kommünhez való viszonyát.

A kommün bukása után bekövetkezett a reakció. A petróleummal leöntött épületek, a meggyilkolt papok, az elpusztított műemlékek meg-

annyi vádló gyanánt jelentkeztek. Az agyonlőtt, a megkínzott, az Ujkaledóniába hurcolt kommünardok-ról nem esett szó — hiszen az ő büntetésük helyes és jogos volt. Heteken keresztül a lapok újra és újra szellőzik az Internacionálenak Parisban elkövetett bűneit. És mivel a szövetségtanács csakugyan nyil-tan magáévá tette a kommün ügyét, eddigi hívei között azok, kik forradalmi álláspontjával úgyszem-voltak megleégedve, most okot találnak arra, hogy eltávolodjanak tőle. Az angol trade-unionok egy része ezekhez tartozik.

Teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy ez a szakadás Internacionále és trade-unionok között a kommün nélkül is feltétlenül bekövetkezett volna. Az angol szakegyesületek fejlődése a hatvanas évek alatt mindjobban eltávolodott az eredeti forradalmi állásponttól, mindjobban közeledett a szabadelvű nemzetgazdaság világa felé. Ennek a változásnak okai az angol viszonyokban gyökereztek. Láttuk, hogy a chartizmus forradalmi mozgalma csődöt mondott, a szakegyesületek első, hevesen és rendületlenül támadó korszaka majdnem teljes bukással végződött. A 48-as események az erőszakos politikai változásnak utolsó reményeit is eloszlatták, a 48 utáni nagy gazdasági fellendülés ellenben az angol gazdasági élet intenzitását újból fokozta. A szakegyesületek azon része, amely a negyvenes éveket túlélte, most lassan új programot fogad el. Okoskodásuk körülbelül így hangzik. A harmincas évek sztrájkjai nem vezettek célhoz, a politikai jogokat nem kaptuk meg, vonjuk le tehát a jelenlegi gazdasági helyzet következményeit a magunk

részére is. A liberalizmus a teljes gazdasági szabadságot hirdeti, az államnak sem szabad a munkaadó és munkás viszonyába beleavatkozni. Helyes. Keresünk tehát módokat, hogy ezt a viszonyt a magunk részére minél előnyösebbé tegyük. A munkabérek nagyságát első sorban az határozza meg, hogy mennyi munkaerőt keresnek a piacon és mennyit kínálnak. Minél nagyobb a kereslet, minél kisebb a kínálat — annál magasabb a munkabér. A szervezett munkásság első feladata tehát az, hogy a kínálatot csökkentse. Ennek a csökkentésnek két-féle eszköze van. Egyrészt a fölösleges munkaerőt az országból el kell távolítani. Erre szolgál a kivándorlás. Munkabíró és intelligens emberek számára Amerika biztos megélhetést kínál. A szervezetek feladata, hogy ezeknek a kivándorlásra alkalmasaknak útiköltséget bocsásson a rendelkezésükre. Érdekes tünet, hogy az ötvenes esztendőök alatt majdnem mindegyik trade-union úgynevezett »emigráció-fondot« létesít és ebből segítyezi a kivándorlást.

A másik eszköz határozottan a régi céhrendszer szellemét hirdeti. Az első munkásmozgalmak természetesen találták, hogy a régi megszorítások elestek, hogy mindenki lehet munkás, aki a kellő fizikai erővel rendelkezik. A gépipar első korszaka nem is követelt tanult munkásokat. De a termelés lassankint bonyolultabb lett, a gépipar is most már nagyobb szakértelmet kívánt, másrészt nők és gyermekek hatalmas arányokban tódultak a munkapiacra. A trade-unionok tehát elvetik a régi »universalismust« és arra az álláspontra helyezkednek, hogy a tanult munkást védelem illeti meg a nem

tanultakkal szemben. Egy nagy trade-union alapszabályainak előszavában olvassuk a párhuzamot, hogy míg a fiatal ember, ki az orvosi tudományokat nagy költséggel és szorgalommal megtanulta, természetesen találja, hogy az állam érdekeit mindenféle kuruzslóval szemben megvédelmezi, addig a munkást, ki majdnem hasonló időt és költséget fordított mesterségének megtanulására, semmiféle törvény nem védi.

A trade-unionoknak ez az új iránya az egyes szakmák erős és zárt szervezéséhez vezet. A hatvanas évek elején a szakegyesületek már újból igen erősek, a hatvanas évek közepén már ismét néhány nagyszabású sztrájkkal próbálkoznak meg. De ezek a sztrájkok most nem ötletszerűek, nem meg gondolatlanok, hanem hosszú évek óta vannak előkészítve és éppen ezért több-kevesebb eredménnyel is járnak. A trade-unionok hatása nemsokára érezhető lesz. A munkabér lassan emelkedik. A nagy »elvi győzelem«, a tíz órás munkaidő az állami beavatkozást először alkalmazza a munkások javára. A szervezett munkások szellemi nívója folyvást emelkedik. A trade-unionok élére eszes és energikus férfiak kerülnek, akik politikai kérdésekben is kihasználják a munkásság erejét. A szakegyesületek olyan erős tényezők lettek, hogy a kormány is lassan közeledik feléjük. Úgy a liberális, mint a konzervatív párt választási reformot ígér a munkásoknak, hogy ilyen módon a maga számára nyerje meg őket. Amiért a chartisták dühös agitációja hasztalanul harcolt, most szinte önmagától valósul meg. A Gladstone-kabinet 1866-ban már hajlandó egy bizonyos

reformra, de megbukik, mielőtt a javaslatát betervezhette volna. Disraeli, aki utána következik, rövid úton oldja meg a kérdést és a maga részéről egy még sokkal radikálisabb javaslatot visz keresztül, amely a városokban a munkásosztálynak is megadja a választójogot. Ez az *1867-ik* évi reformbill, amelyet csodálatos módon egy konzervatív miniszterelnök kezdeményezett és egy konzervatív többség szavazott meg.

Csodálkozásra azonban tulajdonképpen még sincsen okunk. Disraeli egyrésztől ki akarta csavarni a liberálisok kezéből a választási reform kitűnő fegyverét, de talán volt más célja is. Talán ugyanaz a gondolat lebegett előtte, mint amely Bismarckot vezette, amikor majdnem ugyanezen időben az általános választási jogot szintén behozza az északnémet-szövetség parlamentjébe, ő is, miként Bismarck, egy földbirtokos konzervatív pártnak élén állott. Ennek a pártnak egyenrangú és veszedelmes politikai ellenfele akkor nem a munkásság, hanem a polgári osztály, az ipar és kereskedelem volt. A szocializmus, mely majdnem kizárólag ipari munkásokat egyesített táborába, első sorban ezek ellen fordult és olyan intézkedéseket követelt, melyek a középosztály gazdasági helyzetére hátrányosoknak látszanak. Akár számított erre Disraeli, akár nem, bizonyos, hogy az új választási rend alapján megválasztott parlament csakhamar kénytelen volt a munkáskérdésekkel foglalkozni. Egyrészt agitáció folyik, amely a kilencórás munkaidőt követeli. Másrészt a trade-unionok teljes törvényes elismerése most következik el. Az 1871-ik

évi »Trade Union Act« hivatalosan elismeri a szak-egyesületi mozgalmat, négy évvel később a »Conspiracy and Protection of Property Act« az utolsó büntető rendelkezéseket is megszünteti. Ugyanezen évben egy másik régi törvényt, mely »master and servant«-ról, »úrról és cseléd«-ről szólt, új törvénnyel helyettesítik, amely már címével: »employer and workmen«, »munkaadó és munkás«, is feltünteti azt az óriási felfogásbeli különbséget, mely a két törvényt egymástól elválasztja. Munkaadó és munkás most már mint egyenrangú magánjogi felek jelentkeznek. A szerződészegést eddig börtönnel büntették, ez most megszűnik. A törvény elismeri a munkásoknak a sztrájkhoz való jogát és megengedi a békés sztrájk-módszerek alkalmazását.

Ezek a politikai és gazdasági változások nem maradtak következmények nélkül az angol munkások gondolkozására. Érezték, hogy a trade-unionokban való gazdasági szervezkedéssel közvetlen eredményeket tudnak elérni. Távoli forradalmi változások helyett jobb megélhetési viszonyok látszottak megvalósíthatóknak. Az emelkedő munkabérek a tanult munkások helyzetében szemmel látható javulást idéznek elő. Ennek a javulásnak kézzel fogható oka és eszköze a trade-union. Csak természetes tehát, hogy a trade-union az angol munkás szemében különösen becses lesz, hogy nonsokára a munkásság minden más érdekét hajlandók a trade-unionok érdekének alárendelni. A trade-unionok vezetői másrészt érzik a maguk és szervezetük hatalmát és következetesen hirdetik, hogy a munkásmozgalomnak egyetlen biztos és helyes

eszköze van csupán és az a szakmánként való szervezkedés.

Ilyen módon fejlődik az angol tradeunionismus. amelyet a kontinens polgári és munkáselemei hosszú időig majdnem babonás tisztelettel néztek. A német vagy francia szocialisták izgatásaival szemben szokássá vált az angol példákra reámutatni. Az angol munkásmozgalom a polgári szociálpolitikusok ideálja lett. Százszor olvastuk, hogy az angol munkás józan és megfontolt, a trade-unionok pedig helyes és méltányos törekvéseinek eszközei. Éppen úgy, miként ma nálunk a magyar szocialistákkal szemben a német elvtársakat dicsérik, miként Németországban a forradalmi Bebellel szemben a revizionista Bernsteint dicsőítik, a nyolcvanas években a kontinens szocialistái elé az angol trade-unionokat állították oda követendő mintakép gyanánt. Már maga a trade-union elnevezés rendkívül tetszett, annál is inkább, mert a legtöbben azt sem tudták, hogy mit jelent. Valami új csodaszert képzeltek alatta, amely a szociális bajokat békés módon oldja meg és elvonja a munkásokat a politikától.

Az utolsó angol választások megcáfolták azt a hitet, hogy az angol munkásság nem törődik a politikával, a munkáspártnak egyszerre 92 képviselője jött be a házba. Mindazok, akik az utolsó évtizedekben angol gyárosokkal és vállalkozókkal beszélhettek, hallhatták tőlük, hogy az ő szemükben a trade-unionok gazdasági kényszere százszorta károsabbnak és veszedelmesebbnek tetszik mint a kontinens szocialistáinak minden politikai izgatásai. És az sem igaz, hogy az angol fejlődés egy sajátságos,

sui generis-szerű, egyedülálló irány, aminek mindig feltüntették. Szemben a német, az olasz vagy az osztrák szocializmussal, mindössze azt a megkülönböztető vonását láthatjuk, hogy amott mindenütt először a politikai mozgalom az erős, a szakszervezeti mozgalom csak lassan fejlődik a nyomában. Angliában ellenben az első politikai hullámok a negyvenes évek alatt zajlottak le és éppen abban az időben, amikor a kontinens összes iparos államaiban a munkásmozgalom majdnem kizárólag politikai színezetű, Angliában már eljutottak a gazdasági mozgalomhoz. Politikai és gazdasági mozgalom egyaránt része a szocializmusnak. Viszonyuk oly szoros, hogy egyiket a másik nélkül nem is tudjuk elképzelni. Ennek dacára minden időkből voltak és vannak közöttük súrlódások. A politikai mozgalom vezetői szeretik hangsúlyozni, hogy a tulajdonképpeni szocializmus az ő munkájuk. A nyilvánosság előtt jelennek meg, a tömegmozgalmakat ők vezetik, a népszerűség az ő személyüket övezi. A szakegyesületekben dolgozók ezzel szemben úgy találják, hogy a mozgalom komoly gerince mégis csak a szakegyesületekben van, gazdasági eredményeket mégis csak a szakegyesületek érnek el, igazi munka mégis csak a szakegyesületekben folyik. Az utóbbi időben a szocialista pártokon belül mind általánosabb lesz a felismerés, hogy a két tényező fontossága egyaránt nagy, egyiket a másikkal szemben állítani nem szabad. A hetvenes évek elején azonban a trade-unionok vezetői hajlandók voltak azt hinni, hogy egyedül az ő mozgalmuknak van jogosultságuk. A forradalmi ideálok szemükben már teljesen el-

halványultak. Jobb munkabéreket, új munkás-védelmi törvényeket kívántak — nem a kommün zavaros programját. Amikor az Internacionále 1804-ben megalakult, a trade-unionok nagy harcok közepette állottak. Ezekben a harcokban a nemzetközi szervezeteket is más színben látták mint 1872-ben, amikor már sokat elértek, amikor tudták, hogy a közel jövőben még többet fognak elérni. És éppen ezért 1872-ben részint a kommün leveretése, részint a hágai kongresszus után az angol szakegyesületek nagy része otthagya az Internacionálét.

XIX.

Az Internacionále felbomlása. Bakunin.

Az angol trade-unionok elszakadása az Internacionálétól megfelel a szocializmus második és harmadik korszaka közötti különbségnek. A második korszakot úgy jellemeztük, hogy a tudatos és nemzetközi szervezkedés ideje. A harmadik korszakban az egyes országok és nemzetek szerinti szocializmus fejlődik ki. Alapja mindenütt a marxizmus lesz, fejlődése azonban mindenütt az illető területi, gazdasági és faji előfeltételek szerint történik meg. Angliában ez az átmenet már a hatvanas évek alatt megy végbe, Németországban, Franciaországban ugyanez valamivel később, a többi országokban jóval később történik meg.

Magának az internacionálénak végét az 1872-ik évi hágai kongresszus jelöli meg. A hágai kongressz-

szuson emelkedett fel Engels és indítványozta, hogy a szövetségtanácsot helyezték át New-Yorkba. A kongresszus többsége elfogadta ezt az indítványt, amelynek célja, amint ezt Engels és Marx leveleiből tudjuk, az volt, hogy az Internacionále központját Bakunin izgatásaitól és befolyásaitól mentesítse.

Ki volt Bakunin?

A szocialista történetírók kemény szavakkal ítélik el úgy Bakunin személyét, mint azt a szerepet, amelyet az Internacionálén belül játszott. A rombolás géniusza volt, kinek már külseje is elárulta ártalmas szerepét. »A ragadozó állat zavaros, leskelődő tekintetével nézett«, írja róla az Internacionále szocialista történésze. Tanulságos megjegyzés. A szenvedély annyira elfogulttá tesz, hogy a történelmi materializmus egyik fanatikus hirdetője ellenségét ilyen középkorra emlékeztető külsőségekkel állítja be.

Bakunin Mihály egy érdekes típus egyik legérdekesebb képviselője. Pályája színes, mozgalmas és érdekfeszítő. Egy orosz főrangú család sarja, unokafivére Muraviev Amurszki gróf, Szibéria déli részének meghódítója és későbbi kormányzója. Bakunin német egyetemekre kerül, Berlinben Marxszal együtt tanulmányozta Hegelt. Hegel az ő gondolkozását is forradalmi irányba terelte, ő is részt vett a forradalmi titkos szövetségekben, 49-ben ő vezeti Drezda védelmét a szász királyi csapatok ellen. Drezda bukása után osztrák területre menekül és ott elfogják. Az osztrák kormány ideiglenesen a munkácsi várba zárátja, ott, hol egykor a görög szabadságtörekvések harcosa, Ypsilanti Sándor herceg siny-

lódott, Bakunin is hónapokat tölt el. Az osztrák kormány végül is kiszolgáltatja Oroszországnak. Halálra ítélik, utóbb Szibériába való száműzésre változtatják át az ítéletet. Szibéria kormányzója ebben az időben éppen Bakunin unokafivére, Muraviev Amurszki gróf. Ő könnyít a száműzött sorsán, megengedi, hogy egyik helyről a másikra utazzon. Bakunin egy napon szerencsésen megszökik és Japánon át visszatér Európába. Mikor újra felbukkan, Svájcban találjuk, ahol a genfi békekongresszuson tevékeny részt vesz és nemsokára tagja lesz az Internacionálénak is.

A tizenkilencedik század első fele alatt a forradalmároknak egy különös fajtája keletkezett. Egykori konzervatív tudósítások »Berufsrevolutionär«-nek nevezik azokat a különös ekzisztenciákat, akik ma Parisban, holnap Berlinben, holnapután ismét Genfben bukkannak fel, és minden mozgalomban, mely a fennálló rend ellen irányul, tevékeny részt vesznek. Németországban a polgárság barrikádjainak építését vezetik, Parisban a munkások barrikádjait védelmezik, Olaszországban titkos gyűléseken izgatnak az idegen uralom és a pápai hatalom ellen. A forradalmi mozgalom náluk öncél lett, titkos szövetségek éjjeli gyűlései, földalatti rejtkehelyek, előre megállapított jelszavak annyira hozzátartoznak mindennapi életükhöz, hogy nélkülök szinte rosszul érzik magukat. Ennek a típusnak, melynek egyik képviselőjéről már Blanqui személyében megemlékeztünk, egy másik jellegzetes képviselője Bakunin.

Bakunin az Internacionálét teljes mértékben helyeselte. Egy nagyszerű szervezetet látott benne,

amely alapjául szolgálhat nemzetközi összeesküvéseknek, puccsoknak, egyszóval mindannak, ami szívének drága és kedves volt. Nemsokára azonban megütközéssel kellett látnia, hogy a londoni szövetség-tanács, első sorban pedig Marx egészen másképpen fogják fel hivatásukat. Fantasztikus összeesküvésekről nem akarnak többé tudni, hanem rideg gazdasági alapokra helyezkednek. Bakunin természetesen ellentétbe jutott ezzel a hivatalos iránnyal. De nem akarta otthagyni az Internacionálét, mert úgy találta, hogy ezt a kész nemzetközi szervezetet, melynek úgyszólván Európa minden államában már vannak szakosztályai, a saját céljaira fel tudja használni. Azon volt tehát, hogy az Internacionálén belül szervezdedjék. 1868-ban »Alliance de la Democratic Socialiste« néven egy külön szövetséget alkotott, mely az Internacionáléban mint tag akart szerepelni. Az »alliance« programja a 48 előtti időkre emlékeztet. Célja: »hogy a politikai és filozófiai kérdéseket a szabadság nagy elvének alapján tanulmányozza«. De ez a cél csak külsőség. Marxnak a braunschweigi szakosztályhoz írt leveléből látjuk, hogy ő is igen helyesen ismerte fel Bakunin tulajdonképpeni szándékait. Az »alliance« öncél — lényege magában a szervezedsben rejlik. És éppen ezért a londoni szövetség-tanács az »alliance« alapszabályait nem hagyta jóvá, és külön szakosztály gyanánt el nem ismerte.

A szövetség-tanács döntése nagy zavart idézett elő Bakunin híveinek a sorában. Erre nem számítottak. A román szakosztályok, melyekben Bakunin befolyása igen erős volt, most új módszerhez fordulnak.

Látszólag megszüntetik az »alliance«-ot, de a külön szövetség valójában azért tovább fennáll. Franciaországban, a román Svájcban, Olaszországban és különösen Spanyolországban Bakunin hívei folyvást szaporodnak, Németországban, Angliában és a skandináv országokban ellenben sohasem tudott gyökeret verni. A faji különbségek megmagyarázzák ezt a különböző eredményt. A higgadt, okoskodó angol-szász faj sohasem tudott összeesküvésekért lelkesedni, a románok fantáziáját, vérmérsékletét ellenben éppen a titokzatosság izgatta. Bakunin is felismerte ezt és önmagát, orosz származására való tekintet nélkül, a »latin nemzetek képviselőjének« nevezte.

Az ellentétek az Internacionáléban mind hevesebbek lettek, a hágai kongresszus végül is le akart számolni velük. A hivatalos többség Bakunint és főbb híveit kizárta az Internacionáléból, a szövetség-tanácsot pedig a megbízhatatlan angol trade-uniónok központjából, Londonból, New-Yorkba helyezte át. A szövetség sorsa ezzel meg volt pecsételve. Minden nagyobb rázkódtatás nélkül, szinte zajtalanul oszlik fel.

Az angol trade-uniónok mozgalma az önálló angol irányt képviselte, Bakunin és társai még a régi 48 előtti eszmevilágban éltek, az Internacionále tulajdonképpeni lényege, a marxizmus pedig éppen az Internationale felbomlása után kezdi meg hódító körútját. És bár Angliában, angol viszonyok alapján keletkezik, mégsem ott, hanem Németországban találja meg első, igazi hazáját. A hatvanas évek alatt ugyanis a német munkásmozgalomban is jelentős dolgok történtek.

XX.

Lassalle Ferdinánd.

Zu Breslau ein Friedhof,
Ein Todter im Grab,
Dort schlummert der Eine,
Der Schwerter uns gab.

A tömegek ajkáról szomorú lelkesedéssel szól a dal — a boroszlói kriptában pihenő Lassalle dala. A munkások szeme nedves fényben csillog, amikor elnézik Ferdinand Lassalle képét, amely ott csüng a Marxé mellett minden szakegyesület falán. De milyen különböző ez a két kép. A Marxé komoly, majdnem rideg. Csupa fej az egész kép. Lassallet másképpen ábrázolják. Karcsú termete körül vörös öv leng, kezében kardot tart, a szeme tüzesen csillog. A lábai előtt görcsösen vonaglik a kapitalizmus megsebzett szörnyetege. Az egész alak csupa lelkesedés, csupa erő, csupa szenvedély. Villámló szemekkel, karddal a kezében él tovább Ferdinand Lassalle millió és millió proletár lelkében.

Pedig Lassalle nemcsak hogy nem volt proletár, hanem gondolkozásában, érzelmeiben, ábrándjaiban határozottan arisztokrata. Igaz, Marx és Engels, Saint-Simon és Owen sem voltak munkások. De belőlük a gazdasági helyzet tanulmányozása, a belátás, a megértés csinált szocialistákat. Lassalle lelki átalakulását azonban nem külső körülmények idézik elő. A saját nyugtalan forrongó belseje találta meg a szocializmust, mint az egyedüli talajt, amelyen szabadon érvényesülhet. Az elnyomott boroszlói zsidó

fiú ezen a talajon nőhetett csak nagyra, ezen a talajon fejthette ki csak lelkének minden hatalmát, egész színompáját.

És mégis nagy tévedés volna, ha azt hinnők, hogy Lassalle nem volt őszinte szocialista, hogy csak eszközöket látott a munkásokban. Csak útja, amelyen a proletariátus világába jutott, különbözött többi társaitól. Amikor már ott volt, fenntartás nélküli híve lett az eszmének, melyet hirdetett. Igaz, útja elején még egészen más ideálokért lelkesedik, mint később. Még megvan fiatalkori naplója, abból megismerhetjük akkori lelki világát. Az elnyomott zsidó faj szomorú sorsa mélyen sérti. A boroszlói ghettofalai már le vannak döntve, de az 1825-ben született Lassalle gyermekkorában még erősen érzi a régi szellemet. Apja vagyonos kereskedő, de a társadalmi elnyomatás nem engedi más téren érvényesülni, mint az üzletben. Ferdinánd számára is ez a jövő vár. De neki nem kell a bolt. Vad dühvel lázong az elnyomatás ellen, gyermekes fantáziájában ott látja magát nemzete élén, amint fegyverrel kezükben vetnek véget az elnyomatásnak. A faji szempontok azonban mindjobban elhalványodnak: Goethe, Byron, elsősorban Voltaire erős hatással vannak reá és a zsidóság kérdéseiről reáterelik figyelmét az emberiség nagy problémáira.

Tizenhat éves korában Lassalle már tisztában van azzal, hogy kereskedő nem lehet belőle. Jogot és történelmet akar tanulni. Apja ellenkezik egy ideig, végül is beleegyezik. A fiatal ember most mohó vággyal szürcsöl a tudomány minden fajtájából. Minden érdeklí, mindent meg akar tanulni.

Lobogó ambíciója folyvást ösztökéli, gondolkozásában azonban egyelőre még megmarad régi feudális ideáljai mellett. Tanulmányainak iránya, természetes helyzete annyira ellentétben áll érzelmeivel, hogy növekedő önkritikája gyakran kíméletlenül ostorozza saját gyöngéit. Amikor Schiller »Fiesco összeesküvését« látja a színpadon, a lavagnai hercegnek ad igazat, ki a diadém után nyújtja kezét. De rögtön érzi, hogy ez a rokonszenve tulajdonképpen a zsarnokság helyeslése, mely ellen küzdenie kell, mert részt úgysem kaphat belőle. Tépelődve »egoistának« nevezi magát — majd ritka önbeismeréssel hozzát teszi: »Ha fejedelemnek vagy hercegnek születtem volna, testtel-lélekké arisztokrata lennék. De minthogy egyszerű polgári sarj vagyok, annak idején majd demokrata leszek.«

1846-ban Varnhagen von Enset, Heine hírneves barátját, egy fiatal ember keresi fel, ki Heine egy ajánlólevelét nyújtja át. A levélben szószerint a következőt olvassuk: »Barátom, Lassalle úr, ki Önnek e levelet át fogja nyújtani, egy fiatal ember, ki a legkitűnőbb szellemi tulajdonságokkal bír; nagyobb tudást, alaposabb tudományos készültséget, élesebb látást még egyáltalában nem tapasztaltam; az előadásnak bámulatos képességével a cselekvésnek oly ügyességét, az akaratnak oly energiáját egyesíti, mely bámulatba ejtett. — Lassalle úr mindenképpen az új korszak jellegzetes fia, mely kor semmit sem akar tudni arról a lemondásról és szerénységről, mellyel mi saját időnkét átéltük, jobban mondva átöngtük. Ez a fiatal nemzedék élvezni akar és érvényesülést keres abban, ami

tényleg létezik; mi, az öregek, alázatosan meghajoltunk a láthatatlan előtt, árnycsókok és kék virágok illata után epedtünk, lemondottunk és sirtünk, és mégis jóval boldogabbak voltunk mint ezek a kemény gladiátorok, akik büszkén mennek szembe a küzdelemben való halálnak.« Prófétai szavak valóban. Ebben a néhány sorban benne van Lassalle egész élete és halála.

Ugyanebben az esztendőben, 1846-ban kezdte meg Lassalle nagy küzdelmét, amelyet a férjétől elválasztott, anyagilag és erkölcsileg a tönk szélére juttatott Hatzfeldt grófnő jogaiért folytatott. Ez a küzdelem, melyet Lassalle mindig »élete nagy diadalának« nevezett, a fiatal, név, állás és tekintély nélküli zsidó fiút a porosz közigazgatás, a porosz arisztokrácia, a porosz bíróságok egész apparátusával állította szembe. Arról volt szó, hogy a grófnő vagyonát visszanyerje. Lassalle romantikus hévvel vetette magát bele ebbe a harcba, a gondolat, hogy egy szép, sorsüldözött arisztokrata nő az ő védelmére bízta magát, lelke legőszintébb ösztöneinek hízelgett. Valószínű, hogy kettőjüket őszinte barátságon kívül semmi sem fűzte egymáshoz, ámde Lassalle ellenségei nem egyszer keserű gúnynyal emlékeztek meg a grófnő és a munkásvezér különös viszonyáról. Annyi bizonyos, hogy Lassalle védence érdekében semmiféle eszköztől nem riadt vissza, attól sem, hogy a gróf iratait ellopassa. Ez a könnyelműség a híres »kassetalopási perhez« vezetett, amelyben azonban Lassallet az esküdtek felmentették. A porosz hatóságok ez idő szerint már különös figyelemmel kísérték a fiatal embert, de nemsokára

belátták, hogy esküdszék előtt nem érnek célt, mert hatalmas szónoki képessége mindig győzelemre segíti.

A 48-as forradalom Lassallet Düsseldorfban találja. Ebben az időben már tisztára szocialista, még párisi tartózkodása alatt ismerkedett meg Louis Blanc rendszerével, később megbarátkozik Marxszal is, és a »Neue Rheinische Zeitung«-nak szorgalmas munkatársa lesz. Ő is a proletariátusra helyezi a fősúlyt, a szabadelvű polgárságot sohasem szereti. Amikor a porosz képviselőházat erőszakkal feloszlatják, Lassalle a fegyveres ellenállás mellett agitál. A forradalom le veretése után a hatóságok őt is üldözik, előbb az esküdtek elé állítják; mikor azok felmentik, a rendes bíróság hat havi börtönre itéli.

A reakció alatt Lassalle Németországban maradt. Elvonulva él düszszeldorfi házában, tudományos munkáin dolgozik, egyedül a rajnai munkásokkal tart fenn összeköttetést, előadásokat tart, könyveket kölcsönöz nekik. Lelki állapota ebben az időben végtelenül szomorú. A szellemi élet központjából, Berlinből ki van utasítva, régi barátai és fegyvertársai majdnem mind angol száműzetésben élnek, elkese-
redve írja Marxnak, hogy a tulajdonképpeni száműzött ő, aki egyedül, elhagyatva él a halálos csendben. Energiája azonban nem hagyja el. Hatzfeldt grófnő perét végleg megnyeri, a grófnő ezzel visszakapja vagyonát. Az ötvenes években egymásután jelennek meg tudományos művei. »Heraklitos«-ban, egy Kr. e. a hatodik században élt ephesusi bölcsész rendszerét és munkálkodását ismerteti, erősen a hegeli filozófia alapján, annyira, hogy sokan Heraklitos-

ban egy régi, Lassalleban egy új Hegelt láttak. Az kétségtelen, hogy Hegel hatása erősen meglátszik minden munkáján. Nagy jogi tanulmánya: »System der erworbenen Rechte« ugyan szociálistikus tanokat hirdet és arra az eredményre jut, hogy a magántulajdon köre fokozatosan szűkül, de egyáltalában nem a történelmi materializmus alapján készült, ellenkezőleg, merőben idealisztikus fogalmakkal dolgozik. A filozófiai és jogi munkák bővebb tárgyalása e helyen lehetetlen, jellemző bennök az, hogy Lassalle-nak a gazdasági tényezők hatása és befolyása iránt aránylag csekélyebb érzéke volt. Nem mintha elzárkózott volna előttük vagy nem ismerte volna őket, hanem mert lényétől távol állottak. A pénzben szükséges eszközt látott, de alapjában véve nagyon megvetette. Sohasem volt például arra hajlandó, hogy szellemi munkájáért pénzt fogadjon el; igaz, hogy meglehetősen nagy évi jövedelme azt feleslegessé is tette. Foglalkozott a színműirodalommal is, és »Franz von Sickingen« címen történelmi szomorújátékot írt. A tárgyválasztás rendkívül érdekes. Sickingen a középkor egy megkésett védelmezője, aki a kis hűbérurak köreit a nagyobb fejedelmi házakkal szemben fenn akarja tartani, aki a középkori lovagideálokért küzd. Lassalle forradalmárt látott benne, pedig tulajdonképpen erősen reakcionárius volt. De a csillogó lovagpompa, az egyéniség erős harca vonzotta Lassalle fantáziáját és ezért különben meglehetősen jelentéktelen tragédiájának hőseül őt választotta.

Az ötvenes évek végén, 1858-ban végül visszatért Berlinbe. A szocialista történetírók kellé-

metlen érzéssel emlékeznek meg a módokról, melyekkel ezt az engedélyt kieszközölte. Lassalle úgy a rendőrfőnökhöz, mint a trónörököshöz külön kérévényeket küldött, amelyekben nem mindig hozzá méltó hangon kérte a tilalom felfüggesztését. Igazuk van, Marx sohasem tette volna meg ezt a lépést, de Lassalle nem látott benne semmi különöset.

XXI.

Lassalle működése és halála.

Lassalle pályájának fényes, csillogó része most kezdődik.

Az elméleti tanulmányok, a tudományos munka korszaka be van fejezve. Lassalle hátralevő évei szüntelen, ideget ölő, lázas küzdelemben telnek el. A kezdetleges, kicsinyes keretek közé szorított német munkásmozgalomnak élére áll és rövid idő múlva nevét és munkásságát mindenütt ismerik. Ezek voltak Lassalle legboldogabb évei. A szervezet, melyet megteremtett, hatalmat adott neki és ő kéjelgett a hatalomnak érzésében. Szinte komikusak, de nagyon jellemzőek azok a »nyílt levelek«, melyekben például nyári utazását tudatja a munkásokkal és helyettesítésével megbíz valakit. De ha talán ezek a külsőségek gúnyos mosolyt csaltak is Lassalle ellenfeleinek ajakára, barátoknak és ellenfélnek egyet kellett abban értenie, hogy Lassalle agitációja a német munkásosztály életére és gondolkozására átalakító hatással volt.

A német munkások helyzete az ötvenes évek alatt azonos képet mutat, mint amelyet Angliában a húszas és harmincas évek alatt láttunk. A nagyipar, amely a század első felében csak a rajnai tartományokra szorítkozott, most lassanként minden oldalon előrenyomul. Nyomában mindenütt a szokott következmények jelentkeznek. A kisipar pusztul, 1849-ben még 84 ezernél több önálló mesterember dolgozik a fonóiparban, 1861-ben ezeknek száma 14,000-re olvadt le.

Még világosabban beszél a szövőipar statisztikája: 1846-ban még 70 ezernél több házi szövőszék létezik, számuk 1861-ben 4000-re süllyed, 82,000 munkásból mindössze 12,000 marad meg. Ezek a számok minden kommentárt fölöslegessé tesznek. A nagyipar előrehaladása feltartóztathatatlan.

A negyvenes években még nem volt igazi szocializmus Németországban. Weitling utópiája alig hatott, Marx hívei kevesen voltak, a proletariátus pedig lelkiismeretesen résztvett a polgári osztály balszárnyának, a demokratáknak csatáiban. A berlini barrikádokon számos munkás esett el, Bécsset Windischgrätz seregei ellen ők védelmezték az egyetemi ifjúsággal együtt. Bécs egyik védelmezője megkapó színekkel írja le, hogy a katasztrófa utolsó perceiben, amikor már a katonák minden oldalról beözönlöttek a városba, amikor már minden ellenállás megszűnt, a Szent István-téren egy magányos munkás haladt, kezében a zászlóval, a kis fia mellette ment és a dobot verte. Valaki figyelmeztette, hogy meneküljön. De amaz nem mozdult. »Az nem lehet, hogy mindennek vége legyen« — hajtogatta. — »Még

egyszer ki kell jönniök, még egyszer ki kell jönniök.« És azzal továbbsietett, a kis fiú pedig görcsösen verte a dobot.

Az ötvenes évek vége felé kezdődik a munkásság külön mozgalma Szászországban, ahol az ipar a leg-erősebben hódított; megalakul a lipcsei központi bizottság, amely a londoni világkiállításra is küld képviselőket. Tartalmat a mozgalomnak azonban csak Lassalle ad.

Lassalle csakhamar felismeri a gazdasági és politikai helyzet lényegét. A polgári osztály liberalizmus egyformán ellentétben áll úgy a porosz földbirtokos konzervativizmussal, mint a munkások érdekeivel. A földbirtokos érdek ellen a szabadelvűség a parlamentben küzd, amelyben ez idő szerint már többsége is van. A munkásokat pedig jóakarátú frázisokkal, esetleg szövetkezetekkel akarják megnyugtani. A munkások vezetői meglehetősen primitív emberek, akik nincsenek tisztában teendőikkel. Kongresszust akarnak tartani, de nincs programjuk. A szabadelvű párt szociálpolitikusai minden áron a maguk számára akarják megnyerni a kezdetleges mozgalmat. Jogot formálnak a munkásokhoz, egyáltalán a néphez. A munkások haboznak, végül is a Berlinben élő Lassallehoz fordulnak tanácsért. Lassallenak már megjelent néhány cikke, amelyből ismerték, régi összeköttetései a rajnai munkásokkal sincsenek még elfelejtve. Lassalle most beleveti magát a mozgalmába. 1863-ban jelenik meg híres »Offenes Ant-wortschreiben«-je, amely programot ad a fiatal német szocializmusnak. A program lényege poli-

तिकai. A munkásságnak politikai pártra van szüksége, hogy jogait érvényesíteni tudja. Legelső és legfontosabb célja az általános választási jog kiküzdése. Amíg általános választási jog nincsen, amíg munkás-képviselők nem ülnek benn a parlamentben, minden más teendő csak másodrendű fontossággal bír.

Gazdasági téren Lassalle programja az állami segítséggel felállítandó és fenntartandó termelési szövetkezeteket ajánlja a munkások figyelmébe. Az »állami segítség« különbözteti meg a tervet a liberális nemzetgazdászok programjától, akik a munkásoknak állandóan az »önsegélyt« ajánlották. A termelési szövetkezetek eszméjének sorsa a szocializmus történetében igen érdekes. Lassalle agitációja következtében egyideig óriási népszerűségnek örvendtek. A marxizmus növekvő térfoglalása jó időre teljesen elterelte róluk a figyelmet. Most a legutolsó időben ismét minden oldalon felbukkannak és megvalósulnak.

Az »Offenes Antwortschreiben« nyílt harcot jelent nemcsak a feudális állami rend, hanem a szabadelvű polgárság ellen is. A harc nemsokára megkezdődik. Lassalle nagy munkásgyűléseken hirdeti elveit és megalakítja az »Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein«-t, melynek tagjai folytonosan szaporodnak. A gyűlések, melyeken Lassalle beszél, rendkívül izgalmasan folynak le. A szabadelvűek minden követ megmozdítanak ellene. Berlini gyűlését szétugrasztják. Hogy minő fegyverekkel küzdöttek Lassalle ellen, ennek jellemző példája éppen ezen a berlini gyűlésen történt meg, amikor egy szabadelvű szónok Lassalle személyéről megjegyezte,

hogy mindenekelőtt tisztázza magát egy rabló-gyilkosság vádja alól.

A berlini gyűlés meghiúsult, de néhány nap múlva Frankfurtban Lassalle már ismét a munkások riadó tapsa között beszél. Sikerei most egyre fokozódnak. Ő az első, akitől a német munkások külön érdekeiknek védelmét hallják. Érdekes megjelenése, mély, kissé fátyolozott hangja, szenvedélyes tűzben égő szemei valósággal megbűvölik a hallgatóságot. Sollingenben a tömeg már annyira hatása alatt áll, hogy a rendzavaró szabadelvűeket késszúrásokkal hallgattatják el.

Eletének utolsó éveiben Lassalle politikai fel-fogásában bizonyos fordulat állott be. Ifjúkorában a porosz állam őt is üldözte, bebörtönözte, ezek a bírói üldözések későbbben megszűntek, de azért mégis bizonyos közeledés történik közöttük és a porosz állam hivatalos képviselője, Bismarck között. Mi történt e két erős egyéniség között, nem tudjuk pontosan, kétségtelen, hogy tárgyalások tényleg folytak közöttük, bár e tárgyalásokból csak annyit ismerünk, amennyit majdnem 15 év múlva részint Bismarck, részint Hatzfeldt grófnő elmondott. Úgy látszik, Lassalle arra akarta reábirni Bismarckot, hogy az általános választási jog által a munkásoknak a polgárság ellen fegyverzetet adjon a kezébe, mert hiszen a polgárság gyengítése neki is előnyére válik. Azt Bismarck maga is beismeri, hogy Lassalle egyénisége erős hatással volt reá és valószínű, hogy az általános választási joggal, melyet néhány év múlva csakugyan keresztülvitt, akkor foglalkozott először.

1864 május 22-én beszélt Lassalle utoljára a munkások előtt, a ronsdorfi munkásegylet alapítási ünnepélyén. Mielőtt idejött volna, Lipszében, Barmenben, Sollingenben és Wermelskirchenben tartott gyűléseket. Mindenütt riadó lelkesedés fogadta, a rajnai munkások elhalmozták szeretetük és ragaszkodásuk jeleivel. Lassalle szomorú örömmel fogadja az ovációkat, ebben az időben már folytonos halálsejtelmek gyötrik. Szervezete azon a ponton van, hogy felmondja a szolgálatot. Torokbaja egyre jobban elmérgesedik, az orvosok véleménye szerint már nincsen sok ideje. »Halálosan fáradt vagyok, — írja egyik barátjának — izgatottságom oly nagy, hogy egyáltalában nem tudok aludni. Minden éjszaka álmatlanul hánykolódom hajnalig, és fájó fővel, kimerülve kelek föl.« Ronsdorfban halkán, bágyadtán beszélt, csak beszéde végén ragadta magával régi heve. Az utolsó időben a bíróságok ismét üldözni kezdték. Most megjósolja, hogy ha ő el is bukik a küzdelemben, az ügy, amelyet szolgált, diadalmasan tovább fog élni. »A halál szárnyai suhogtak fölötte, mialatt beszélt« — írja később egy szemtanú. »A hallgatóság mélyen meg volt indulva, könnyes szemekkel, felemelt kézzel esküdtek meg, hogy bármi történjék, Lassalle munkája nem fog befejezetlen maradni, ők tovább küzdenek.«

Lassalle Svájcba ment, hogy torokbaját gyógyítsa. Nem tér többé vissza. Augusztus 31-én egy román bojár golyója leteríti. A szocialista vezér párbajban esett el, halálával engedményt tett a feudális világ azon hagyományainak, melyek ellen mindig küzdött, melyek felé szíve titokban mindig vonzotta.

Van valami mélységes tragikum Lassalle utolsó napjaiban. A komor Marx mélyen megindulva írta halála után Hatzfeldt grófnőnek e vigasztaló sorokat: »Fiatalon halt meg, győzelmek közepette, mint Achilles.« Vajjon Marx arra gondolt-e, hogy Achillesnek is volt egy megsebezhető pontja, miként Lassallenek? Vajjon azt akarta-e ezzel mondani, hogy miképpen a görög hőst méltatlan helyen, sarkán érte a halálos dárda, Lassalle utolsó szerelmi regénye, párbaja sem volt méltó egyéniségéhez és életéhez? Ki tudja? De az bizonyos, hogy a romantika, melyet a nagy német munkásvezér annyira szeretett, utolsó napjait is bearanyozta. Regényének epizódjait nem mondhatjuk el részletesen. Egy szép és kacér leány, Dönniger Helen lett a végzete. Viszonyuknak egész irodalma van. Vannak, akik a leányt a legsötétebb színekkel rajzolják, számító, hideg és kacér teremtésnek mondják, aki játszott Lassalle szívével és azután ott hagyta. Mások a férfiúban találják a hibát. Mindegy. Annyi bizonyos, hogy Lassalle görcsösen kapaszkodott bele abba a gondolatba, hogy Helen az övé legyen, és amikor látta, hogy reményei meghiúsultak, olyan erőszakoskodásokhoz fordult, melyek a tragikus párbajhoz vezettek.

A munkásság megbocsátotta Lassalle nagyúri halálát, aminthogy megbocsátotta nagyúri életét is. A párbajban nem látták az ancien régime úri istenítéletét, inkább valami szomorú romantikát, amely majdnem hozzátartozott Lassalle egyéniségéhez. A nagy tömeg nem ismerte a párbaj okait és előzményeit. Suttogó legendák arról beszéltek, hogy bálványukat a reakció, a nagy tőke csalta kelep-

cébe és megölette. A halott Lassallet a boroszlói temetőbe vitték, utolsó útja hatalmas diadalmenet lett. A rajnai városokban maga a katolikus papság is részt vett a zsidó munkásvezér végtisztességében. A harangok zúgtak. És az állomásokon ott tolongtak a munkások ezrei, hogy legalább koporsóját láthassák annak, akit annyira szerettek.

XXII.

A német szocialista párt fejlődése.

A »szocialista törvény«.

Lassalle nagy jelentősége abban áll, hogy a német szocializmus tényleges alapjait megteremtette. Az »Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein« ugyan nem volt hatalmas szervezet, tagjainak száma aránylag csekély volt és Lassalle halála után vezetőségében nemsokára erős ellentétek mutatkoztak. Mindazonáltal a proletariátusnak egy részét egyesítette. Talán még ennél az egyesületnél is fontosabb azonban az a munka, amelyet Lassalle közvetlen agitációja által elvégzett és amelynek eredménye az lett, hogy a német munkásság egy nagy része saját ügyeivel öntudatosan kezd foglalkozni. A hatvanas évek közepén már Marx hatása is jelentkezik. Egy fiatal munkás, Wilhelm Liebknecht, hirdeti először a marxizmus tételeit, nemsokára erős segítséget kap egy másik munkástársában, egy fiatal esztergályoslegényben, aki vándorútján bebarangolja Németországot és kinek neve August Bebel.

Általánosan ismert tény, hogy a marxizmus igazi hazája Németország lett. A hatvanas és hetvenes évek alatt az új tannak még küzdenie kellett Lassalle emlékeivel, a nyolcvanas években azután betöltötte a német munkásvilág egész gondolkozását, hogy végül az 1891-i erfurti programban, melynek első részét már fennebb közöltük, rideg formulázást nyerjen. Ennek az erős térfoglalásnak különböző okai vannak, melyek részint a gazdasági viszonyokban, részint a faji sajátságokban rejlenek.

Marx német volt, még pedig tipikusan német, és tudománya, tételei egész módszere erősen magán viseli a germán szellem bélyegét. Higgadt okoskodása, mely kizárólag az értelemhez fordul, mely a szívet és fantáziát majdnem figyelmen kívül hagyja, nagyobb erővel hat a német lélekre mint bármi más. A szigorú objektivitás, melyet megőrizni iparkodik, következtetéseinek látszólag parancsoló logikája összhangban van a germán gondolkozás jellegzetes irányával. Lassalle esetről esetre magával tudott ragadni, de a marxizmus betöltötte a lelket és vérré vált.

Németország gazdasági viszonyai a hetvenes és nyolcvanas évek között különösen megkönnyítették Marx tételeinek terjedését. Mikor e tételeket ismertettük, megjegyeztük, hogy előfeltételeik az angol gazdasági helyzetben rejlenek. Mindaz, amit Marx 1850 körül Angliában látott, 1860 és 1880 között Németországban újra megtörténik. A német ipari fejlődés, mely 1861-ig meglehetősen lassan haladt, most rohamos lesz. A német egység mindjobban közeledik a megvalósuláshoz. A schleswig-

holsteini háború a német polgárság egy régi kedvenc eszményét valósítja meg, melyért már 1848-ban is küzdött. A porosz-osztrák háború a porosz hegemoniát biztosítja és egyúttal valószínűvé teszi a német összbirodalom minél előbb való megalapítását. Sedan és Versailles azután befejezik ezt a munkát, a német burzsoázia százados ábrándja valóra válik, az új birodalom egy nagy és zárt gazdasági területet teremt meg. Az öt milliárdos hadi kárpótlás óriási forgó tőkét hoz be az országba. A vállalkezési kedv szinte hihetetlenül szökik fel. Minden oldalon új ipartelepek épülnek, új vasúti vonalakat terveznek. Bankok és részvénytársaságok gombamódra szaporodnak el. Az 1871 és 1873 között alapított német pénzüzetek alaptőkéje jóval felülhaladja a három milliárd márkát.

Amint látjuk, Németországban majdnem ugyanaz a folyamat játszódik le, amelyet Angliában a szabadkereskedelmi éra elején észleltünk. Mindazok a tünetek, melyekből Marx a maga elméletét megszerkesztette, majdnem fokozott mértékben valósulnak meg Németországban. A nagyüzem tönkreteszi a kisipart, a nagy vállalatok koncentrációja részvénytársaságok és szindikátusok alakjában a tőkét mindig kevesebbek kezében egyesíti, a hetvenes évek vége felé pedig már egy nagy gazdasági depresszió jelei is mutatkoznak.

Akik a marxizmust tanulmányozzák, azt látják, hogy saját jelenjük meggyőző bizonyítékokat szolgáltat Marx igazsága mellett.

A német szocializmus további fejlődésére ez az azonosság nagy és döntő hatással volt. Az angol és

francia munkásmozgalom nem keletkezett a marxizmussal egyidőben. Amikor Marx fellép, első hullámai már régen elsimultak, és legszomorúbb korszakai vagy a múlthoz, vagy a közvetlen jelenhez tartoznak. Mire a marxizmus tanai bele jutnak a köztudatba, a tényleges állapotok már bizonyos mértékben ellentétben vannak velük. A német mozgalom tipikusan jellemző sajátossága ellenben az, hogy elmélet és tényleges fejlődés jó ideig teljesen párhuzamosan halad egymás mellett. Lassalle halálának éve egyúttal az Internacionále alakulásának dátuma is, három évvel később jelenik meg a »Kapital«. Lassalle előtt mindez talán különösebb hatás nélkül maradt volna, de Lassalle elvégezte Németországban ugyanazt a munkát, melyet a chartisták Angliában, melyet Louis Blanc és társai Franciaországban már húsz év előtt elvégeztek; külön pártba tömörítette a munkásokat. Ez a külön párt a marxizmusban most kész programot kapott és a következő húsz esztendő úgyszólván naponta bizonyítékokat szolgáltatott a program igazságai mellett. Marx németországi hívei naponta reácsaphattak a »Kommunistisches Manifestere, vagy a »Kapital«-ra és önérzetesen ismételhették: »Lám, Marx mindezt előre megmondta, lám, Marx mindezt tudta előre«. Elfelejtették, hogy Marx nem jósolt, hanem ellenkezőleg, a meglévő helyzetből merített, amely Angliában húsz év előtt éppen olyan volt, mint most náluk. A német szocializmus teljesen átadja magát a marxizmusnak és az erfurti program majdnem kivonatot ad belőle.

Az »Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein« Lassalle emlékét akarja ápolni és ilyenformán nemsokára ellentétbe jut Marxnak híveivel, kik különösen Szászországban igen erősek. Az 1876-ik évi eisenachi kongresszuson már külön szervezetben egyesülnek és a »Socialdemokratische Arbeiterpartei« nevét veszik fel. A következő években a két egyesületet a természetes fejlődés mind közelebb hozza egymáshoz, végül is 1878 február havában Gothában egyesülnek. A góthai program a két irány közötti kompromisszum, de érdekes, hogy Lassalle hatása még jóval erősebb benne, mint Marxé. Marx elégedetlen is volt az új programmal és Londonból írt leveleiben éles kritikát gyakorolt egyes tétélei fölött.

A német szocialista párt a góthai kongresszus óta egységes és fejlődése most már rohamos. A szakegyesületi mozgalom a hetvenes évek eleje óta szintén folyton erősödik, úgy hogy a német polgárság politikailag és gazdaságilag egyaránt aggódni kezd. Az általános választási jog, melyet Bismarck előbb az északnémet szövetségben, később pedig az új német birodalom alkotmányában csakugyan keresztülvitt, a szocializmus első képviselőit beküldi a parlamentbe. A hetvenes évek közepén már Bismarck maga is aggódva nézi a szocializmust. Amíg Lassalle vezette a munkásokat, nem tartott semmitől sem. Lassalle egyéniségében nem látott semmi kommunisztikusan forradalmit, a mozgalom pedig csak nagy gyűlésekre szorítkozott, amelyek a szabadelvű pártnak kellemetlenek voltak. A marxizmus azonban másképpen jelentkezik. A »Kommunis-

tisches Manifest« bevallott végcélja a forradalom, a marxizmus a nagy gazdasági és társadalmi összeomlást hirdeti. Ez a forradalmi szellem, amely a munkások nagy tömegét mindjobban eltölti, veszedelmes lehet az államra. És Bismarck elhatározza, hogy kíméletlen szigorúsággal véget fog vetni az új izgatásnak. Elkövetkezik a német szocializmus üldözési korszaka.

1878 május 11-én egy testileg-lelkileg egyaránt züllött munkás, Hödel Vilmos, a német császár ellen egy merényletfélét követett el. Komoly merényletről nem lehetett szó, mert a pisztoly, melylyel Hödel lőtt, teljesen hasznavehetetlen volt, ő maga pedig azt vallotta, hogy öngyilkos akart lenni, hogy ilyen módon hívja fel a császár figyelmét a nép nyomorára. A merénylet hírére Bismarck a következő lakonikus sürgönyt küldötte Fridrichsruheból: »Kivételes törvényt a szocialisták ellen.« Ezt az első kivételes törvényt azonban a birodalmi gyűlés még nem fogadta el, bár maga az öreg Moltke ajánlotta hosszabb beszédben, melyben tüzetesen fejtette ki, hogy egyesek nyomora és szenvedése a jó Isten világrendjéhez tartozik.

Június 2-án azonban új merénylet történt a császár ellen. Ezúttal egy polgári származású egyén, Nobiling Károly doktor a merénylet. És most már a merénylet is komoly, a császár súlyosan megsebesül. A felháborodás óriási. Egy 80 esztendős aggastyán megsebesítése, kinek nevéhez a német birodalom megteremtése fűződik, csakugyan alkalmas volt arra, hogy a közvélemény leghiggadtabb hangjait is szenvedélyessé tegye. A polgári osztály, mely

különben fázott az erősebb rendszabályoktól, most egyértelműen kívánja a kivételes törvényeket. Nagy gyárak ünnepélyes formában jelentik ki, hogy szocialista munkásokat nem alkalmaznak többé. Szeptember 9-én a szocialista törvény már a birodalmi gyűlés előtt fekszik. Intézkedései rendkívül szigorúak. A rendőri hatóságok felhatalmazást nyernek általa, hogy mindennemű szocialista egyesületeket, pénztárakat, szövetségeket rövid úton feloszlathassanak. Azon vidékek ellen, melyekben szocialista törekvések az állami létet veszélyeztetik, a központi hatóságok legalább egy évi tartamra a »kis ostromállapotot« alkalmazhatják, melynek értelmében minden gyanús vagy izgató elem rövidesen kitoloncoltatható. A szocialista törvény további rendelkezései a szocialista lapok, gyűlések és más agitacionális eszközök ellen irányulnak.

A birodalmi gyűlés némely módosítással elfogadta a törvényt, tartamát egyelőre hét és fél évben határozta meg. 1878 október 21-én az elfogadott törvény már megjelent a hivatalos lapban és nyomban utána megkezdődtek a kíméletlen üldözések.

XXIII.

Anarchisták és nihilisták.

A császár elleni merényleteket a közvélemény a szocialista propagandának tulajdonította. Kétségtelen, hogy a forradalmi szocializmus nyers tételei zavaros fejekben olyan fogalomzavarokat támaszthattak, amelyek merényletekhez és más véres kitörésekhez vezethettek. A hetvenes években a szocializmus, anarchizmus és nihilizmus között még sem a közvélemény, sem maga a mozgalom nem vonta meg szigorúan a határokat. Bakunin és hívei a hágai kongresszusig benn voltak az Internacionáléban, Blanqui követői továbbra is bennmaradtak a francia szocialista pártban. És a régi forradalmárok a szocialista párton belül sem tudtak belenyugodni abba, hogy az új rendhez rideg tömegmozgalom vezet, amelyben nincsenek összeesküvések, éjjeli gyűlések és rejtett fegyverszállítmányok. Ezek az elemek is szocialistáknak nevezik magukat, de valójában semmi közülük a szervezett munkásmozgalomhoz. Kisebb egyesüléseikben zagyva és dagályos tárgyalások folynak. A marxizmus kollektivistista végcélját nem értik és nem is kell nekik. Az állam kényszerét elvetik, az egyéniség föltétlen és szabad érvényesülését hirdetik. Senkinek sincsen jogában, hogy akaratukat törvényekkel lekösse, vagy megmátsíssa. Addig, amíg egymáshoz való viszonyunk kényszeren alapul, az emberi nem sorsának javulása

nem képzelhető el. A fennálló korlátokat le kell dönteni, de nem újakat építeni helyükbe, hanem szabadon és függetlenül élni egymás mellett.

Körülbelül ez annak a gondolatmenetnek lényege, amely az anarchizmus alapjául szolgál. Első pillanatra láthatjuk, hogy a szocializmushoz nincsen semmi köze, sőt homlokegyenest ellenkezik vele. Nem vélünk tévedni, ha azt mondjuk, hogy az anarchisták tulajdonképpen a tizennyolcadik század racionalistáinak jogutódai, Rousseau elveinek megkésett hirdetői. A »Társadalmi szerződés« zavaros általános egyenlősége az ő tételeikben újra kifejezést nyer. Az anarchisták egy jó része nem is volt sohasem veszedelmes. Jóhiszemű rajongók voltak, akik hittek a nagy átváltozásban, anélkül hogy e változás külső körülményeivel be tudtak volna számolni. Frázisaik meglehetősen együgyűek, sokat emlegetik a belső megtisztulását, a szív és lélek újjászületését. Sursum corda — fel a szíveket. Csak ha már bensőnk átváltozott, változhatik meg a világ rendje is.

Voltak és vannak azonban másfajta anarchisták is, akik nem elégednek meg a rajongással, nem akarnak türelmesen várni, hanem siettetni próbálják a társadalom újjáalakulását. És fanatikus, zavaros agyuk egy rettenetes eszközt talált ki, azt, amit ők a »tett propagandájának« neveznek. A rendes agitációs eszközök nem használnak sokat, könyvekkel, folyóiratokkal, beszédekkel a polgári társadalom nem törődik. De valahányszor egy koronázott fő, egy állam uralkodója gyiloktól találva, bomba által felrobbantva véresen összeesik, az egész világ

megmozdul, milliók és milliók foglalkoznak az anarchizmus tanításaival, milliók és milliók látják, hogy az új rend hirdetői nem kímélik sem a mások, sem a maguk véréért. Bizonyos, hogy számosan gondolkozóba esnek, számosan belátják az anarchista ideálok igazságát.

Ezt a véres zagyvalékot a nyolcvanas esztendőök elején még általánosan a szocialistáknak tulajdonították. És tagadhatatlan, hogy a szocialista pártokon belül mindenütt voltak egyesek, akiknek szíve vágyakozott a »zsarnokok vére« után. 1880-ban, a »szocialista törvény« hatályának legsúlyosabb napjaiban, a német rendőrség nagy diadallal fogott el néhány ilyen kótyagos fejű embert, akiknek vezetője valami Most nevű egyén volt és akik állítólag egy rémületes összeesküvést szerveztek a császár ellen. A bírói eljárás mindenekelőtt kiderítette, hogy a vádlottak éppenséggel nem értettek egyet a szocializmus passzív forradalmi álláspontjával, sőt éppen a nevezett Most egy meglehetősen durva röpiratot írt a szocialista pártvezetőség ellen, amelyben azt a gondolatot fejtegeti, hogy az elvtársak húszas-harmincas csoportokban szervezkedjenek és jó hátultöltő puskákat szerezzenek be. De a bírói eljárás folyamán kiderült az is, hogy az egész állítólagos összeesküvés semmi komoly alappal nem bírt. A résztvevők néhány évi fegyházatot kaptak, de ez a per mégis alkalmas volt arra, hogy a szocializmus és anarchizmus fogalmait összezavarja.

A nyolcvanas évek elején Európa egy másik mozgalommal is megismerkedik, egy mozgalommal, mely ugyan tipikusan orosz, de melynek szervezete

a Nyugaton is szétágazódik és amely nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi és felforgató törekvéseket véresen regényes színben tüntesse fel. Ez a mozgalom a nihilizmus.

Közel egy negyedszázad múlt már el azóta, hogy a nihilisták az egész világot lázas izgatottságban tudták tartani. Az utolsó években Oroszországban is már a normális fejlődés folyik, a polgári osztály szabadságmozgalma mellett ott találjuk a marxizmus alapján álló forradalmi szocializmust. A nihilistáknak azonban egyikükhöz sem volt köze. Nem voltak polgári szabadelvűek, nem voltak szocialisták, — de nem voltak anarchisták sem, bár eszközeik megegyeztek a »tett propagandájáéval«. Náluk azonban a gyilkolás, a robbantás célja nem az eszme terjesztése volt, hanem a rémítés. A céltudatos, a következetes rémítés, mely végül is kényszeríti a hatalom birtokosait, hogy saját jószántukból változtassanak a létező viszonyokon.

A történetírás nem ismeri a szenvedélyeket. A nihilizmus véres tettei, melyeket elvakult forradalmárok menteni próbáltak, nem számolhatnak elnézésre. Védtelen emberek alattomos meggyilkolása sohasem vezet célhoz, legföljebb utálattal és borzalommal tölt el. Nem, menteni vagy védni nem lehet a nihilistákat. De megérteni azért lehet őket. Egy sajátságos fejlődésnek rettenetes koránérett hajtásai, és ez a fejlődés, mely létrehozta őket, egyúttal megmagyarázza gondolkozásukat is.

Oroszországban a tizenkilencedik században éppen úgy a földbirtok dominált, mint mindenütt Európában. A század közepe felé azonban Orosz-

országban is erősödik az ipar és a kereskedelem, velük együtt a polgári osztály is gyarapodik úgy számban, mint hatalomban. De míg a Nyugaton a polgári osztály természetes érdeke mindenütt a szabadelvű eszmékhez, a szabadelvű politikai és gazdasági ideálokhoz vezetett, Oroszországban egy egészen más képet találunk. A moszkvai, a kiewi, a smolenszki gyáros érdeke nem az volt, hogy a fennálló állami rend a nyugati eszmék alapján megváltozzék, ellenkezőleg, azt óhajtotta, hogy a Nyugattal való minden érintkezés lehetőleg korlátozott maradjon. Az ő ideálja a szent, a tökéletes Oroszország. A szabadelvű irány az angol ipar központjában, Manchesterben, fejlődött ki, s az orosz nagyipari góc, Moszkva, a maga részéről megteremti a szlavofilizmust, melynek alapfeltétele, hogy »Európa korhad« — hogy a szent Oroszországot mentesíteni kell minden káros befolyástól. »Nyugaton a nap már elérte a delelőpontot és süllyed« — hirdeti a szlavofil irány egyik képviselője — »Ex Oriente lux. Oroszország fölött egy új nap fog kelni.«

Egy pillantás Oroszország térképére megmagyarázza e rendszer gazdasági alapját. Anglia, Franciaország, vagy akár Németország gazdasági területe sokkal kisebb, mintsem hogy a fejlődő iparnak ne lett volna szüksége a liberális jelszavakra, a szabadkereskedelempre, a nyers termékek behozatalának megkönnyítésére, az ipari cikkek vámmentes szállíthatására. Ezzel szemben az óriási orosz birodalom egy fejlődő ipar minden előfeltételeit egyesíti magában. Turkesztán ezen területen termeli a gyapotot, melyet a moszkvai vagy ivanovo-szenkszi nagyipar

feldolgozhat, hogy ismét a kirgiz pusztá fiainak adja el őket. A »zárt gazdasági terület« eszméje, melyet a XVII. század merkantilista nemzetgazdasági hirdettek, Oroszországban, úgy látszik, megvalósulásra talált. Az angol vagy a francia polgári osztály a politikai hatalomért azért tette meg az első erőfeszítéseit, mert csak a politikai hatalom birtoka vihette keresztül a számukra kedvező kereskedelmi politikát is. Az orosz polgárságnak nincsen erre a politikai hatalomra szüksége, a fennálló rend, mely mereven ragaszkodik a »szent Oroszországhoz«, mely el akar zárkózni a külföld előtt, teljes mértékben megfelel gazdasági ideáljainak. A külföldi eszmék és a külföldi árúk egyaránt veszedelmesek lehetnek reá nézve, éppen ezért elzárkózik előttük. Azok, kik a fennálló állami és gazdasági keretekkel a Nyugaton elégedetlenek, nem állanak egyedül. A polgári érdekeknek megvan a maguk pártja, a munkások mozgalmá eleinte szervezetlenül, később szervezve és öntudatosan folyik. De az orosz forradalmár hiába tekint maga körül, sehohsem látja az osztályt, amely érdekeiért harcolni készül, sehohsem találja a tömeget, mely e mozgalomnak érvényt szerezhetne. Pedig az elmúlt században Oroszországban is egyre szaporodik azoknak száma, kik érzik a korlátlan cári abszolútizmus sötét lehetetlenségét. Fialal diákok, kik külföldön tanultak, kik odakünn résztvettek a nagy társadalmi mozgalmakban és látták a haladás következményeit, megkisértik az új tanok hirdetését odahaza is. A rendőrség kegyetlenül végez velük, Szibéria fegyencetelepei megtelnek száműzöttekkel és az új apos-

toloknak még az az elégtételük sincs meg, hogy felrázták volna a közönyt, — a tömegek némák maradnak, mint eddig voltak. A proletariátus még nem ébredt külön érdekeinek öntudatára; az orosz gyárok nagyobbára paraszt munkásokat foglalkoztatnak, kik gépiesen végzik a munkát. A polgári osztály pedig nem akar tudni a haladásról, írói, költői, tudósai hasztalanul dolgoznak.

Merész hegymászók, kik napokon át vándorolnak a jégmezőkön keresztül, jól ismerik azt az érzést, amelyet a hideg, halálos csend az emberi lélekben lassan megteremt. Gondolkozásunk elveszti egyensúlyát, a fehér jégtömegek ólomsúlylyal nehezdednek agyunkra, kétségbeesve keressük a menekülést. Az orosz nihilistának lelkében hasonló változás ment végbe. Egyedül áll az óriási birodalomban néhány társával együtt, reszketnie kell, bujkálni a rendőrség előtt — és nincs remény, hogy ez az állapot valaha megváltozzék. Úgy látszik, hogy a fejlődés törvényei Oroszországban nem tudnak érvényesülni, az osztályok mozgalma nem indul meg, természetes úton változás sohasem fog beállni. A magányos, elkeseredett emberek agyában most csodálatos, véres gondolatok kavarnak. Ám legyen. A rendes fejlődés Oroszországban nem mutatkozik, egy rendkívülit kell tehát előidézni. Eszköze legyen a rémület. A hatalom birtokosait önkéntes lemondásra kell kényszeríteni. Érezzék fejüket szüntelen halálos veszedelemben, lássák osztálytársaik kiömlő vérért, reszkessenek az utcán, házuk belsejében és a robogó vasúton, és egy bizonyos idő múlva fáradtan, kimerülten le fognak mondani a küzdelemről a titkos

ellenség ellen. Es a cár ajándék gyanánt adja meg népének azt az alkotmányt, amelyért az elnyomottak tudatos küzdelmet nem folytatnak.

A nihilisták nagy tévedése az volt, hogy azt képzelték, hogy a természetes fejlődést erőszakkal lehet pótolni. Be kellett látniok, hogy tévedtek. II. Sándor cár roncsolt teteme hiába festette kiömlő vérével pirosra a talajt, utóda csak annál szigorúbb intézkedésekkel kezdte uralkodását.

A múlt század végén azután Oroszországban is megkezdődik ugyanaz a folyamat, amely az orosz határon túl már évtizedek előtt ment végbe. Egyrészt a polgári osztály, mely most még a gazdasági javak teljes birtokában van, kinyújtja kezét a politikai hatalom után. Ez az orosz szabadelvű mozgalom kiindulási pontja, melynek követelései: parlament, sajtószabadság, esküdszékek, megegyeznek a nyugati liberalizmus programjával. Másrészt a nagyipar Oroszországban is megteremtette a proletariátus öntudatosabb részét, amely mohón vette át a marxizmus dogmáit. Az Oroszországban most lefolyt és még mindig folyó forradalmi tünetekben ez a két mozgalom, a polgári és a munkásmozgalom, párhuzamosan halad egymás mellett.

A nyolcvanas évek elején azonban a nihilisták törekvéseit szintén a szocializmus rovására írták. Mikor II. Sándor cárt meggyilkolják, a német szocialisták egyik vezére, Bebel, véletlenül éppen az orosz határ közelében tartózkodott. A konzervatív párt hivatalos lapja feltűnő helyen közölte ezt a »különös véletlent« — és olvasóinak tetszésére bízta, hogy a következtetéseket levonják belőle.

XXIV.

A szocializmus harmadik korszaka. A revizionisták.

A tizenkilencedik század nyolcvanas évei alatt Európának majdnem valamennyi országában külön szocialista pártok fejlődnek, amelyek rövidebb-hosszabb idő után élénk részt vesznek úgy a gazdasági, mint a politikai életben. A szocializmus evolúciójának ez a harmadik korszaka és ebben a korszakban jelenleg is benne vagyunk.

A szocializmus korszakait rendesen másképpen osztják fel és e sorok írója is egy régebbi munkájában szintén más áttekintést adott. Megkülönböztetik az utópista, a forradalmi és a revizionista szocializmus korszakait. A kérdés alaposabb átgondolása után azonban ez a felosztás nem látszik minden tekintetben kifogástalannak. Túlságosan egységesnek tekinti a mozgalmat és bár az általa felsorolt stádiumokat a legtöbb ország szocializmusának fejlődésében csakugyan meg lehet különböztetni, mégis némileg Prokrustes-ágyba szorítja. Éppen azért helyesebbnek véltük, ha más szempont szerint különböztetjük meg a szocializmus korszakait.

Első korszakul azt az időt vettük fel, amelyben már van egy bizonyos munkásmozgalom, vannak elméletek is, amelyek a szociális igazságtalanságok kiegyenlítésével foglalkoznak, de az elmélet és a

tényleges mozgalom még nem talált egymásra, amaz utópista ábrándok után fut, gazdasági áttekintése nincsen, az utóbbi pedig szervezetlen, céljai és eszközei önkényesek és meddők. A második korszakban fejlődik azután ki a munkásosztály gazdasági és politikai programja: a marxizmus. Nagy nemzetközi szervezete, az Internacionále, lassan átviszi tanait az egyes országok munkásmozgalmaiba, amelyeknek tényleg haladása a marxizmus alapján történik. De ez a haladás csak rövid ideig egységes, az Internacionále felbomlik és megkezdődik az egyes szocialista mozgalmak külön kialakulása az egyes nemzeti keretek saj átlagos viszonyai szerint.

A szocializmus ezen harmadik korszakának két jellemző vonása van, amelyek, talán Oroszországot kivéve, mindenütt jelentkeznek. Egyrészt az állam lassanként szakít a régi liberális felfogással és mindjobban beavatkozik a munkásosztály érdekében. Másrészt a szocializmus is mind kevesebb súlyt fektet az úgynevezett »végcélok«-ra és minél több praktikus eredményt próbál elérni.

A szabadelvű irány az állami beavatkozást jogosulatlannak és illetéktelennek tekintette. Munkás és munkaadó viszonya teljesen magánjogi természetű, mindegyik annyi előnyt biztosíthat magának, amennyit tud. Láttuk, hogy az angol trade-unionok egyideig bizonyos mértékben magukévá tették ezt a felfogást, bár ugyanabban az időben a tízórai munkaidő már rést törött az elven. Az első rést követte a többi; mind általánosabb lett a meggyőződés, hogy az állam feladata a gazdaságilag

gyöngék támogatása. Egyideig azt hitték, hogy a szocializmust ilyen módon ellensúlyozni is lehet. A »szocialista törvény« első idejében Bismarck kérelmelhetetlen harcot folytat a »felforgatók« ellen. Politikai jogaik fel vannak függesztve. A párt 47 lapja közül csak kettő marad meg. A következő félévben 217 egyesületet oszlatnak fel. Az ostromállapot első idejében a párt vezérférfiai közül 67-et utasítanak ki Berlinből. De rövid idő múlva Bismarck is belátta, hogy az erőszak egymagában még nem elegendő. Mikor a birodalmi gyűlés 1881-ben összeül, a császári üzenet maga is hangsúlyozza, hogy a munkások javát pozitív intézkedésekkel is elő kell segíteni. Az üzenet a kötelező balesetbiztosításra és betegség vagy aggkor folytán beállott munkaképtelenségre hívta fel a birodalmi gyűlés figyelmét. A két törvényt a birodalmi gyűlés 1883-ban csakugyan meg is szavazza. De a szocializmust ez sem gátolja meg a fejlődésében. Mind több képviselője kerül bele a parlamentbe, szervezeteik üldöztetése és felosztatása mind ritkábbá válik. 1890-ben II. Vilmos császár szakít a szocialista törvénnyel, mely Bismarck bukása után magától megszűnik.

Európa többi államaiban hasonló képet látunk. Angliában a trade-unionok régi politikáját a nyolcvanas évek óta új szellem váltja fel, amely a régi, szűkös szakmaérdekekkel szemben az összmunkásság érdekeit tartja szem előtt. Anglia szociálpolitikai törvényhozása mind több és több előnyt biztosít a munkásoknak. Franciaországban a polgári köztársaság éppen az utolsó évtizedben kénytelen volt a

szocialista pártok szövetségét kérni régi feudális ellenségeivel szemben, kik a köztársaságon belül főleg a hadseregre támaszkodtak. Egyáltalában a polgári pártok mindjobban reászorulnak a munkásosztály támogatására. Belgiumban a klerikális-reakcionárius többség ellen a liberálisok és szocialisták formaszzerű szövetséget kötöttek. Ausztriában a keresztényszocialista agitációval egyedül a munkások tudnak megmérkőzni és mikor Németországban az új vámtarifa tárgyalásánál a régi agrárius érdekek hirtelen előtérbe nyomultak, az öreg, 80 éves Mommsen, a nagy történész, a 48-as demokratizmus utolsó nagy képviselője, nyiltlevéllel fordult a polgári pártokhoz és a szocializmushoz való közeledésre hívta fel őket.

Ezen események tüzetes elmondása részint meghaladja munkánk kitűzött feladatát, részint pedig annyira bennfoglaltatik az utolsó esztendő politikai történetében, hogy többé-kevésbé köztudomású. Közvetlen szemlélődésből látjuk, hogy a szocialista pártok mindenütt résztvesznek a politikai életben, politikai szerepüket pedig rendszeren a pillanatnyi taktika határozza meg. Ilyen módon nem kerülhetők el olyan helyzetek sem, melyek a szocializmus progresszív lényegével bizonyos ellentétben vannak. Az utolsó bajor tartományi választások alkalmából például a bajor szocialisták a klerikális centrummal kötöttek megállapodást. A pártban heves támadások hangzottak el ezen taktika ellen, de a megtörténteken változtatni nem lehetett. Elénk emlékezetünkben van még Millerand szereplése, aki szocialista pártvezér létére egy oly polgári

kabinetben vállalt miniszteri tárcát, melyben ott ült a kommünardok lemezárlója, Galliffet marquis is. Millerand ma már künn van a francia munkásmozgalomból és éppen az utolsó esztendőben az összes francia szocialista pártok ismét egyesültek a forradalmi marxizmus alapján, mindazonáltal tovább is támogatják a polgári köztársaságot.

Az abszolút elvek tehát mindenütt egy bizonyos kompromisszumot kötöttek a tényleges fejlődéssel. És ez a kompromisszum az úgynevezett revizionista mozgalom lényege.

Az eredeti marxizmus nem ismert engedelményeket. Nyílegyenesen jelölte ki a fejlődést és nem tűrt erről az útról letérést. A proletariátus helyzetén csak a nagy gazdasági összeomlás segíthet. A mai gazdasági viszonyok szükségképpen ehhez az összeomláshoz vezetnek. A szocializmus feladata csak egy lehet, hogy ennek az időpontnak bekövetkezését siettesse. Éppen azért az osztálytudatos munkásság nem vehet részt azokban a kapkodó kísérletekben, melyekkel a kapitalista rend önmagát menteni próbálja. Bármilyen kegyetlenül hangzik is, a munkások nagyobb érdeke az, hogy teljesen elszegényedjenek, mintsem úgynevezett »jóléti intézkedések« a fejlődés menetét ideig-óráig megakasszák. Ehhez képest a marxizmus első idejében a szocializmus parlamenti képviselői még a munkásvédelmi törvényeket sem szavazták meg. A fennálló rendnek minden aktív vagy passzív támogatása egyaránt bűnnek tetszett szemükben. Csak hadd haladjon a pusztulás munkája feltartóztathatatlanul előre. A romokból új élet fog fakadni: a proletariátus élete.

Még a legridegebb marxisták is beismerik, hogy ez az okoskodás nem felelt meg a tényleges fejlődésnek. A nagy gazdasági összeomlás, melyet Marx megjósolt, előreláthatólag nem fog rövidesen bekövetkezni. A jelenlegi viszonyok között a munkásmozgalomnak nemcsak a távoli, hanem a közvetlen célokkal is törődnie kell. Politikai jogok, jobb munkabérek, kedvezőbb munkaviszonyok, tisztább lakások, olcsóbb élelmezés, nagyobb műveltség, előrelátó munkástörvények, megannyi pozitív és aránylag könnyebben megvalósítható feladatot jelölnek ki. Mi sem természetesebb, minthogy a munkásmozgalom mind erősebben ebbe az irányba terelődik. Angliában ez a fejlődés a hatvanas és hetvenes évek alatt megy végbe. És miként egy német ember, Marx, angol száműzetésben, angol viszonyok alapján dolgozta ki a szocializmus nagy elméleti rendszerét, rendszerének első kritikáját hasonlóképpen egy német ember, Eduárd Bernstein, hasonlólag angol száműzetésben kezdi meg.

Bernstein neve ma már éppen olyan fogalom lett, mint a Marxé. De míg az utóbbi a rideg, intranzigens forradalmi szellemet jelenti, Bernstein nevének hallatára az összes polgári szociálpolitikusok szelíden és jóakaratólag mosolyognak. Ő igen — Bernstein, az egész ember. Az végzett a marxizmussal és a vörös rémekkel. Az új mederbe terelte a szocializmust. A »revizionisták« neve most majdnem ugyanazt jelenti, mint hajdan a »trade-unionok«. Ők a jók, a becsületesek, a békések, — az ő mozgalomuk jogosult és helyes. Minden munkás kövesse az ő példájukat.

Különös tünet, valóban. Tehát Bernstein álláspontja a mai társadalom előtt rokonszenvesebb mint Marxé. Vajjon miért? Igaz, ez a kis, vézna emberke a marxizmus néhány elméleti tételét elvetette. Amikor a szocialista törvény őt is Angliába üldözi, ő is gazdasági tanulmányokkal foglalkozik, miként Marx és az angol gazdasági élet utolsó negyven évének tényleges fejlődése elválasztja az ő álláspontját a Marxétól. Ő már nem hisz az elszegényedésben, a kisüzem elpusztulásában, mert hiszen az ellenkező képet látja a szeme előtt. A nagy gazdasági katasztrófa sem érdekli túlságosan, annál nagyobb súlyt fektet azonban a munkásmozgalom praktikus eredményeire. »Das Endziel gilt mir nichts, die Bewegung gilt mir alles«, jelenti ki. A szocializmus ellenfelei megtapsolták ezt a kijelentést. De hát miért? Mert a bizonytalan forradalom helyett minél több bizonyosat akar kicsikarni a társadalomtól. Hiszen nem tagadta meg a marxizmus alaptételeit. Nem mondott le a termelési eszközök egykori államosításáról. Csak a jelenre nézve találta szükségesnek, hogy a gyakorlati munka kedvéért semmiféle elméleti korlát ne állhasson fel. Amennyiben a marxizmus egyes előfeltételei hamisaknak bizonyultak és a tényleges mozgalmat korlátozzák, revideálni kell őket. Dogmák nincsenek, minden tétel megtűri a kritikát. A marxizmus ezen kritikáját és a kritikára való válaszokat már fentebb vázoltuk.

Bernstein első fellépése nagy riadalmat keltett a német szocialista párton belül, három egymásután következő kongresszuson heves szenvedéllyel vitatták tételeit, mindannyiszor az óriási többség

ellene nyilatkozott. Hasonló képet látunk Olaszországban, hol az ortodox marxisták és vezérük, Enrico Ferri, teljesen elnyomták a pártban a revizionista mozgalom képviselőjét, Turatit és híveit. Franciaországban Jaurés kénytelen volt az ortodox guesdisták álláspontját elfogadni. Még nagyobb jelentőségű az 1903-ban Amsterdamban megtartott nemzetközi szocialista kongresszus, amelyen a revizionista mozgalom kérdése, nevezetesen a polgári pártokkal való együttműködhetés, hosszú és szenvedélyes viták után szigorúan marxista határozattal lett eldöntve. Az amsterdami kongresszus magáévá tette a német szocialista párt előző évi drezdai kongresszusának azon határozatát, mely a revizionista törekvések ellen irányul. E határozat lényeges pontja így hangzik:

»A kongresszus a leghatározottabban elítéli a revizionista törekvéseket, melyeknek célja, hogy eddig bevált, diadalmas, az osztályharcon alapuló taktikánkat oly módon változtassuk meg, hogy a politikai hatalmat ne ellenségeink legyőzete, hanem a fennálló rendhez való közeledés útján szerezzük meg.«

»Ennek a revizionista taktikának az volna következménye, hogy egy pártból, mely ma a polgári társadalomnak szocialista társadalommá való minél gyorsabb átalakításán dolgozik, mely tehát a szó legjobb értelmében forradalmi, — egy oly párt válik, mely a polgári társadalom reformálásával megelégszik.«

Az amsterdami határozatból két dolgot tanulhatunk meg, először, hogy ma a világnak összes

munkáspártjai marxista alapon állanak, és másodszor hogy a marxizmus német szövegezését fogadják el. Jellemző, hogy a drezdai rezolúciót nem németek, hanem franciák terjesztették elő. Megtanulhatunk belőle azonban egy harmadik dolgot is, azt tudniillik, hogy a marxizmus mai szövegezése is sokat veszített már eredeti ridegségéből. Az amsterdami kongresszus úgy állítja oda a forradalmárok és revizionisták álláspontja közötti különbséget, hogy míg a revizionisták megelégednének a polgári társadalom keretein belül való érvényesüléssel és ezért nem forradalmiak, addig a szocialista párt még mindig ragaszkodik forradalmi ideáljaihoz, a polgári keretek átalakításához. De érdekes, hogy ezt a forradalmi lényegét a határozat már nem a keretek ledöntésével, hanem átalakításával fejezi ki, melylyel szemben a revizionisták csak reformálást kívannak. Ámde átalakítás és reformálás voltaképpen nem minőségbeli, hanem mennyiségbeli különbség. Gyökeres reformokat talán átalakításnak is nevezhetünk, viszont kisebb méretű átalakulás néha alig pótol radikális reformokat.

És valóban, ha az egyes szocialista pártok munkáját figyelemmel kíséjük, látnunk kell, hogy ha talán a revizionizmus elméleti álláspontj át nem is fogadják el, ha nem is akarnak »reformálni«, hanem »átalakítani«, gyakorlatilag erősen revizionista szellemenben dolgoznak. Tekintet nélkül a végcélra, mindenütt a munkásság gazdasági és politikai helyzetének emeléseért küzdenek. A fejlődés mind jobban eltávolítja őket az egységes, nemzetközi alaptól, a tényleges viszonyok parancsólág megköve-

telik, hogy mindegyik mozgalom a maga külön kereteihez alkalmazkodjék. Nemzetközi kongresszusok ünnepélyesen proklamálják azt az érdekszolidaritást, amely a munkásosztály tagjai között tényleg fenn is áll, de ettől eltekintve mindegyik szocialista párt a maga külön munkáját végezi. Ez a munka pedig, ismételjük, mind nagyobb súlyt fektet a gyakorlati eredményekre.

A szocializmus történetét, rendszereit és tételeit akartuk előadni, sem polémiákba, sem jóslásokba nem mehetünk bele. Éppen ezért be is fejezzük fejtegetéseinket. Amikor most átfutjuk azt, amit megírtunk, bizonyos szorongó érzés fog el. Vajjon megtudtuk-e közelíteni a célt, melyet kitűztünk magunknak? Nem bennünket illet a bíráló. Egyet azonban szabadjon megjegyezni. E munka terjedelme korlátolt volt — anyaga pedig majdnem korlátlan. Arra szorítkozhattunk csak, hogy a leglényegesebbet kiválasszuk.

TARTALOM.

	Oldal
I. Bevezetés.....	1
II. A »kommunista kiáltvány« keletkezése	7
III. A polgári osztály érvényesülésének előfeltételei	10
IV. A polgári osztály első mozgalma. A demokratizmus....	15
V. A polgári osztály mozgalmának átváltozása. A liberálisizmus	22
VI. A szocializmus keletkezése. Ipari és mezőgazdasági munkások mozgalma.....	26
VII. Az ipari forradalom következményei. A szocializmus első korszaka	30
VIII. Utópista szocialista rendszerek. Owen és Saint-Simon.....	36
IX. Utópista szocialista rendszerek. Fourier, Louis Blanc, Proudhon, Weitling, Cabet	46
X. Az angol munkásmozgalom 1848 előtt. Chartizmus és trade-unionok.....	55
XI. A francia munkásmozgalom 1848 előtt. A februári forradalom	65
XII. Marx és Engels.....	71
XIII. A kommunista kiáltvány	77
XIV. A szocializmus második korszaka. A nemzetköziség.....	83
XV. A szocializmus gazdasági tanai. A marxizmus	93
XVI. A szocializmus gazdasági tanításai. A marxizmus kritikája	101
XVII. Az Internacionále	108

Tartalom.

	Oldal
XVIII. Az Internationale felbomlása. A párisi kommün. Az angol trade-unionok	115
XIX. Az Internationale felbomlása. Bakunin	128
XX. Lassalle Ferdinánd	133
XXI. Lassalle működése és halála	139
XXII. A német szocialista párt fejlődése. A »szocialista törvény«.....	146
XXIII. Anarchisták és nihilisták.....	153
XXIV. A szocializmus harmadik korszaka. A revizionisták	161

